

רמב"ם

— מבואר —

הלכות תלמוד תורה

— חוברת דוגמה —

משנה תורה

הוא

היד החזקה

להנשר הגדול רבינו משה בר מימון זצ"ל

עם השנות הראב"ד זצ"ל

עם ביאור קצר ומקורות וציונים

ונלוה לו

לקט ביאורים קצרים מרבותינו נשיאינו

זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע

הלכות תלמוד תורה

- חוברת דוגמה -

יוצא לאור על ידי

הוצאת ספרים "קה"ת"

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות ששים וחמש לבריאה

מפתח כללי

- 3 פתח דבר
א הלכות תלמוד תורה
לה לקט ביאורים קצרים מרבתינו נשיאינו

בקשתינו שטוחה בפני קהל הלומדים והמעיינים להעביר לנו את
הערותיהם על תדפיס זה:

Fax: 718-774-2718 • E-mail: info@kehotonline.com

RAMBAM MEVUAR

HILCHOT TALMUD TORAH

PREVIEW EDITION

Copyright © 2005

by

KEHOT PUBLICATION SOCIETY

770 Eastern Parkway / Brooklyn, New York 11213

(718) 774-4000 / FAX (718) 774-2718

Orders Department

291 Kingston Avenue / Brooklyn, New York 11213

(718) 778-0226 / FAX (718) 778-4148

www.kehotonline.com

All rights reserved, including the right to reproduce this book or portions thereof, in any form, without prior permission, in writing, from the publisher, except by a reviewer who wishes to quote brief passages.

The Kehot Logo is a registered trademark
of Merkos L'Inyonei Chinuch, Inc.

ISBN 0-8266-0899-X

Printed in the United States of America

פתח דבר

בזה הננו מוציאים לאור קונטרס „הלכות תלמוד תורה להרמב"ם, עם פירוש קצר, מקורות וצינונים, ולקט ביאורים קצרים מרבתינו נשיאינו", והוא תדפיס מסידרת „רמב"ם מבואר".

מאז שתיקן רבינו, כ"ק אדמו"ר זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע, את סדר לימוד הרמב"ם היומי בשנת תשד"מ, קיבלו עליהם רבבות מישראל את הלימוד בשלשת המסלולים של ג' פרקים ליום, פרק אחד ליום, וספר המצוות.

בעקבות תקנה קדושה זו יצאו לאור הרבה מהדורות חדשות של המשנה תורה להרמב"ם וספר המצוות, לתועלת הלומדים והמעיינים.

זה שנים רבות שעלתה הצעה, שהוצאת הספרים „קה"ת" תוציא לאור מהדורה מיוחדת של המשנה תורה, עם פירוש קצר ומקורות וצינונים, ועם לקט מביאורי רבתינו נשיאינו, נשיאי חב"ד. וזאת, כדי להקל על לומדי הרמב"ם היומי מחד, ומאידך, לאפשר להם גם להעמיק (בהלכה אחת עכ"פ, כהוראת רבינו זי"ע) בדברי הרמב"ם, ובפרט לפי ביאורי רבתינו נשיאינו.

בעקבות זאת התחלנו בעריכת סידרת „רמב"ם מבואר", במתכונת זו.

וזאת למודעי: א) הפירוש הקצר לוקט מספרי המפרשים לפי שיקול הדעת של חברי המערכת, כאשר הקו המנחה הוא הסברת הפשוט הפשוט בלבד, מבלי להכנס לשקו"ט באריכות. ב) מדברי רבתינו נשיאינו ליקטנו וערכנו את הביאורים בדרך קצרה. ג) לענין נוסח הרמב"ם הלכנו בעיקר אחרי הרמב"ם פרנקל ו„רמב"ם מדוייק", והערנו על שינויי נוסחאות רק במקום שיש בהם כדי לשנות את הכוונה. ד) הוספנו פיסוק וחלוקה לקטעים. [מסיבות טכניות לא נוקד נוסח הרמב"ם בתדפיס זה].

ולקראת כ' מנחם אב, יום ההילולא הס"א של הרה"ק ר' לוי יצחק שניאורסאהן, אביו של רבינו זי"ע מתקן התקנה, מוגש בזה לפני קהל לומדי הרמב"ם „תדפיס" זה, והוא קונטרס על הלכות תלמוד תורה. יש לציין, אשר חיבה יתירה נודעת להלכות אלה, שיש עליהם ביאורים רבים בהלכות תלמוד תורה לרבינו הזקן (שהיה חיבורו הראשון), שמהם שאבנו חומר רב לקונטרס זה.

הקונטרס נערך ע"י חבר מערכת, בראשות הרב אברהם אלאשווילי שי, מעורכי המהדורה החדשה של שולחן ערוך אדמו"ר הזקן, ועוד.

ובקשתינו שטוחה בפני קהל הלומדים והמעיינים, להעביר לנו את הערותיהם על „תדפיס" זה, על מנת שנוכל להיעזר בהם במהדורה הסופית ובהמשך הסידרה.

הוצאת ספרים „קה"ת"

ערב שבת קודש נחמו, חמשה-עשר באב, ה'תשס"ה
ברוקלינג, נ. י.

הלכות תלמוד תורה

יש בכללן שתי מצות עשה:

ראשונה ללמוד תורה^א שניה לכבד מלמדיה^ב ויודעיה^ג
ובאור שתי מצות אלו בפרקים אלו:

פרק ראשון

א נשים^ד ועבדים^ה וקטנים^ו פטורים מתלמוד תורה. אבל קטן^ז – אביו חייב ללמדו תורה^ח, שנאמר^ט: „ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם”. ואין האשה חייבת ללמד את בנה, שכל החייב ללמוד – חייב ללמד.

ב כשם שאדם חייב ללמד את בנו – כך הוא חייב ללמד את בן בנו^י, שנאמר^{יא}: „והודעתם לבניך ולבני בניך”. ולא בנו ובן בנו בלבד, אלא מצוה על כל חכם^{יב} וחכם^{יג} מישראל ללמד את כל התלמידים, אף על פי שאינם בנו, שנאמר^{יד}: „ושננתם לבניך”, מפי השמועה^{טו} למדוי^{טז}: „בניך” – אלו תלמידך, שהתלמידים קרויים בנים, שנאמר^{יז}: „ויצאו בני הנביאים”. אם כן למה נצטווה על בנו^{יח} ובן בנו^{יט}? – להקדים בנו לבן בנו^כ, ובן בנו לבן חבירו^{כא}.

יא. ברייתא קידושין ל, א. לשון הרי”ף קידושין יב, א (פס”ד צ”צ ח”י על הרמב”ם).
יב. דברים ד, ט. ברייתא שם.
יג. היינו שהגיע ליכולת זו ללמד לתלמידים, אבל לא „תלמיד” שצריך עדיין ללמוד בעצמו, משום שלימוד לעצמו משנה וגמרא קודם ללימוד התלמידים מקרא (הל’ ת”ת לאדה”ז פ”א ה”ט וקו”א סק”א).
יד. כולל בזה את כל סוגי החכמים (לקו”ש חט”ו ע’ 136).
טו. דברים ו, ז.
טז. קבלת חכמים בעל פה איש מפי איש מפי משה רבנו, כמבואר בהקדמת הרמב”ם ליד החזקה (הל’ ת”ת לאדה”ז פ”ג בקו”א).
יז. ספרי ואתחנן פל”ד.
יח. מלכים ב, ג. ספרי שם.
יט. בציווי מיוחד מהפסוק „ולימדתם”.
כ. בציווי מיוחד מהפסוק והודעתם. והרי גם הם בכלל „ושננתם לבניך” אלו תלמידך.
כא. מהפסוק „ולמדתם אותם”.
כב. מהפסוק „והודעתם לבניך”. אבל את עצם חובת הלימוד לבנים ולתלמידים לומדים מהפסוק „ושננתם לבניך”, וכן מפורש בספר המצות ובמנין המצות יא. אבל ראה הל’ ת”ת לאדה”ז פ”א קו”א סק”א (ד”ה אבל)

א. יתבארו לקמן בפרקים א-ד. בספר המצות ובמנין המצות (מ”ע יא): „ללמוד תורה וללמדה”.
ב. יתבאר לקמן בפרק ה.
ג. יתבאר לקמן בפרק ו (ושם נזכר גם שיש לכבד ולהדר כל זקן מופלג אף שאינו ת”ח). בספר המצות ובמנין המצות (מ”ע ט): „לכבד החכמים”.
ד. קידושין כט, ב. שנאמר (דברים יא, יט): „ולימדתם אותם את בניכם”, ולא את בנותיכם (גמרא שם. רמב”ם בספר המצות מ”ע יא). וכל שאין אביה מצווה ללמדה – אינה מצווה ללמד את עצמה (גמרא שם). וראה לקמן הלכה יג.
ה. חגיגה ד, א (כל מצוה שאין האשה חייבת – אין העבד חייב). כתובות כח, סוע”א (אסור לאדם שילמד עבדו תורה).
ו. כמו שפטורים מכל המצות (פס”ד צ”צ ח”י על הרמב”ם), כדלקמן הל’ חגיגה פ”ב ה”ד. ויש דפוסים שלא גורסים כאן „וקטנים”. וראה לקמן בהוספות.
ז. גיל החיוב – ראה לקמן הלכה ו.
ח. ברייתא קידושין כט, א.
ט. דברים יא, יט. קידושין כט, ב.
י. קידושין כט, ב. אבל אשה שאינה חייבת ללמוד – פטורה מללמד (גמרא שם). וראה גם הל’ חגיגה פ”ב ה”א „כל המצווה ללמוד – מצווה ללמד”.

ב מדע . הלכות תלמוד תורה . פרק א

ג וחייב^{כג} לשכור^{כד} מלמד לבנו ללמוד^{כה}, ואינו חייב ללמד בן חברו אלא בחינם^{כו}.
מי שלא לימדו אביו – חייב ללמד את עצמו^{כז} כשיכיר^{כח}, שנאמר^{כט}: „ולמדתם
אותם ושמרתם לעשותם”. וכן אתה מוצא בכל מקום^ל שהתלמוד קודם למעשה^{לא},
מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה^{לב}, ואין המעשה מביא לידי תלמוד^{לג}.

ד היה הוא ללמוד תורה^{לד} ויש לו בן ללמוד תורה^{לה} – הוא קודם לבנו^{לו}. ואם היה
בנו נבון, ומשכיל^{לז} מה שילמד יותר ממנו – בנו קודם^{לח}. ואף על פי שבנו קודם
– לא יבטל הוא^{לט}, שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו^{לז} – כך הוא מצווה ללמד
את עצמו^{לא}.

ה לעולם ילמד אדם תורה^{לב} ואחר כך^{לג} ישא אשה^{לד}, שאם נשא אשה תחילה –
אין דעתו פנויה ללמוד^{לה}. ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי^{לו}
– ישא אשה^{לז} ואחר כך ילמד תורה^{לא}.

לז. שעדיין לא למד תורה, וצריך ללמוד לעצמו
(הל' ת"ת לאדה"ז פ"א ה"ז).

לח. ואם יטרח במזונות וסיפוק צרכי לימוד בנו –
לא יוכל ללמוד בעצמו (הל' ת"ת לאדה"ז שם).

לז. ברייתא קידושין כט, ב. ואע"פ ששניהם מצות
עשה – מצוה שבנפשו קודמת (הל' ת"ת לאדה"ז שם).
לז. ומבין.

לח. רבי יהודה בברייתא שם. כי בלימוד בנו גם הוא
מקיים מצוה של תורה כמו בלימוד לעצמו, והרי בנו
נבון ומשכיל יותר בלימודו (הל' ת"ת לאדה"ז שם).

לט. מתלמוד תורה לגמרי, אלא יקבע לו עיתים כפי
יכלתו (הל' ת"ת לאדה"ז שם).

מ. כדלעיל הלכה א.

מא. כדלעיל הלכה ב.

מב. אפילו לאחר גיל עשרים (אף שאם לא נושא
אשה עובר ומבטל מצות עשה של פריה ורביה),
כדלקמן הל' אישות פט"ו ה"ב.

מג. אחר שלמד תורה שבעל פה כולה (דהיינו כל
הלכות התורה), לפני שפונה ללימוד הגמרא כל ימיו,
כדלקמן הלכה יב (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג בקו"א).

מד. ברייתא קידושין כט, ב. ומי שחשקה נפשו
בתורה תמיד כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו ולא נשא
אשה – אין בידו עון (לקמן הל' אישות פט"ו ה"ג).

מה. רבי יוחנן בגמרא שם (ריחיים על צוארו).
כלומר, שראשו טרוד בצרכי הפרנסה. וראה גם לקמן
הל' אישות שם ה"ב: „ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה,

והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות
ויבטל מן התורה – הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק
במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה”.

מו. מהרהורי עבירה.

מז. בהל' אישות שם ה"ג: „חייב לישא אשה ואפילו
היו לו בנים, שמא יבא לידי הרהור”.

מח. ברייתא שם. וראה גם לקמן הלכה ת.

שמבאר בדעת הרמב"ם שמהפסוק „והודעתם לבניך”
לומדים את שניהם: להקדים את בנו לבן בנו, ולהקדים
את בן בנו לבן חברו, ומהפסוק „ולימדתם אותם”
לומדים שחייב לשכור מלמד לבנו. וראה לקמן
בהוספות.

כג. בכמה דפוסים קטע זה הוא סוף הלכה ב. אבל
ראה הל' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א סק"א שמבאר הטעם
שכאן מתחילה הלכה ג.

כד. המקור לחיוב זה – ראה לקמן בהוספות.

כה. אם אינו רוצה או שאינו יכול ללמדו בעצמו
ואינו מוצא מי שילמדנו בחינם (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א
ס"ד וקו"א סק"א), וכדלקמן הלכה ז.

כו. כלומר, שאינו חייב להוציא ממון כדי ללמד את
בן חברו תורה. ולענין בן בנו – ראה לקמן בהוספות.

כז. קידושין כט, ב.

כח. כשיהיה גדול ויכיר בדבר (חינוך מצוה תיט),
ויוכל ללמוד (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ב ה"א), או אפילו
כשיכיר בלבד אף אם עדיין לא הגדיל (פס"ד צ"צ חי'
על הרמב"ם). וראה לקמן בהוספות.

כט. דברים ה, א. גמרא שם (ולמדתם). רש"י שם ד"ה
ולמדתם.

ל. ראה הקדמת הרמב"ם לפי המשניות ד"ה וענין
זה: ולכן תמצא המצוה בכל התורה „ולמדתם” ואחר
כך „לעשותם”. כלומר, מפסוק זה אנו למדים שבכל
מקום יש להקדים לימוד תורה למעשה המצות,
וכדלקמן פ"ג ה"ג-ד.

לא. קידושין מ, ב. ירושלמי פסחים פ"ג ה"ז. חגיגה
פ"א ה"ז. וראה גם לקמן פ"ג ה"ג.

לב. קידושין שם. שע"י התלמוד יוכל לקיים את
המעשה כהלכתה (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד ה"ב-ג),
ונמצאו שניהם בידו (רש"י שם).

לג. ראה גם הקדמת הרמב"ם ה"ל.

ו מאימתי אביו חייב ללמדו תורה? משיתחיל לדבר^ט – מלמדו „תורה ציווה לנו משה“^י, ופסוק ראשון מפרשת „שמע“^{יא}. ואחר כך מלמדו מעט מעט, פסוקים פסוקים^{יב}, עד שיהיה בן שש^{יג} או בן שבע^{יד}, הכל לפי בוריו^{יח} מוליכו אצל מלמד התינוקות^{יט}.

ז היה מנהג המדינה ליקח מלמד התינוקות שכר^{יז} – נותן לו שכרו. וחייב^{יט} ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה^{יט}.

מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר – מותר ללמד בשכר. אבל תורה שבעל פה – אסור ללמדה בשכר^א, שנאמר^ב: „ראה לימדתי אתכם חוקים ומשפטים“^ג כאשר ציוני ה' אלהי וגו', מה אני בחינם למדתי^ד – אף אתם למדתם בחינם ממני^ה, וכן כשתלמדו לדורות – למדו בחינם, כמו שלמדתם ממני^ו.

לא מצא מי שילמדו בחינם – ילמדו בשכר^ז, שנאמר^ח: „אמת^ט קנה“. יכול ילמד לאחרים בשכר? תלמוד לומר^י: „ואל תמכור“, הא למדת שאסור לו ללמד בשכר אף על פי שלימדו רבו בשכר^{יא}.

מלמדים בחינם מקרא ותרגום^א, ולפי זה עצם לימוד תורה שבכתב מותרת בשכר אף אם אין מלמדו פיסוק טעמים. ויש מקומות שאין דרכן ליטול שכר אפילו על תורה שבכתב (רמב"ם הל' נדרים פ"ו ה"ז), והחמירו כן כדי שלא יבאו ליטול שכר אף על המדרש (ר"ן נדרים שם ד"ה אמר).

א. גמרא שם. וראה גם רמב"ם הל' נדרים שם. האיסור הוא ליטול שכר על עצם הלימוד, אבל אם היתה לו מלאכה ומניח מלאכתו בשביל ללמד תורה שבע"פ לתלמידים – הרי זה נוטל שכר בטלה (רמב"ם בפ"י המשניות אבות פ"ד מ"ז. לקמן הל' סנהדרין פכ"ג ה"ה לענין דיין). וראה גם לקמן פ"ג ה"י.

ב. דברים ד, ה. גמרא שם.
ג. הלכות שבתורה שבעל פה.
ד. משה למד מהקב"ה בחינם.
ה. וזהו פי' הפסוק: „לימדתי אתכם“ (בחינם) – „כאשר ציוני ה'“ (לימדני בחינם).

ו. בברייתא בכורות כט, א ובנדרים שם: „מה אני בחינם אף אתם בחינם“. ולהרמב"ם זהו פי': כשם שאני למדתי בחינם וכן לימדתי אתכם – אף אתם שלמדתם ממני בחינם כן תלמדו לאחרים. וזהו הפי' „ראה“ – ראו מה שאני עושה וכך תעשו (לחם משנה).

ז. האב (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א סק"א), כי על האב מוטל ללמד את בנו גם תורה שבעל פה בשכר (קו"א שם), אף שלמלמד עצמו אסור לתחילה ליטול שכר. וראה לקמן בהוספות.

ח. משלי כג, כג.
ט. תורה (רש"י בכורות שם).
י. משלי שם.
יא. ברייתא בכורות שם.

יט. ספרי עקב פיסקא מו (מתחיל לדבר). ברייתא סוכה מב, א (יודע לדבר).

י. דברים לג, ד.
יא. דברים ו, ד. ברייתא וגמרא סוכה שם.
יב. כמה שיוכל שאת (הל' ת"ת לאדה"ז קו"א סק"א).
יג. ולענין אופן הלימוד בע"פ או בכתב – ראה לקמן בהוספות.

יד. שלימות (תוס' כתובות ג, א ד"ה בר), וכ"ה גם לדעת הרמב"ם (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א סק"א). אבל פחות מבן שש אין מכניסין אותו (לקמן פ"ב ה"ב).
יז. ב"ב כא, א.

יח. לפי כח הבן ובנין גופו (לקמן פ"ב ה"ב). וראה גם תוס' ב"ב כא, א ד"ה כבן (כבן שש בבריא, כבן שבע בכחוש).

יט. ב"ב שם. והיינו, אם אינו רוצה להמשיך ללמדו בביתו בעצמו כמצווה עליו (הל' ת"ת לאדה"ז קו"א שם).

י. על תורה שבכתב, כדלקמן בפנים.
יא. האב, כדלעיל הלכה ג.

יב. כולל נביאים וכתובים (ראה לקמן ה"ב. הל' אישות פ"ח ה"ד). אבל על תורה שבעל פה אסור ליקח שכר, כפי שכותב מיד בהמשך, אלא שאם לא מצא מי שילמדנו בחינם, יקח מלמד בשכר גם לתורה שבעל פה. וראה לקמן בהוספות.

יג. נדרים לו, א. והיינו כרבי יוחנן שם שאמר „שכר פיסוק טעמים“ (לימוד נקודות וטעמי המקרא – רש"י), כי לרב שאמר „שכר שימור“, לאו במקרא תליא מילתא אלא בשנים (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א ג). או שס"ל כירושלמי נדרים פ"ד ה"ג (הובא בהגה"מ אות ה): „חוקים ומשפטים אתם מלמדים בחינם, ואי אתם

ח כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה^{עב}, בין עניי^{עג} בין עשיר^{עד}, בין שלם בגופו בין בעל יסורין^{עה}, בין בחור בין שהיה זקן גדול^{עו} שתשש כוחו^{עז}. אפילו עני המחזר על הפתחים^{עח}, ואפילו בעל אישה ובנים^{עט} – חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה^פ ביום ובלילה^{פא}, שנאמר^{פב}: „והגית בו יומם ולילה“.

פג גדולי חכמי ישראל היו מהם חוטבי עצים^{פד}, ומהם שואבי מים^{פע}, ומהם סומים^{פה}, ואף על פי כן היו עוסקין בתלמוד תורה ביום ובלילה, והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבנו^{פז}.

י עד אימתי חייב אדם לתלמוד תורה? עד יום מותו^{פח}, שנאמר^{פח}: „ופן יסורו מלבבך כל ימי חיידך“, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח^{פט}.

יא וחייב לשלש^{פז} את זמן למידתו^{פז}: שליש בתורה שבכתב, ושליש בתורה שבעל פה^{פז}, ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר

עב. לעסוק בתורה תמיד ביום ובלילה, כדלקמן הלכות ט"ב.

עג. ברייתא יומא לה, ב (הלל מחייב את העניים). והיינו שלא יתעסקו רוב היום בטרדת מזונותיהם, כדי להרויח די מחסורם, אלא ישתכרו מעט כהלל (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"ג).

עד. ברייתא שם (רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים).

עה. ראה עירובין נד, א (חש בכל גופו יעסוק בתורה).

עו. ראה יבמות סב, ב (למד תורה בילדותו – ילמד בזקנותו).

עז. ואם אינו יכול לעסוק תמיד בתורה – חייב לקבוע לו עתים לתלמוד תורה ביום ובלילה כפי כחו ויכלתו (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"ד).

עח. שאינו יכול לעסוק בתורה רוב היום, כיון שצריך לחזר על הפתחים כדי שיהיה לו מה לאכול.

עט. שאינו יכול לעסוק בתורה רוב היום, כיון שטרוד בפרנסת אשתו וילדיו. ראה אבות דר"נ פ"ו ה"ב (ר"ע מחייב את המטופלים בבנים). וראה גם לעיל הלכה ה.

פ. ראה שבת לא, א (קבעת עיתים לתורה).

פא. ראה דברי רבי אמי במנחות צט, ב: אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית – קיים מצות „לא ימוש ספר התורה הזה מפידך (והגית בו יומם ולילה)“. וראה לקמן פ"ב ה"ב גבי קטנים (לחנכם לתלמוד ביום ובלילה). פ"ג ה"ט (ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו .. ושאר יומו ולילו עוסק בתורה). שם ה"ג (אע"פ שמצוה לתלמוד ביום ובלילה כו'). וראה לקמן בהוספות.

פב. יהושע א, ח.

פג. כגון הלל (רמב"ם בפ" המשניות אבות פ"ד מ"ה. הובא בהל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"ג. אבל ביומא לה, ב לא נזכר פרט זה) ורבי עקיבא (אבות דר"נ פ"ו ה"ב). וראה גם הל' מתנות עניים פ"י ה"ח.

פד. כגון רב הונא (כתובות קה, ב). וראה גם הל' מתנות עניים שם „שואבי מים לגינות“, ושם הזכיר גם „נושאי קורות“, ו„עושי הברזל והפחמים“.

פע. כגון רב יוסף רוב ששת (פסחים קטז, ב).

פז. כמבואר לעיל בהקדמה ליד החזקה.

פז. ראה שבת פג, סו"ע"ב (אפילו בשעת מיתה).

פח. דברים ד, ט. מנחות צט, ב (שמפסוק זה לומדים שאסור לשכוח דבר אחד מהתורה). וראה לקמן בהוספות.

פט. ראה מגילה יח, ב (התעיף עיניך בו ואיננו). חגיגה טו, א (נוחין לאבדן ככלי זכויות). ירושלמי סוף ברכות (יום תעזובני יומיים אעזבך). וראה גם לקמן פ"ז ה"ה.

צ. קידושין ל, א (אל תקרי „ושננתם“ אלא „ושלשתם“). חיוב זה הוא מפי השמועה, שכן קבלו חכמים ביאור מצות והנהגת הלימוד איש מפי איש, שצריך לתלמוד תורה שבכתב ושבעל פה בכל יום בתחילת תלמודו, ואל תקרי ושננתם אלא ושלתם היא אסמכתא בעלמא (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג בקו"א).

צא. שבכל יום ויום (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ב ה"א, וכדלקמן ה"ב).

צב. והן הלכות פסוקות שבכל המשניות וברייתות ומימרות האמוראים, והן פירוש התרי"ג מצות שבתורה (הל' ת"ת לאדה"ז שם).

מדע • הלכות תלמוד תורה • פרק א ה

לדבר^{צג}, וידין במידות שהתורה נדרשת בהן^{צד}, עד שידע היאך הוא עיקר המידות, והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה^{צה}, וענין זה הוא הנקרא תלמוד.

יב כיצד? היה בעל אומנות, והיה עוסק במלאכה שלוש שעות ביום^{צו} ובתורה תשע, אותן התשע^{צא} קורא בשלש מהן – בתורה שבכתב, ובשלש – בתורה שבעל פה, ובשלש – מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר. ודברי קבלה^{צב} בכלל תורה שבכתב הן^{צג}, ופירושו^{צד} בכלל תורה שבעל פה. והענינות הנקראין „פרדס“^{צה} בכלל התלמוד.

כמה דברים אמורים^{צו}? בתחילת תלמודו של אדם, אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהיה צריך לא לתלמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה – יקרא בעיתים מזומנים^{צא} תורה שבכתב ודברי השמועה^{צב}, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה^{צג}, ויפנה כל ימיו לתלמוד בלבד^{צד}, לפי רוחב לבו וישוב דעתו.

יג אשה שלמדה תורה – יש לה שכר^{צו}, אבל אינו כשכר האישה^{צא}, מפני שלא נצטוות^{צב}. וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו – אין שכרו כשכר המצווה שעשה, אלא פחות ממנו^{צג}.

ואף על פי שיש לה שכר^{צד}, ציוו חכמים^{צה} שלא ילמד אדם את בתו תורה^{צו}, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד^{צא}, והן מוציאות דברי תורה לדברי

אחד מדיני התורה (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג בקו"א). וראה לקמן בהוספות.

קו. ראה ב"מ לג, סוע"א: „העוסקים במקרא – מדה ואינה מדה, במשנה – מדה, גמרא – אין לך מדה גדולה מזו“. מסכת סופרים פט"ו ה"ח: „אשרי אדם שיש עמלו בהש"ס, ולא שיהא דולג במקרא ובמשנה ויבוא להש"ס, אלא על מנת שילמד מקרא ומשנה ויבוא להש"ס“.

קז. כיון שגם לה ניתנה תורה ויש לה שייכות לתורה, אע"פ שלא נצטוות ללומדה (לקו"ש חל"א ע' 96).

קח. ראה סוטה כא, ורש"י שם ד"ה הא לא.

קט. כדלעיל הלכה א.

קי. ב"ק לח, א (אין מקבלים עליהם שכר כמצווה ועושה אלא כמי שאינו מצווה ועושה).

קיב. כשלומדת בעצמה.

קיג. משנה סוטה כ, א (כר"א ורבי יהושע).

קיג. אפילו תורה שבכתב, כדלקמן.

קיד. אבל ראה לעיל הל' יסודי התורה סופ"ד ש„האסור והמותר מהמצוות“ וכן „הויות דאביי ורבא“ – „אפשר שידעם הכל, גדול וקטן, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר“.

צג. ראה שבת לא, סוע"א (פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר). כלומר, עיון ופולפול בעמקי ההלכות (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג בקו"א).

צד. כלומר, ידיעת מקור ההלכות ב"ג מדות שהתורה נדרשת בהן (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ב קו"א סק"א).

צה. תורה שבעל פה (הל' ממרים פ"א ה"ב).

צו. כדלקמן פ"ג ה"ט, ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו“.

צא. קידושין שם (ליומי), וכפי' התוס' שם בד"ה לא.

צב. נביאים וכתובים.

צג. ראה ברכות ה, א (אשר כתבתי – אלו נביאים וכתובים).

ק. של תורה נביאים וכתובים.

קא. כדלעיל הל' יסודי התורה פ"ד ה"ג. והן מעשה מרכבה ומעשה בראשית, המבוארים בקצרה בארבעת הפרקים הראשונים של הל' יסודי התורה.

קב. שצריך לשלש זמנו.

קג. לפעמים.

קד. תורה שבעל פה.

קה. ויעבור בכך על חיוב חכמים (יומא לח, ב) שצריך לזכור את כל התורה, ולא לשכוח אפילו דבר

הבאי קטו לפי עניות דעתן קטו. אמרו חכמים קטו: כל המלמד את בתו תורה – כאילו לימדה תפלות קטו. במה דברים אמורים? בתורה שבעל פה, אבל תורה שבכתב – לא ילמד אותה קטו לכתחילה, ואם לימדה – אינו כמלמדה תפלות קטו.

פרק שני

א מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה, ובכל פלך ופלך^א, ובכל עיר ועיר^ב. וכל עיר שאין בה תינוקות של בית-רבן – מחרימין^ג את אנשי העיר, עד שמושיבין מלמד תינוקות^ה. ואם לא הושיבו – מחריבין את העיר, שאין העולם מתקיים אלא בהכל פיהם של תינוקות של בית-רבן.

ב מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע^ה, לפי כח הבן^ו ובנין גופו. ופחות מבן שש – אין מכניסין אותו^ז. ומכה אותן המלמדי^ח להטיל עליהן אימה^ט, ואינו מכה אותן מכת אויב מוסר אכזרי^י. לפיכך, לא יכה אותן בשוטים ולא במקלות, אלא ברצועה קמנה^{יא}.

ויושב ומלמדן כל היום כולו^{יב} ומקצת מן הלילה^{יג}, כדי לחנכן ללמוד ביום

קטו. לדברי שוא והבל, כלומר שאין בכחן לעמוד על עומק דברי התורה ותחשובנה שהן דברי הבל.

קטו. ראה סוטה כא, ב (כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערמונית).

קטו. משנה וגמרא שם.

קטו. דברי הבל ומשלים (פי' המשניות סוטה פ"ג מ"ד).

קטו. ראה חגיגה ג, א "אנשים באות ללמוד והנשים באות לשמוע", ובירושלמי ריש חגיגה: דלא כבן עזאי דאמר חייב אדם ללמד את בתו תורה.

קכ. ראה משנה נדרים לה, ב "אבל מלמד הוא את בניו ואת בנותיו מקרא".

א. ב"ב כא, א. פלך – מחוז, חבל ארץ.

ב. גמרא שם (תקנת יהושע בן גמלא). בין גדולה בין קטנה (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א ה"ג), ואפילו אין שם עשרים וחמשה תלמידים, כדלקמן ה"ה.

ג. שבת קיט, סו"ע"ב (רבינא, ולגירסת הרי"ף שם "אמרי לה").

ד. כל אנשי העיר (הל' ת"ת לאדה"ז שם). וראה לקמן פרק ז הלכה ה דין המוחרם.

ה. וראה לעיל הל' דעות סופ"ד שאין תלמיד חכם רשאי לדור בעיר שאין בה מלמד תינוקות.

ו. ריש לקיש שבת שם.

ז. ריש לקיש שם משום רבי יהודה נשיאה. שהוא

הבל שאין בו חטא (אביי שם).

ח. ב"ב כא, א. וראה גם לעיל פ"א ה"ו.

ט. יכולת הבן.

י. חזוק גופו. וראה גם תוס' שם ד"ה כבן (כבן שש

בבריא כבן שבע בכחוש). וראה לעיל פ"א ה"ו "לפי בוריו".

יא. ב"ב שם. כתובות נ, א. כיון שעד גיל שש הילד

עדיין צריך לאביו, ויהיה לו צער אם יעזוב את אביו לכל היום (הל' ת"ת לאדה"ז קו"א סק"א ע"פ עירובין פב, ב). וראה לקמן בהוספות.

יב. ראה מכות ח, ב (אע"פ דגמיר מצוה).

יג. כדי שילמדו ממנו במהרה (כדלקמן פ"ד ה"ה בסופה).

יד. ע"פ ירמיה ל, יד (כמו אויב המכה ומייסר באכזריות – מצו"ד עה"פ). כלומר, לא יכה באכזריות.

טו. ב"ב כא, א. כלומר, מכה קלה שלא יזוק (רש"י שם). אפילו לתינוק שאינו רוצה לקרוא, ואם אינו קורא בהכאה זו – יהיה יושב כך עם חבריו להיות להם לחברה, וסופו אפשר יתן לבו (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א ה"ג ע"פ גמרא ב"ב שם).

טז. ראה ב"ב שם וכתובות שם: "מכאן ואילך קביל וספי ליה כתורא" (כלומר, מגיל שש ומעלה האכילהו והלעיטהו תורה כשור – ראה רש"י שם ושם).

יז. ראה שמו"ר פמ"ז, ה (בבקר ובערב). איכ"ר

פתיחתא ב (ביום ובלילה).

ובלילה^{יח}. ולא יבטלו התינוקות כלל^{יט}, חוץ מערבי שבתות וערבי ימים טובים^כ בסוף היום, ובימים טובים^{כא}. אבל בשבת – אין קורין לכתחילה^{כב}, אבל שונין לראשון^{כג}. ואין מבטלין התינוקות^{כד}, ואפילו לבנין בית המקדש^{כה}.

ג מלמד תינוקות שהוא מניח את התינוקות ויוצא^{כו}, או שהוא עושה מלאכה אחרת עמה^{כז}, או שהוא מתרשל בתלמודן^{כח} – הרי הוא בכלל „ארורכס עושה מלאכת ה' רמיה“^{כט}. לפיכך, אין ראוי להושיב מלמד אלא בעל יראה^{לא}, מהיר לקרות^{לב} ולדקדק^{לד}.

ד ומי שאין לו אשה^{לז} – לא ילמד תינוקות, מפני אימותיהן שהן באין אצל בניה^{לח}. וכן האשה לא תלמד תינוקות^{לט}, מפני אבותיהן שהן באין אצל הבנים^{לז}.

ה עשרים וחמישה תינוקות^מ למדים אצל מלמד אחד. היו יתר על חמישה ועשרים עד ארבעים – מושיבין עמו אחר לסייעו בלימודן. היו יתר על ארבעים^{מא} – מעמידין להם שני מלמדי תינוקות^{מב}.

שלוחין סופי^ז.

כח. ראה ב"ב כא, סוע"א. כלומר, שאינו קורא עמהם הרבה או שאינו מדקדק עמהם שלא יטעו בקריאה, אלא צריך להיות „מהיר לקרות ולדקדק“, כדלקמן.

כט. ירמיה מח, י.

ל. ב"ב כא, רע"ב. וראה לקמן הל' שכירות סופי: מלמד תינוקות שפשע בתינוקות ולא לימד או לימד בטעות – מסלקין אותו בלא התראה, שהוא כמותרה ועומד.

לא. שיש בו יראת שמים, ואינו „עושה מלאכת ה' רמיה“ (שאינו מניח התינוקות ויוצא, וגם לא עושה עמהם מלאכה אחרת).

לב. שקורא עמהם הרבה.

לג. וגם מדקדק עמהם בקריאה נכונה. וראה לקמן הלכה ו.

לד. רבי אלעזר במשנה קידושין פב, א. או שאינה שרויה אצלו (גמרא שם בדעת רבי אלעזר), אלא היא בעיר אחרת (הל' ת"ת לאדה"ז שם וכן משמעות הרמב"ם בהל' איסורי ביאה פכ"ב הי"ג).

לה. גמרא שם. ונמצא מתגרה בנשים (רמב"ם שם).

לו. משנה שם.

לז. גמרא שם. ונמצאו מתייחדים עמה (רמב"ם שם). ואין המלמד צריך שתהיה אשתו עמו בבית הספר, אלא היא בביתה והוא מלמד במקומו (רמב"ם שם).

לח. כלומר, עד עשרים וחמישה. וראה גם לעיל הלכה א.

לט. עד חמישים (גמרא שם).

מ. ב"ב כא, א לפי הרמב"ם. וכן פי' נמוקי יוסף ב"ב י, ב בשם רבנו יונה ורבתי.

יח. לקיים מצות „והגית בו יומם וליילה“, כדלעיל פרק א הלכה ח בסופה.

יט. ראה שבת קט, ב (לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביטלו בה תינוקות של בית רבן).

כ. ראה סוכה כח, א לפי גירסת הר"ח שם: „ולא אמר הגיע זמן לצאת מבית המדרש חוץ מערבי פסחים שבתות וימים טובים“.

כא. שמצוה לשמח בהם התינוקות במה שהיא שמחה להם, כמו אגוזים וכיוצא בהם (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א הי"ג), וכדלקמן הל' יו"ט פ"ו הי"ח.

כב. ברייתא נדרים לז, א. אין קורין להם בתחילה פרשה שלא קראו מעולם (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א הי"ג ע"פ פרש"י שם). והטעם, משום שבשבת התינוקות אוכלים ושותים, וקשה להם ללמוד דבר חדש מפני כובד המאכל (תי' הב' בגמרא שם לז, ב ורש"י).

כג. ברייתא שם. פרשיות שקראו אותן כבר פעם ראשונה בחול – קורין אותם פעם שניה בשבת (ע"פ רש"י שם).

כד. לשום דבר מצוה שבעולם (הל' ת"ת לאדה"ז שם).

כה. שבת קט, סוע"ב. וראה גם לקמן הל' בית הבחירה פ"א הי"ב. וראה בהוספות.

כו. בשעת לימודם. ראה ב"ב ח, ב „רב אשכחיה לרב שמואל בר שילת דהוה קאי בגינתה כו“). וראה שו"ת הרמב"ם סי' שסט: „ואלו מלמדי תינוקות .. כמה בטלות מבטלים בכל יום בדברים בטלים, ותמיד הם עוברים, והלואי שלא יבטלו מלאכתם“.

כז. בשעת לימודם (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א הי"א), כיון שאין עיניו על התלמידים בשעה שעוסק במלאכתו. ראה תוספתא ב"מ פ"ד הי"ז. הובא לקמן הל'

ו מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר^ט שהוא מהיר ממנו בין במקרא^{יב} בין בדקדוק^{יג}. במה דברים אמורים? בשהיו שניהן בעיר אחת, ולא היה הנהר מפסיק ביניהם, אבל מעיר לעיר, או מצד נהר לצידו אפילו באותה העיר – אין מוליכין את הקטן^{יד}, אלא אם כן היה בנין בריא על גבי הנהר^{טו}, בנין שאינו ראוי ליפול במהרה^{טז}.

ז אחד מבני מבוי^{יז} שביקש להעשות מלמד, אפילו אחד מבני החצר – אין יכולין שכניו למחות בידו^{יח}, וכן מלמד תינוקות שבא חברו^{יט} ופתח בית ללמד תינוקות בצידו, כדי שיבואו תינוקות אחרים לו, או כדי שיבואו מתינוקות של זה אצל זה – אינו יכול למחות בידו, שנאמר^כ: „ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר“^{כב}.

פרק שלישי

א בשלשה כתרים^א נכתרו ישראל^ב: כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה – זכה בו אהרן, שנאמר^ג: „והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם“. כתר מלכות – זכה בו דוד, שנאמר^ד: „זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש

יב. בפ"ה המשניות ב"ב שם כדי „להרבות התורה בישראל“. בגמרא שם הובא „קנאת סופרים תרבה חכמה“, וזהו טעם שמתאים רק להלכה השניה שבפנים, ורכנו הביא טעם המתאים גם להלכה הראשונה. וראה לקמן בהוספות.
 יג. אבות פ"ד מ"ג. ספרי קרח יח, כ. אבות דר"נ ריש פמ"א. יומא עב, ב (שלשה זירים הן). ובפ"ה המשניות להרמב"ם אבות שם (שלש מעלות טובות).
 יד. כ"ה בספר הבהיר אות קנב (לקו"ש חכ"ח ע' 113).
 טו. במדב"ר פי"ד, י (שנתן הקב"ה לישראל). ובפ"ה המשניות שם (נתנו לאומה זו). וראה לקמן בהוספות.
 טז. אבות שם. ספרי שם. אבות דר"נ שם. יומא שם (של מזבח ושל ארון ושל שלחן). באבות שם ובאבות דר"נ שם מנה גם „כתר שם טוב“ ש„עולה על גביהן“. ומה שהשמיט רבנו כאן, נראה שהוא ע"פ מה שכתב בפ"ה המשניות שם ש„כתר שם טוב מגיע מהתורה, כלומר ידיעתה והמעשה בה, כי בהן יגיע השם טוב האמיתי“.

יז. כדלקמן הל' כלי המקדש פ"ד ה"א.
 יח. במדבר כה, יג. אבות דר"נ שם.
 יט. כדלקמן הל' מלכים פ"א ה"ז.
 כ. תהלים פט, לו. באבות דר"נ שם הביא הפסוק (יחזקאל לו, כה): „וודו עבדי נשיא להם לעולם“. ולקמן בהל' מלכים שם הביא הפסוק (שמואל ב ז, טז): „כסאך יהיה נכון עד עולם“.

יא. ב"ב שם (מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן).
 יב. כלומר, אפילו במקרא לבד, כרב דימי בגמרא שם (שמסלקין מלמד רגיל „דגריס“ לטובת מורה „דגריס טפיה מיניה“).
 יג. כלומר, אפילו בדקדוק לבד, כרב דימי בגמרא שם (שיש להעדיף מלמד „דדייק“ כנגד מלמד „דגריס ולא דייק“). אבל הכסף משנה מפרש שכוונת הרמב"ם שצריך שניהם גם מהיר ממנו במקרא וגם בדקדוק (משום שלדעתו לא נפסקה הלכה לא כרבא ולא כרב דימי).

יד. שלא יוזק בדרכים (רש"י שם).
 טו. גשר חזק, ולא רעוע.
 טז. כך מפרש רבנו את דברי הגמרא שם: „אי איכא תיתורא – ממטינן, ואי איכא גמלא – לא ממטינן“.
 טז. רחוב צדדי הפתוח לרשות הרבים והרבה חצירות פתוחות לתוכו.

יז. משנה ב"ב כ, סוע"ב וגמרא כא, רע"א. וראה גם לקמן הל' שכנים פ"ו ה"ב: „וכן יש לו ללמד תינוקות של ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השותפים יכולים למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולין לישן מקול התינוקות של בית רבן“.

יח. אפילו מעיר אחרת (משא"כ בשאר אומנויות משום השגת גבול, כדלקמן הל' שכנים פ"ח ה"ב).

י. ב"ב כא, סוע"ב.
 יא. ישעיה מב, כא.

נגדי". כתר תורה – הרי מונח ועומד ומוכן לכל ישראל^א, שנאמר^ט: "תורה צוה לנו משהי מורשה קהלת יעקב"^ב, כל מי שירצה יבא ויטול. שמא תאמר שאותם הכתרים גדולים מכתר תורה^ב? הרי הוא אומר^ג: "בי מלכים ימלוכו"^ד ורוזנים יחוקקו צדק, בי שרים^{טו} ישורו", הא למדת שכתר תורה גדול מכתר כהונה וכתר מלכות^{טז}.

ב אמרו חכמים^י: ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ^י, שנאמר^י: "יקרה היא^כ מפנינים" – מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים^{כא}.

ג אין לך מצוה בכל המצות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה^{כב}, אלא תלמוד תורה כנגד כל המצות כולן^{כג}, שהתלמוד מביא לידי מעשה^{כד}, לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום^{כה}.

ד היה לפנינו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות על ידי אחרים – לא יפסיק תלמודו^{כו}, ואם לאו – יעשה המצוה^{כז} ויחזור לתלמודו.

ה תחילת דינו של אדם^{כח} אינו נידון אלא על התלמוד^{כט} ואחר כך על שאר מעשיו^ל, לפיכך אמרו חכמים^{לא}: לעולם יעסוק אדם בתורה^{לב} אפילו שלא לשמה^{לג}, שמתוך שלא לשמה – בא לשמה^{לד}.

ממעשה). ירושלמי פאה שם.
 כד. קידושין שם. ונמצא שניהם בידו (רש"י שם).
 ואין המעשה מביא לידי תלמוד (לעיל פ"א ה"ג).
 כה. קידושין שם. וראה גם לעיל שם.
 כו. משמע שאסור לו להפסיק, והיינו כשהוא באמצע לימודו, אבל אם בלאו הכי הוא מופסק מלימודו – הכרירה בידו להתחיל ללמוד ולהפטר מהמצוה (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג בקו"א).
 כז. מו"ק ט, רע"ב. ירושלמי פסחים פ"ג ה"ז. חגיגה פ"א ה"ז. וראה גם לקמן הל' ק"ש פ"ב ה"ה (לענין להפסיק לק"ש). הל' תפלה פ"ו ה"ח (לענין להפסיק לתפלה). הל' אבל פ"ד ה"ט ו"א (לענין להפסיק להלוויית המת). והטעם שצריך להפסיק: "כי זה כל האדם, כמו שאמרו חכמים תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים, ואם אינו עושה כן – נמצא שלמד שלא לעשות, ונוח לו שנהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לאויר העולם" (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד ה"ג).
 כח. לאחר פטירתו.
 כט. מפני מה לא עסק בתורה (רש"י קידושין שם), ואם קבע עיתים לתורה (שבת לא, סוע"א).
 ל. קידושין מ, סוע"ב. סנהדרין ז, א. וראה שבת שם.
 לא. פסחים ג, ב. וש"נ.
 לב. וכ"כ לקמן הל' תשובה פ"י ה"ה. אבל בגמרא שם: "בתורה ובמצות". וראה לקמן בהוספות.
 לג. כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עזיו פורענות (הל' תשובה שם). וראה לקמן בהוספות.
 לד. היינו שילמד תורה מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה (הל' תשובה שם). וראה לקמן בהוספות.

ז. ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות, כדלקמן הל' מלכים פ"ח ה"י.
 ט. דברים לג, ד. סנהדרין צא, סוע"ב. באבות דר"נ שם הביא הפסוק (ישעיה נה, א): "הוי כל צמא לכו למים".
 י. בכמה נוסחאות, וכן בהל' ת"ת לאדה"ז רפ"ד – לא מובא תחילת הפסוק, כיון שאינו שייך לכאן (לקו"ש חכ"ח ע' 107).
 יא. שהיא ירושה לכל ישראל (הל' ת"ת לאדה"ז שם).
 יב. יומא שם (שמא תאמר פחות הוא).
 יג. משלי ה, טו"ט. ספרי שם (בי מלכים ימלוכו).
 יומא שם (כנ"ל). וכן בפ"י המשניות להרמב"ם שם הביא את שני הפסוקים.
 יד. וגדול הממליך מן המלך, והתורה אמרה מקרא זה (רש"י יומא שם).
 טו. מרמז על הכהונה (ב"ח סי' רמו).
 טז. בספרי שם: "כל עצמם של שני כתרים אלו אינם אלא מכחה של תורה". וראה גם אבות פ"ו מ"ה "גדולה תורה מן הכהונה והמלכות".
 יז. משנה הוריות יג, א. הלכה זו היא המשך הלכה הקודמת להוכיח שכתר תורה גדול מכתר כהונה.
 יח. לפרנסו ולפדותו אם נשבה, כדלקמן הל' מתנות עניים סופ"ח. וראה הל' תפלה פ"ב ה"ח.
 יט. משלי ג, טו. גמרא שם.
 כ. התורה, ומסתימת לשון הפסוק "יקרה היא", משמע אפילו ממזר שלמד תורה (פרישה יו"ד סי' רמו).
 כא. לשמש בקדש הקדשים ביום הכיפורים.
 כב. ירושלמי פאה פ"א ה"א (קרוב לסופה).
 כג. פאה פ"א מ"א. קידושין מ, ב (תלמוד גדול

ו מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה – לא יסח דעתו לדברים אחרים^{זח}, ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחד^{זט}. כך היא דרכה של תורה^{זי}: פת במלח תאכל, ומים במשורה^{זכ} תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. ולא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה^{זט}. ואם הרבית תורה – הרבית שכר^{זט}. והשכר לפי הצער^{חא}.

ז שמא תאמר: עד שאקבץ^{חב} ממון ואחזור – אקרא, עד שאקנה^{חג} מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור – אקרא, אם תעלה מחשבה זו על לבך – אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם. אלא עשה תורתך קבע^{חד} ומלאכתך עראי^{חה}. ואל תאמר^{חו}: לכשאפנה אשנה^{חי}, שמא לא תיפנה.

ח כתוב בתורה: „לא בשמים היא“^{חט}, „ולא מעבר לים היא“^{טו}. „לא בשמים היא“ – לא בגסי הרוח היא מצויה, „ולא מעבר לים היא“ – לא במהלכי מעבר לים היא^{טז}. לפיכך אמרו חכמים^{טז}: לא כל המרבה בסחורה מחכים. וצוו ואמרו^{טז}: הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה.

ט דברי תורה נמשלו כמים, שנאמר^{טז}: „הוי כל צמא לכו למים“, לומר לך: מה המים אין מתכנסין במקום מדרון, אלא נזחלין מעליו ומתקבצין במקום אשבוך^{טז} – כך דברי תורה אינן נמצאין בגסי הרוח^{טז} ולא בלב כל גבה לב^{טז},

זח. ספרי ואתחנן פל"ד (ו"דברת במ" – שלא תערב בהם דברים אחרים). ואפילו חכמות העולם (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"ז).

זט. תנחומא נה, ג.

זז. אבות פ"ו מ"ד.

זח. במידה קטנה (רש"י אבות שם).

זט. אבות סופ"ב.

חא. אבות שם. וראה גם שם פ"ד מ"י.

חב. שם פ"ה מכ"ג. לפי מה שתצטער בתורה – יהיה שכרך (פי' המשניות שם).

חג. לכשאקבץ.

חד. לכשאקנה.

חז. אבות פ"א מט"ו. ברכות לה, ב. יומא יט, ב (ו"דברת במ" – עשה אותן קבע ואל תעשם עראי).

חט. כלומר שעיקר עיסוקו יהיה בתורה, ובמלאכתו יעסוק רק בחלק קטן של היום, כדלקמן הלכה ט. וראה גם לעיל פ"א הי"ב „עוסק במלאכה שלש שעות ביום ובתורה תשע“.

טא. ברכות שם.

טב. אבות פ"ב מ"ד.

טג. כשאתפנה מזה העסק אלמד, וזה מתאים עם מה שאמר שמאי „עשה תורתך קבע“ (פי' המשניות שם).

חח. דברים ל, יב.

טו. שם ל, יג.

טז. עירובין נה, א. וראה גם לקמן הלכה ט.

טז. עירובין שם (לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים). פסיקתא זוטרותא עה"פ (לא תמצא תורה בפורשי הים, שאין להם זמן לעסוק בתורה). וראה גם פי' המשניות פ"ב מ"ה: „ואמרו שהתורה לא תמצא בבעלי גאווה והגסות ולא בהולכי ארצות רחוקות, וסמכו זה לפסוק על המליצה ואמרו לא בשמים היא גו' ולא מעבר לים היא – לא בגסי הרוח היא ולא במהלכי מעבר לים היא“.

טז. אבות פ"ב מ"ה.

טז. שם פ"ד מ"י. וראה גם לעיל הלכות דעות פ"ב ה"ז.

טז. ישעיה נה, א. תענית ז, א.

טז. במקום נמוך כמו גומא (רמב"ם הל' טומאת פ"ד הי"ג). ועד"ז בגמרא שם: „מה מים מניחין מקום גבוה והולכים למקום נמוך“.

טז. כדלעיל הלכה ח.

טז. ראה עירובין נה, א (לא במי שמגביה דעתו עליה).

אלא בדכא ושפל רוח^ט, שמתאבק בעפר רגלי החכמים^ט, ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבוס^ט, ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו^ט אם לא היה לו מה יאכל, ושאר יומו ולילו עוסק בתורה^ט.

י כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה^ט – הרי זה חלל את השם^ט, ובוזה את התורה^ט, וכבה מאור הדת^ט, וגרם רעה לעצמו, ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה^ט. אמרו חכמים^ט: כל הנהנה מדברי תורה^ט – נוטל חייו מן העולם^ט. ועוד צוו ואמרו^ט: אל תעשם עטרה להתגדל בהם^ט, ולא קרדום לחפור בהם^ט. ועוד צוו ואמרו^ט: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות^ט. וכל תורה שאין עמה מלאכה – סופה במילה^ט, וסוף אדם זה שיהא מלמדים את הבריות^ט.

הלומדים והמלמדים מצויה – לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי, והיתה התורה משתכחת ח"ו. וכן פסק בהל' ת"ת לאדה"ז פ"ד הט"ו, והוסיף שבאופן זה הרי זה נקרא שמשמש בתורה, "לצרכה" – לצורך התורה. וראה לקמן בהוספות. ומי שיש לו מלאכה לפרנס את עצמו ומניח מלאכתו ומלמד לתלמידים – מותר לו ליטול שכר בטלה (ראה רמב"ם הל' סנהדרין פכ"ג ה"ה גבי דיין).

פח. אבות פ"ד מ"ה.

טט. בעולם הזה (פי' המשניות שם, וכדלעיל בפנים).
ע. מחיי העולם הבא (פי' המשניות שם, וכדלעיל בפנים).

עא. אבות שם.

עב. שלא ילמד תורה על מנת שיקראו לו רב או ראש ישיבה.

עג. שלא ילמד תורה כדי להתפרנס על ידה.

עד. שם פ"א מ"י.

עה. כלומר, שימנע עצמו מלהתמנות לרב. אלא אם כן רבים צריכים לו שאין במדינה גדול בחכמה כמוהו, והוא בורח מן הגדולה והגדולה מחזרת אחריו – חייב הוא להתמנות (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד הט"ז. וראה גם רמב"ם הל' סנהדרין פ"כ ה"ח). וכיון שנתמנה אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה כדי שלא יתבזה בפניהם (רמב"ם שם פכ"ה ה"ד), והציבור מצווין לפרנסו בכבוד ולעשרו (הל' ת"ת לאדה"ז שם. וראה גם רמב"ם הל' כלי המקדש פ"ה ה"א גבי כהן גדול).

עו. שם פ"ב מ"ב.

עז. ברייתא קידושין כט, א (כל שאינו מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות), ורש"י שם (כיון שאין לו אומנות ויחסר לחמו ילסטם את הבריות). אבות שם (וגורת עון), ובפי' המשניות שם (שילסטיס את הבריות).

נח. תענית שם (במי שדעתו שפלה). וראה סוטה כא, ב (אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו).

נט. אבות פ"א מ"ד. מתמלא אבק מעפר רגלי החכמים כדי לשמוע מהם דברי תורה (מגן אבות לרשב"ץ אבות שם), כלומר שמשפיל עצמו בשביל ללמוד תורה. וראה לעיל הל' דעות פ"ו ה"ב.

ס. כדלעיל הלכה ו, וכדלקמן הלכה יב.

סא. ראה יומא לה, ב (גבי הלל). והיינו כדי פרנסתו (שוע"ר סי' קנו ס"א), ופרנסת אנשי ביתו (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"ג). וראה לקמן הלכה י.

סב. כדלעיל הלכה ז, וראה גם לעיל פ"א ה"ב.

סג. ומוטב שיעסוק באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות (הל' מתנות עניים פ"י ה"ח), אלא א"כ הוא זקן או בעל מום שאינו יכול לעסוק במלאכה (פי' המשניות פ"ד מ"ז).

סד. בעיני ההמון, מפני שיחשבו שהתורה מלאכה ככל המלאכות שמתפרנסים בהן ותתבזה בעיניהם (פי' המשניות שם).

סה. ראה גם פי' המשניות שם שהוא בכלל "דבר ה' בזה".

סו. מאור התורה. וראה גם לקמן פ"ה ה"ד: "מכבים גרה של תורה".

סז. הכסף משנה האריך לחלוק על הרמב"ם בענין זה, ומסקנת דבריו, שדברי הרמב"ם אמורים רק אם תחילת לימודו הוא לשם כך, או שאפשר לו להתפרנס ממלאכה אחרת שאז אסור לו להתפרנס מהתורה, אבל אם למד לשם שמים ואח"כ אין לו במה להתפרנס – מותר לו ליטול שכר על תלמודו, וכן ראינו כל חכמי ישראל שקודם הרמב"ם ואחרי הרמב"ם שנטלו שכרם מהציבור, ואפשר שהסכימו לעשות כן משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך", שאילו לא היתה פרנסת

יא מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו^ט, ומדת חסידים הראשונים היא^ט. ובוה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר^ט: "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך", "אשריך" – בעולם הזה, "וטוב לך" – לעולם הבא^ט שכולו טוב^ט.

יב אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליה^ט, ולא באלו שלומדין מתוך עידון^ט ומתוך אכילה ושתייה^ט, אלא במי שממית עצמו עליה^ט, ומצער גופו תמיד^ט, ולא יתן שנת לעיניו ולעפעפיו תנומה^ט. אמרו חכמים^ט דרך רמו: "זאת התורה אדם כי ימות באהל"^ט – אין התורה מתקיימת^ט אלא במי שממית עצמו באהלי החכמה^ט. וכן אמר שלמה בחכמתו^ט: "התרפית ביום צרה – צר כחכה"^ט. ועוד אמר^ט: "אף חכמתי עמדה לי", חכמה שלמדתי ב"אף"^ט – עמדה לי^ט. אמרו חכמים^ט: ברית כרותה^ט, שכל היגע בתלמודו בבית הכנסת^ט – לא במהרה הוא משכח. וכל היגע בתלמודו בצנעה – מחכים^ט, שנאמר^ט: "ואת צנועים חכמה". וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו – תלמודו מתקיים בידו, אבל הקורא בלחש – במהרה הוא שוכח^ט.

טז. ברכות ח, א.

טז. כדלעיל פ"א ה"ט. וראה גם הל' מתנות עניים פ"י ה"ח: "גדולי החכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי קורות ושואבי מים ועושי ברזל ופחמים, ולא שאלו מן הצבור, ולא קבלו מהם כשנתנו להם".

טז. תהילים קכח, ב. ברכות שם.

טז. אבות רפ"ד. ברכות שם.

טז. קידושין לט, ב. וראה לקמן הל' תשובה פ"ח (שעולם הבא הוא חיי הנפשות שלאחר המות).

טז. ברכות סג, א. כלומר, שאינו מאמץ עצמו בלימוד תורה אלא לומד מתוך רפיון ועצלות. וראה לקמן פ"ו ה"ה גבי תלמיד לפני רבו.

טז. ראה אבות פ"ו מ"ו (במיעוט תענוג).

טז. סנהדרין קיא, א. תנחומא נח, ג. וראה גם לעיל ה"ו וה"ט.

טז. ברכות סג, ב.

טז. ראה ברכות שם (כתתו עצמכם על דברי תורה). וראה גם לעיל הלכה ו.

טז. ע"פ תהלים קלב, ד. אבות פ"ו מ"ו (במיעוט שינה). ב"ב י, א (ת"ח שמנדדין שינה מעיניהם).

טז. ברכות שם.

טז. במדבר יט, יד.

טז. שלא תשכח (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד ה"ט).

טז. בגמרא שם: "שממית עצמו עליה". והרמב"ם

טז. נקט לשון הפסוק (באהל").

טז. משלי כד, י.

טז. כשאתה מתרפה מדברי תורה ואין אתה עוסק בה כשיש לך טרדות וצרות – אזי ודאי צר כחך, שאין דברי תורה מתקיימים בך (לח"מ). אבל בברכות סג, א: "כל המרפה עצמו מדברי תורה – אין בו כח לעמוד ביום צרה".

טז. קהלת ב, ט.

טז. בטורח ועמל ויראה מהמלמד, ומפני זה ציוו להטיל אימה על התלמידים (פי' המשניות להרמב"ם סופ"ה). וראה לקמן פ"ד ה"ה.

טז. קהלת רבה פ"ב, ט (נתקיימה לי).

טז. ירושלמי ברכות פ"ה ה"א.

טז. מובטח לו.

טז. ראה מגילה כט, א: "אמר אביי מריש הוי גריסנא בביתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמעית להא דקאמר דוד (תהלים כו, ח) ה' אהבתי מעון ביתך – הואי גריסנא בבי כנישתא". ואם יש בית מדרש בעיר – אין ללמוד יחידי בבית הכנסת, אלא בבית המדרש בחבורה (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"י).

טז. בירושלמי שם: "לא במהרה הוא משכח". והרמב"ם נקט לשון הפסוק ("חכמה"), ובכך גם מחלק בין מעלת הלימוד בבית הכנסת שמועיל שלא ישכח, לבין מעלת הלימוד בצנעה שמועיל להחכים.

טז. משלי יא, יב. ירושלמי שם.

טז. עירובין נד, רע"א.

יג אף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה^{קט} – אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה^{קס}. לפיכך, מי שרצה לזכות בכתר התורה – יזהר בכל לילותיו, ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה^{קיא} ואכילה ושתיה ושיחה וכיוצא בהן, אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה^{קיב}. אמרו חכמים^{קיד}: אין רנה של תורה^{קטז} אלא בלילה, שנאמר^{קטז}: „קומי רוני בלילה“. וכל העוסק בתורה בלילה – חוט של חסד^{קיא} נמשך עליו ביום^{קייב}, שנאמר^{קיד}: „יומם יצוה ה' חסדו, ובלילה שירה עמיד^{קיד} תפלה לאל חי“. וכל בית שאין נשמעים בו דברי תורה בלילה – אש אוכלתו^{קטז}.

„כי דבר ה' בזה“^{קטז} – זה שלא השגיח על דברי תורה כל עיקר^{קיד}. וכן כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק^{קייב}, או שקרא ושנה^{קיס} ופרש^{קכ} להבלי עולם והניח תלמודו וזנחו^{קכא} – הרי זה בכלל בזה דבר ה'. אמרו חכמים^{קכב}: כל המבטל את התורה מעושר – סופו לבטלה מעוני^{קכג}, וכל המקיים את התורה מעוני – סופו לקיימה מעושר^{קכד}. וענין זה מפורש הוא בתורה, הרי הוא אומר^{קכה}: „תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל – ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' כך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל, ונתן עול ברזל וגו'“, ואומר^{קכו}: „למען ענותך ולמען נסותך – להטיבך באחריתך“.

קט. שמור פמ"ז, ה (ללמד את ישראל שיהיו יגיעים בתורה ביום ובלילה). וראה גם לעיל פ"א ה"ח.
 קה. ראה עירובין סה, א (לא איברי סיהרא אלא לגירסא). פסיקתא רבתי פ"א, ה (ישראל אין מושלין בתורה אלא בלילה). שמור שם. וראה לקמן.
 קו. כדלעיל הלכה יב.
 קז. הכוונה לפרסם התורה, המבואר לעיל בהלכות יסודי התורה פ"א ד (לקו"ש ח"ד ע' 44).
 קח. שמור פמ"ז, ה. ויקרא רבה פ"ט, א.
 קט. כ"ה במדרשים הנ"ל. וכ"ה בדפוסים. וכ"ה בטור יו"ד סי' רמו ובהל' ת"ת לאדה"ז פ"ד ה"ח. אבל ברוב כת"י: „גורנה של תורה“. וכ"ה הגירסא בויקרא רבה שם הוצאת מרגליות, ובשהש"ר פ"ה, א. והוא מלשון אסיפת היבול לעשותה גורן. ועפ"ז אפשר שזהו המקור לדברי הרמב"ם לעיל „אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה“.
 קי. איכה ב, יט.
 קיא. ראה רש"י ע"ז ג, ב: „נותן חינו בעיני הבריות“.
 קיב. חגיגה יב, ב. ע"ז ג, ב.
 קיג. תהילים מב, ט. גמרא שם שם.
 קיד. מה טעם „יומם יצוה ה' חסדו“, משום ד„בלילה שירו עימי“ (גמרא שם ושם).
 קטז. סנהדרין צב, א. וראה עירובין ית, ב: „כל בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה – שוב אינו נחרב“.

קטז. במדבר טו, לא.
 קיז. ספרי שלח שם. כלומר, שאינו לומדם כלל.
 קיח. סנהדרין צט, סו"ע"א.
 קיט. קרא מקרא ושנה משנה.
 קכ. אבות דר"נ פל"ו ה"ה.
 קכא. ראה גם לשון רבנו לקמן הל' תשובה פ"ט ה"א „שאם נעזוב התורה מדעתינו ונעסוק בהבלי הזמן“.
 קכב. אבות פ"ד מ"ט (בהיפוך הסדר). ורבנו הפך הסדר, א) כי מיירי במבטל התורה, ורק בדרך אגב הביא גם את המקיים את התורה, (ב) משום שרצה לסיים בדבר טוב.
 קכג. מי שלא יעסוק בתורה מפני רוב הממון להתעסקו במאכל ובמשתה ובמנוחה – לסוף יתרוש ויצר לו הזמן, עד שיהיה סבת בטולו בקריאה טרדתו בלחם מאכלו (פי' המשניות אבות שם).
 קכד. העוסק בתורה והוא עני ודל ועם כל זה יצער נפשו לעסוק בה – לסוף יעסוק בה מעושר, מאשר לא יהיה לו מה שיטרידהו מן הקריאה (פי' המשניות שם).
 קכה. דברים כת, מ"זמת. מביא הוכחה שהמבטלה מעושר – סופו לבטלה מעוני. וראה גם לקמן הל' תשובה פ"ט ה"א.
 קכו. דברים ח, טז. מביא הוכחה שהמקיימה מעוני – סופו לקיימה מעושר.

פרק רביעי

א אין מלמדים תורה אלא לתלמיד הגון^א, נאה במעשיו, או לתם^ב. אבל אם היה הולך בדרך לא טובה – מחזירין אותו למוטב, ומנהיגין אותו בדרך ישרה, וכודקין אותו^ג, ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו. אמרו חכמים: כל השונה לתלמיד שאינו הגון – כאילו זרק אבן למרקוליס^ה. שנאמר: „כצור אבן במרגמה – כן נתן לכסיל כבוד“, ואין כבוד אלא תורה, שנאמר: „כבוד חכמים ינחלו“^ו.

וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה, אף על פי שחכם גדול הוא וכל העם צריכין לו^ז – אין מתלמדין ממנו עד שיחזור למוטב, שנאמר: „כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא“, אמרו חכמים^ח: אם הרב דומה ל„מלאך ה' צבאות“ – „תורה יבקשו מפיהו“, ואם לאו – אל יבקשו תורה מפיהו.

ב כיצד מלמדין? הרב יושב בראש, והתלמידים לפניו מוקפין עמרה^י, כדי שיהו כולן רואין את הרב^{יא} ושומעין דבריו^{יב}. ולא ישב הרב על הכיסא ותלמידיו על הקרקע^{יג}, אלא או הכל על הארץ או הכל על הכסאות^{יד}. ובראשונה^{יז} היה הרב יושב והתלמידים עומדים^{יח}, ומקודם חורבן בית שני^{יט} נהגו הכל ללמד לתלמידים והן יושבין^כ.

א. תענית ז, א.

ב. שאין ידוע לנו אם הוא הגון או לא (כס"מ ולח"מ). וכדלקמן בפנים שרק לתלמיד שאינו הגון אסור ללמד.

ג. אם חזר למוטב באמת.

ד. תוספתא ע"ז סופ"ז (לתלמיד רשע). חולין קלג, סו"ע"א.

ה. סוג של עבודה זרה שעבודתו על ידי שזורקים לו אבנים (לקמן הל' ע"ז פ"ג ה"ב). כשם שזורק אבן למרקוליס עובד עבודה זרה – כך השונה לתלמיד רשע כעובד עבודה זרה (תוספתא שם).

ו. משלי כו, ח. חולין שם.

ז. שם ג, לה.

ח. כ"ה הגירסא בחולין שם כמובא בעין יעקב. וראה גם אבות פ"ו מ"ג.

ט. מו"ק יז, א.

י. מלאכי ב, ז.

יא. מו"ק שם. חגיגה טו, ב.

יב. בצורת עטרה. כלומר, בחצי עיגול (ראה פי' המשניות שביעית פ"א מ"ו). וראה גם לקמן הל' סנהדרין פ"א ה"ג גבי ישיבת הדיינים: „כחצי גורן

עגולה“.

יג. הוריות יב, א וכריתות ו, א (דכתיב (ישעיה ל, כ): „והיו עיניך רואות את מוריד“). וראה הל' סנהדרין שם (גבי ישיבת הדיינים): „כדי שיהיה הנשיא רואה את כולך“.

יד. ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ד (גבי ישיבת הדיינים). וראה גם תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה.

טו. מגילה כא, א. כלומר, שלא תהיה מעלה לרב ופחיתות לתלמיד (לחם משנה).

טז. ראה גם רש"י שם.

יז. מימות משה רבנו ועד רבן גמליאל (ברייתא מגילה שם).

יח. ואין כאן מעלה לרב על התלמיד, כיון שמה שהרב יושב אינו בשל מעלתו, אלא בשביל שתהא דעתו מיושבת עליו, כדי שיוכל ללמד אותם טוב יותר (לחם משנה), והתלמידים עמדו בשביל כבוד התורה, כדמשמע בברייתא שם.

יט. מאז פטירת רבן גמליאל [הזקן, פי' המשניות סוטה בסופה] שירד חולי לעולם (מגילה שם), וחלשו גופות האנשים (פי' המשניות סוטה שם).

כ. מגילה שם.

ג אם היה הרב מלמד מפיו לתלמידים – מלמד. ואם היה מלמד על ידי מתרגם – המתרגם עומד בינו ובין התלמידים^{כא}, והרב אומר למתרגם, והמתרגם משמיע לכל התלמידים^{כב}. וכשהם שואלין למתרגם^{כג} – הוא שואל לרב, והרב משיב למתרגם, והמתרגם משיב לשואל. ולא יגביה הרב קולו יותר מקול המתרגם^{כד}, ולא יגביה המתרגם קולו בעת ששואל את הרב יותר מקול הרב^{כה}.

השגת הראב"ד:

אין המתרגם רשאי לא לפחות ולא להוסיף ולא לשנות אלא אם כן היה המתורגמן אביו של חכם או רבו. א"א דבר זה מקרה חדש היה^ה, והוא רב שעמד תורגמן לרבי שילא במסכת יומא^{הא}, ושינת תוסוף, שהיה גדול ממנו^{הב}.

*אין המתרגם רשאי לא לפחות ולא להוסיף ולא לשנות, אלא אם כן היה המתורגמן אביו של חכם או רבו^{כז}. אמר הרב למתורגמן "כך אמר לי רבי" או "כך אמר לי אבא מרי" – כשאומר המתורגמן הדברים לעם אומרן בשם החכם, ומזכיר שמו של אבי הרב או של רבו, ואומר "כך אמר רבנא פלוני", אף על פי שלא הזכיר החכם שמו^{כח}, שאסור לו לקרות לרבו^{כט} או לאביו^ל בשמו.

ד הרב שלימד ולא הבינו התלמידים – לא יכעוס עליהם וירגז^{לא}, אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים, עד שיבינו עומק ההלכה^{לב}. וכן לא יאמר התלמיד "הבנתי", והוא לא הבין, אלא חוזר ושואל אפילו כמה פעמים^{לג}. ואם כעס עליו רבו ורגז – יאמר לו: רבי, תורה היא וללמוד אני צריך^{לד}, ודעתי קצרה.

ה לא יהיה התלמיד בוש מחביריו שלמדו מפעם ראשונה או שניה והוא לא למד אלא אחר כמה פעמים, שאם נתבייש מדבר זה – נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא אינו למד כלום, לפיכך אמרו חכמים הראשונים^{לה}: אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד.

במה דברים אמורים? בזמן שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו, או מפני דעתן שהיא קצרה, אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלין בדברי תורה ומתרפין עליהן

כא. ראה דברים ה, ה "אנכי עומד בין ה' וביניכם".

כב. ראה סנהדרין ז, א (מתורגמניה דריש לקיש כו').

וראה גם הל' אבל פ"ה הט"ז.

כג. ראה תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה.

כד. ראה גם לקמן הל' תפלה פ"ב הי"א (לענין

הקורא בתורה).

כה. אבל בשעה שמשמיע לתלמידים – יש לו להרים

את קולו יותר מקול הרב (משא"כ בקריאת התורה,

כדלקמן הל' תפלה שם).

כו. ירושלמי מגילה פ"ד ה"י. תוספתא סוף מגילה.

כז. ברייתא וגמרא קידושין לא, ב.

כח. כדלקמן פ"ה ה"ה.

כט. כדלקמן הל' ממרים פ"ו ה"ג.

ל. אין זו השגה, כי רבנו צריך לכתוב כל מה שיקרה

בין חדש בין שאינו חדש (כס"מ).

לא. כ, ב.

לב. משמע אע"פ שלא היה רבו, ועוד משמע שאם

אביו לא היה גדול ממנו אינו יכול לשנות, אבל אין זו

קושיא, כיון שמקור דברי הרמב"ם הוא מהירושלמי

והתוספתא [כמצויין לעיל] (כס"מ).

לג. ראה ברייתא עירובין נד, ב (להראות לו פנים)

ור"ח שם (כדי לבוא בלבד). תענית ת, א (שאינו מסביר

לו פנים כו').

לד. רבי עקיבא עירובין נד, ב (עד שילמדנו).

מכילתא ר"פ משפטים (יכול שונין ולא יודעין כו').

לה. מסכת דרך ארץ זוטא פ"ב (אל תבוש לומר שנו

לפי).

לו. ראה ברכות סב, א. מגילה כח, א.

לז. אבות פ"ב מ"ה.

ולפיכך לא הבינו – חייב לרגז עליה^מ ולהכלימן בדברים כדי לחדד^נ, ובענין זה אמרו חכמים^ס: זרוק מרה^{סא} בתלמידים. לפיכך, אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש לפני התלמידים, ולא לשחוק בפניהם, ולא לאכול ולשתות עמהם, כדי שתהא אימתו עליה^{מב} וילמדו ממנו במהרה.

ו אין שואלין את הרב כשיכנס לבית המדרש עד שתתיישב דעתו עליו^{מג}. ואין התלמיד שואל כשיכנס עד שישב וינוח^{מח}. ואין שואלין שנים כאחד^{מט}. ואין שואלין את הרב מענין אחר, אלא מאותו הענין שהן עוסקין בו, כדי שלא יתבייש^מ. ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו^{מב} ובמעשים שעושה בפניהם^{מג}, כדי לחדדן, וכדי שידע אם זוכרים הם מה שלימדם או אינם זוכרים. ואין צריך לומר שיש לו רשות לשאול אותן בענין אחר שאין עוסקין בו, כדי לזרזן.

ז אין שואלין מעומד^מ, ואין משיבין מעומד^{מב}, ולא מגבוה^{מג}, ולא מרחוק^{מד}, ולא מאחורי הזקנים^{מה}. ואין שואלין הרב אלא בענין^{מז}. ואין שואלין אלא מיראה^{מז}. ולא ישאל בענין יותר משלש הלכות^{מז}.

ח שנים ששאלו, שאל אחד בענין ושאל אחד שלא בענין – נזקקין לענין^מ. מעשה^{מב} ושאינו מעשה – נזקקין למעשה. הלכה^{מג} ומדרש^{מד} – נזקקין

נא. הן השואל והן המשיב.
 נב. כדי שיוכלו לשמוע את השאלה או את התשובה היטב.
 נג. תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה. כדי שכולם ישמעו את השאלה או התשובה.
 נד. תוספתא שם. כלומר, שישאלו רק בענין שהם לומדים, ואף שכבר הזהיר הרמב"ם לעיל הלכה ו, ואין שואלין את הרב מענין אחר^מ, יש לומר ששם הכוונה שלא לשאל מענין אחר לגמרי שלא עוסקים בו כלל (מסכת אחרת), והוא כדי שלא לביישו, אבל כאן הזהיר שגם באותו ענין עצמו שהם עוסקים יש לשאל דוקא באותו ענין ממש שהם לומדים עכשיו ולא ממה שלמדו לפני כן (ע"פ כס"מ ולח"מ). ויש מפרשים שהכוונה ע"פ מה שכתב רבנו בפ" המשניות (אבות פ"ה מ"ז), שישאל כפי הראוי מהענין ולא יבקש הוכחות שאינן מהענין, כלומר שיצמצם שאלתו ולא ירחיבה.

נה. במדב"ר פט"ו, יז.
 נז. תוספתא שם.
 נח. תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה.
 נט. שאלה הנוגעת למעשה בפועל.
 ס. הלכות התורה.
 סא. מדרשי המקראות של ההלכות כגון ספרי וסיפרא ומכילתא (ראה רש"י ברכות יא, ב ד"ה מדרש).

זח. ראה לעיל הלכות דעות פ"ב ה"ג שאסור לו לכעוס באמת, אלא רק "יראה עצמו בפניהם שהוא כועס". וראה לקמן בהוספות.
 ט. ולזרזם (הלי' ת"ת לאדה"ז בסופו).
 י. כתובות קג, סו"ע"ב.
 יא. אימה (רש"י שם).
 יב. ראה שבת ל, ב (כל תלמיד חכם היושב לפני רבו כו').
 יג. תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה.
 יד. ראה אבות דרבי נתן פ"י ה"ב (אל תבהל ברוחך .. אלא הוי יושב ושואל).
 טה. כי שני קולות לא נשמעים, ראה ר"ה כז, א. וראה גם לקמן הלי' תפלה פ"ב סוף ה"א (ולא יהיו המתרגמים שנים כאחד).
 יו. שבת ג, רע"ב. וראה לקמן הלכות מכירה פ"ד הי"ד.
 יז. ראה ברכות לג, ב. מגלה כה, א. נדה ד, ב (רבה נמי לחדודי לאביי הוא דבעי). עירובין יג, א (לא אמרה ר"ע אלא לחדד בו התלמידים). ועוד.
 יח. ראה חולין מג, רע"א.
 יט. מאז שהתחילו התלמידים לשבת, כדלעיל הלכה ב, משא"כ לפני כן (ש"ך יו"ד סי' רמו סק"א). כדי שהשואל לא יהיה גבוה מהמשיב.
 נ. כדי שהמשיב לא יהיה גבוה מהשואל.

להלכה. מדרש והגדה^{טו} – נזקקין למדרש. הגדה וקל וחומר^{טז} – נזקקין לקל וחומר. קל וחומר וגזירה שוה – נזקקין לקל וחומר^{טז}. היו השואלים אחד חכם ואחד תלמיד – נזקקין לחכם. תלמיד ועם הארץ – נזקקין לתלמיד. שניהם חכמים, שניהם תלמידים, שניהם עמי הארץ, שאלו שניהם בשתי הלכות, או בשתי שאלות, שתי תשובות^{טז}, שני מעשים – הרשות ביד המתרגם מעתה^{טז}.

ז אין ישינים בבית המדרש^{טז}, וכל המתנמנם^{טז} בבית המדרש – חכמתו נעשית קרעים קרעים^{טז}, וכן אמר שלמה בחכמתו^{טז}: „וקרעים תלביש נומה^{טז}“. ואין משיחין בבית המדרש^{טז} אלא בדברי תורה בלבד. אפילו מי שנתעטש אין אומרים לו „רפואה“ בבית המדרש^{טז}, ואין צריך לומר שאר הדברים. וקדושת בית המדרש חמורה מקדושת בתי כנסיות^{טז}.

פרק חמישי

א כשם שאדם מצווה בכבוד אביו וביראתו^א – כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו. ורבו יתר מאביו, שאביו הביאו לחיי העולם הזה, ורבו שלמדו חכמה הביאו לחיי העולם הבא^ה.

ראה אבדת אביו ואבדת רבו – של רבו קודמת לשל אביו. אביו ורבו

המדרש, והיינו בשעת הלימוד, אך גם שלא בשעת הלימוד אסור, משום קדושת בית המדרש (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד הי"א, ע"פ אליה רבא ס" קנא סק"א).
ג. ראה מגילה כז, רע"א. וראה גם הלכות תפלה פ"ח ה"ג ופ"א הי"ד. אבל ראה שם פ"א ה"ו שלענין שיחה בטלה ואכילה ושתייה לא חילק ביניהם.

א. כדלקמן הל' ממרים רפ"ו.
ב. חובת התלמיד בכבוד רבו (אפילו לא למד ממנו אלא משנה אחת, רמב"ם בפ"י המשניות ב"מ סופ"ב) היא בנוסף לחיוב הכללי לכבד שאר החכמים (המובא לקמן רפ"ו), ויש בה חיובים פרטיים שאין בחובת הכבוד לשאר החכמים, ובנוסף לכך יש לו גם חובת היראה (ספר המצות מ"ע רט).
ג. שלמד רוב חכמתו ממנו (רמב"ם בפ"י המשניות שם, וכדלקמן ה"ט).

ד. משנה סוף כריתות.
ה. משנה ב"מ לג, א. בכריתות שם מובא הטעם: „מפני שהוא ואביו חייבים בכבוד רבו“, אבל רבנו לא הביאו.

ו. משנה ב"מ שם. וראה גם לקמן הל' גזלה ואבדה פ"ב ה"ב. כלומר, יש לו לעסוק בהחזרתה לפני החזרת אבדת אביו, ואם יכול להשיב רק אבדת רבו – ישיב רק אותה (ראה לחם משנה).

טא. דברי חכמים שהסמיכום ודרשום על פסוקי תנ"ך (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א סוף ה"א).
טב. בתוספתא שם: מדרש וקל וחומר.
טג. כיון שאדם דן ק"ו מעצמו חוששים שמא ישכח במהרה, משא"כ גזרה שוה (פרי חדש).
טד. כלומר, שאינם שואלים שאלות אלא שניהם משיבים תשובות על שאלות שנשאלו, ואילו היה אחד שואל ואחד משיב – נזקקים לשואל תחילה, כדמשמע בתוספתא שם, אלא שרבנו השמיטו כאן (ראה כס"מ).

טה. תוספתא שם.
י. מגילה כח, סוע"א (לא שינת קבע ולא שינת עראי). ומי שלומד יומם ולילה בבית המדרש, והוא בענין שאם יצטרך לילך לישן בביתו ימשך מזה ביטול תורה – התיירו לו לישן בבית המדרש (הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד הי"ב, ע"פ רמב"ם וכו"מ הל' תפלה פ"א ה"ו).

יז. בסנהדרין ע"א, רע"א „כל הישן“, ורבנו נקט לשון הפסוק („נומה“), וכלל בוזה גם שינת עראי.
יח. סנהדרין שם (משכח לימודו ואינו נזכר אלא בסירוגין – רש"י שם).

יט. משלי כג, כא.
ע. תנומה.

עא. שיחה בטלה (הלכות תפלה פ"א ה"ו).
עב. ברייתא ברכות נג, א: „משום בטול בית

נושאים במשא^ז – מניח את של רבו^ח ואחר כך את של אביו^ט. אביו ורבו שבויים בשביה – פודה את רבו ואחר כך פודה את אביו. ואם היה אביו תלמיד חכם^י – פודה את אביו תחילה^{יא}. וכן אם היה אביו חכם^{יב}, אף על פי שאינו שקול כנגד רבו^{יג} – משיב אבידתו ואחר כך משיב אבידת רבו.

ואין לך כבוד^{יד} גדול מכבוד הרב, ולא מורא^{טו} יתר ממורא הרב, אמרו חכמים^{יז}: מורא רבך כמורא שמים.

לפיכך אמרו^{יח}: כל החולק על רבו^{יט} – כחולק על השכינה, שנאמר^כ: „בהצותם על ה'“. וכל העושה מריבה עם רבו^{כא} – כעושה עם השכינה, שנאמר^{כב}: „אשר רבו בני ישראל את ה'“. וכל המתרעם^{כג} על רבו – כמתרעם על השכינה, שנאמר^{כד}: „לא עלינו תלונותיכם כי על ה'“. וכל המהרהר אחר רבו^{כה} – כמהרהר אחר השכינה, שנאמר^{כו}: „וידבר העם באלהים ובמשה“^{כז}.

ב איזה הוא חולק על רבו^{כח}? זה שקובע לו מדרש^{כט} ויושב ודורש ומלמד^ל שלא ברשות רבו^{לא} ורבו קיים^{לב}, ואף על פי שרבו במדינה אחרת^{לד}. ואסור לאדם להורות^{לה} בפני רבו^{לה} לעולם^{לו}. וכל המורה הלכה בפני רבו – חייב מיתה^{לז}.

ג היה בינו ובין רבו שנים עשר מיל^{לח} ושאל לו אדם דבר הלכה – מותר

ז. על כתפיהם.	כז. במדבר כא, ה. מזה שמביא ראיה מהכתוב
ח. כלומר פורק מעליו (פי' המשניות סוף כריתות).	וידבר ^מ משמע שאין האיסור אלא במוציא את הרהורו
ט. משנה ב"מ שם.	בדיבור. וכן כתבו מפרשים. אבל בספר המצוות מ"ע
י. משנה שם. שלש בבות אלה הם בדרך לא זו אף	רט משמע שאסור להרהר גם במחשבה, ולפי זה
זו: לא רק בדבר שבממון (אבידה), ולא רק בדבר	הלימוד מהכתוב הוא רק על ההיקש של הקב"ה ומשה.
שנגוף (משא), אלא אף בדבר שבנפשות (פדיון שבויים)	כז. סנהדרין שם.
– רבו קודם.	כח. שהובא לעיל בהלכה א. כלומר, „חולק על רבו“
יא. במשנה שם: „חכם“.	אינו כפשוטו, כי אם שהוא חולק על סמכותו כרב,
יב. משנה שם.	כדלקמן. אבל שאר הפרטים שבהלכה הקודמת
יג. משנה שם.	„מתרעם“ ו„עושה מריבה“ ו„מהרהר“ – פשוטם
יד. אבל בהל' גזלה ואבדה שם כתב הרמב"ם: אם	כמשמעם, ואין צורך לפרשם.
היה אביו שקול כנגד רבו. וכ"ה גירסת הר"ף במשנה	כט. ברכות כז, ב (והחולק על ישיבתו של רבו). וראה
ב"מ שם.	גם בספר המצוות שם: רוצה לומר בחולק לצאת
טו. של בשר ודם. וראה לקמן הל' מלכים פ"ב ה"ה	מהוראתו ודינו, שיסמוך בסברתו וילמד או ידון או
שאף המלך מצווה לכבד לומדי תורה.	יורה.
טז. של בשר ודם.	ל. אפילו שלא בדבר הלכה.
יז. אבות פ"ד מ"ב.	לא. אבל ברשות רבו מותר לקבוע מדרש אפילו בפני
יח. סנהדרין קי, א.	רבו.
יט. כדלקמן הלכה ב ואילך.	לב. כדלקמן הלכה ג.
כ. במדבר כו, ט (במחלוקת בני ישראל על משה).	לג. כדלקמן שם.
כא. מתקוטט עמו (ספר המצוות שם).	לד. דבר הלכה.
כב. במדבר כ"ג, (במשה).	לה. סנהדרין ה, א.
כג. מתלונן.	לו. אפילו ברשות (כס"מ), אפילו באקראי (הגר"א).
כד. שמות טז, ח (במשה).	לז. ברכות לא, ב. עירובין סג, א (בידי שמים, רש"י).
כה. מהרהר אחר סיבת מעשיו וחושדו בכוונה	לח. כנגד מחנה ישראל במדבר (ברייטא סנהדרין ה,
נסתרת. וכן כתב בספר המצוות שם: ולא לחשדו.	ב. לקמן הל' סנהדרין פ"כ ה"ט).

מדע . הלכות תלמוד תורה . פרק ה יט

להשיב^ט. ולהפריש מן האיסור – אפילו בפני רבו מותר להורות^ט. כיצד? כגון שראה אדם עושה דבר האסור מפני שלא ידע באיסורו או מפני רשעו^א – יש לו להפרישו ולומר לו דבר זה אסור, ואפילו בפני רבו^ב, ואף על פי שלא נתן לו רבו רשות, שכל מקום שיש חילול השם – אין חולקין כבוד לרבו^ג.

במה דברים אמורים^ד? בדבר שנקרה נקרה^ה, אבל לקבוע עצמו להוראה ולישב ולהורות לכל שואל, אפילו הוא בסוף העולם ורבו בסוף העולם – אסור לו להורות עד שימות רבו^ו, אלא אם כן נטל רשות מרבו^ז.

ד ולא^ח כל מי שמת רבו מותר לו לישב ולהורות בתורה, אלא אם כן היה תלמיד שהגיע להוראה. וכל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה – הרי זה שומה רשע וגם רוח^ט, ועליו נאמר^י: „כי רבים חללים הפילה“^{יא}. וכן חכם שהגיע להוראה ואינו מורה – הרי זה מונע תורה, ונותן מכשולות לפני העיוורים^{יב}, ועליו נאמר^{יג}: „ועצומים כל הרוגיה“.

אלו^{יד} התלמידים הקטנים^{טו} שלא הרבו תורה כראוי, והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם, וקופצים ויושבים בראש לדון ולהורות בישראל – הם המרבים את המחלוקת^{טז}, והם המחריבים את העולם, והמכבים נרה של תורה^{יז}, והמחבלים כרם ה' צבאות, ועליהם אמר שלמה בחכמתו^{יח}: „אחזו לנו שועלים, שועלים קטנים^{יט}, מחבלים כרמים וכרמנו סמדר“^כ.

מט. אבות פ"ד מ"ז (הגס ליבו בהוראה), ובפ"י המשוניות שם. וראה גם לקמן הלכות סנהדרין פ"כ ה"ח.

נ. משלי ז, כו. עבודה זרה יט, ב. סוטה כב, א. הל' סנהדרין שם.

נא. כלומר, שהם גורמים לעיוות הדין (ראה הל' סנהדרין שם).

נב. ע"פ ויקרא יט, יד. כלומר, מלבד זה שהוא מונע את התלמידים מלימוד תורה, הוא גם מכשיל אותם באי קיום הלכותיה כהלכתן.

נג. משלי שם. ע"ז שם. סוטה שם. הל' סנהדרין שם.

נד. חוזר לתחילת הענין. ונראה שמתכוין למה שהיה נהוג בדורו (כס"מ).

נה. ראה סוטה שם: „קטן שלא כלו לו חדשיו“ – „זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה“.

נו. ראה סוטה מז, ב.

נז. ראה לעיל פ"ג ה"י (גבי המתפרנסים מהתורה): כיבה מאור הדת.

נח. שיר השירים ב, טו.

נט. תלמידים קטנים.

ס. ראה מדרש רבה על הפסוק: כרמים אלו ישראל, שנאמר (ישעיה ה, ז) „כרם ה' צבאות בית ישראל“.

טז. עירובין סג, א. סנהדרין שם. וכ"כ לקמן הל' סנהדרין שם.

טז. עירובין שם.

מא. כמשמעות הסיפור בגמרא שם, שבתחילה התלמיד הפריש אותו מאיסור (כי חשב שהוא לא ידע מהאיסור), ואח"כ כשלא שמע בקולו (מחמת רשעו) – נידהו (כס"מ).

מב. ולענין להפריש מאיסור את הרב עצמו – ראה לקמן הלכה ט.

מג. עירובין שם. וראה גם לקמן הלכות עדות פ"א ה"ב: „אין חכמה לנגד ה', כל מקום שיש חילול ה' – אין משגיחין על כבוד הרב“.

מד. שם „היה בינו ובין רבו שנים עשר מיל .. מותר להשיב“.

מה. ששאל לו אדם דבר הלכה במקרה. הביטוי הוא ע"פ שמואל ב א, ו „נקרא נקריתי“.

מו. ראה עירובין סב, ב: „בעו מרב חסדא כל שניה דרב הונא ולא אורי“.

מז. סנהדרין שם. שאז מותר לו להורות אפילו באופן קבוע אם רבו רחוק ממנו שנים עשר מיל (כס"מ).

מח. כאן מתחילה הלכה חדשה (ראה טור יורה דעה ס"ו רמב. ש"ך שם סק"ח). ונראה שכל הלכה זו היא כמו מאמר המוסגר שאינו שייך להלכות כיבוד רבו.

ה אסור^{טא} לו לתלמיד לקרות לרבו בשמו, ואפילו שלא בפניו^{טב}. ולא יזכיר שמו בפניו^{טג}. ואפילו לקרות לאחרים ששם כשם רבו, כדרך שעושה בשם אביו^{טד}, אלא ישנה שם, ואפילו לאחר מותם^{טה}, והוא שיהיה השם פלאי^{טו}, שכל השומע ידע שהוא פלוני^{טז}.

ולא יתן שלום לרבו^{טז} או יחזיר לו שלום כדרך שנותנין הריעים ומחזירין זה לזה^{טז}, אלא שוחה לפניו^{טז} ואומר לו ביראה וכבוד: שלום עליך רבי^{טז}. ואם נתן לו רבו שלום – יחזיר לו: שלום עליך רבי ומורי^{טז}.

ו וכן לא יחלוץ תפילו בפני רבו^{טז}. ולא יסב^{טז}, אלא יושב כיושב לפני המלך^{טז}. ולא יתפלל לפני רבו^{טז}, ולא לאחר רבו^{טז}, ולא בצד רבו^{טז}, ואין צריך לומר שאסור לו להלך בצידו^{טז}, אלא יתרחק לאחר רבו, ולא יהא מכוון כנגד אחוריו^{טז}, ואחר כך יתפלל. ולא יכנס עם רבו למרחץ^{טז}.

לא ישב במקום רבו^{טז}. ולא יכריע דבריו בפניו^{טז}, ולא יסתור את דבריו^{טז}. ולא

להוסיף קצת (ט"ז יו"ד סי' רמב סק"ה).
 טג. סנהדרין קא, ב (במלך). משום שמזלול הוא בכבודו שמגלה ראשו בפניו (שו"ע אדה"ז סי' לח ס"י, ע"פ רש"י שם).

טד. פסחים קח, א. אפילו אינו רבו מובהק, משום מורא וכבוד הרב (שו"ע אדה"ז סי' תעב ס"א). ואם נתן לו רבו רשות – מותר לו להסב (לקמן הל' חמץ ומצה פ"ז ה"ח).

טה. כלומר, ישב באימה והכנעה.
 טו. כגירסת הרי"ף ברכות (יח, ב) בגמרא שם כז, רע"ב. והטעם שלא יתפלל ואחוריו לצד רבו (שו"ע אדה"ז סי' ס' – סכ"ג).

טז. גמרא שם (ולא אחורי רבו), יוהרא הוא (רש"י שם. שו"ע אדה"ז שם).

טז. גמרא שם (כנגד רבו), משום שמראה שהוא שווה לרבו (רש"י שם. שו"ע אדה"ז שם).

טז. ברייתא יומא לו, א (המהלך כנגד רבו הרי זה בור). רש"י שם (שאינו דרך ארץ). וראה לקמן פ"ו ה"ה.
 טז. גמרא שם (דמצדד אצדודי).

טז. ברייתא פסחים נא, א. וראה גם הל' איסורי ביאה פכ"א ה"ט. ואם היה צריך לתלמידו – מותר (ברייתא שם. רמב"ם שם).

טז. ברייתא קדושין לא, סוע"ב (גבי אביו), ושם הוסיף, "לא עומד במקומו". וכ"כ לקמן בהלכות ממרים פ"ו ה"ג.

טז. שאם יש ביניהם מחלוקת בשיקול הדעת – אל יכריע סברת רבו מפני סברתו (תשובות הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסד). ומשמע שלא בפניו – מותר (כ"י יו"ד סי' רמ וסי' רמב). וראה לקמן הל' ממרים פ"ו ה"ג גבי אביו, שלא כתב "בפניו".

טז. ברייתא שם.

טא. חזון לדיני (כבוד ו) מורא הרב.
 טב. סנהדרין ק, א. כלומר, אסור לו לומר: "כך אמר רבי פלוני" (שו"ת רדב"ז ללשונות הרמב"ם). וראה גם לעיל פ"ד סוף ה"ג.

טג. כלומר, עצם הזכרת השם שנקרא בו רבו אסורה בפניו, אף שאינו מתכוין בזה לשמו של רבו.

טד. כמו שאסור לעשות כן בשם אביו, כדלקמן הל' ממרים פ"ו ה"ג, כך אסור לעשות כן בשם רבו.

טה. כהנהגת רבה ששינה את שמו של אביו מנחמני לאביו, משום שלאביו קראו נחמני (ערוך ערך אביו).

טו. מלשון הכתוב (שופטים יג, יח), "והוא פלאי", שמשמעו מופלא ושונה משמות שאר בני אדם. וכ"כ הרמב"ם בהלכות ממרים פ"ו ה"ג: "יראה לי שאין נזהר בכך אלא בהשם שהוא פלאי שאין הכל דשין בו [כמו השם נחמני], אבל השמות שקוראין בהן כל העם כגון אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן וכיוצא בהן בכל לשון ובכל זמן – קורא בהן לאחרים שלא בפניו, ואין בכך כלום".

טז. שכיון ששם זה אינו מצוי כ"כ, אף שישנם קצת אנשים שנקראים כך, יש לו לשנות שמו, משום שכשהתלמיד קורא בשם זה, כל השומע יחשוב שקורא בשם רבו (פרי חדש).

טז. ראה ברכות כז, ב (הנותן שלום לרבו גורם שתסתלק שכנינה מישראל).

טז. ראה גם רש"י ותוס' ברכות שם.

טז. מדרש תנחומא בהעלותך סי' כ (כורע לפניו).

טז. ירושלמי שבועות פ"ב ה"ג. אבל ראה ב"ק עג, ב: "שלום עליך רבי ומורי", ואולי היה לרמב"ם גירסא אחרת (רעק"א). וראה גם לקמן הלכות שבועות פ"ב ה"ז.

טז. ברכות ג, ב (אמר לי שלום עליך רבי, והחזרת לי שלום עליך רבי ומורי). וכל שמשיב שלום דרכו

מדע • הלכות תלמוד תורה • פרק ה בא

ישב לפניו, עד שיאמר לו שב^ה. ולא יעמוד מלפניו, עד שיאמר לו עמוד, או עד שיטול רשות לעמוד^{יג}. וכשיפטר מרבו – לא יחזיר לו אחוריו, אלא נרתע לאחוריו ופניו כנגד פניו^{יד}.

ז וחייב לעמוד מפני רבו^{טו} משיראנו מרחוק מלוא עיניו^{טז}, עד שיתכסה ממנו^{יז} ולא יראה קומתו, ואחר כך ישב. וחייב אדם להקביל את פני רבו בהגל^{יח}.

ח אין חולקין כבוד לתלמיד בפני הרב, אלא אם כן היה דרך רבו לחלוק לו כבוד^{יט}. וכל מלאכות שהעבד עושה לרבו^כ – תלמיד עושה לרבו^{כא}. ואם היה במקום שאין מכירין אותו, ולא היו לו תפילין^{כב}, וחש שמא יאמרו עבד הוא^{כג} – אינו נועל לו מנעלו ולא חולצו^{כד}. וכל המונע תלמידו מלשמשו – מונע ממנו חסד^{כה}, ופורק ממנו יראת שמים^{כו}. וכל תלמיד שמזלזל בדבר מכל כבוד רבו – גורם לשכינה שתסתלק מישראל^{כז}.

ט ראה את רבו עובר על דברי תורה^{כח} – אומר לו: לימדתנו רבנו כך וכך^{כט}. וכל זמן שמזכיר שמועה בפניו – אומר לו: כך לימדתנו רבנו^ל. ואל יאמר^{לא} דבר שלא שמע מרבו^{לב}, עד שיזכיר שם אומרו^{לג}. וכשימות רבו – קורע^{לד} כל בגדיו^{לה} עד שהוא מגלה את לבו^{לו}, ואינו מאחה לעולם^{לז}.

קא. וכן באיסורי דרבנן (תרומת הדשן סי' מג. רמ"א יו"ד סי' רמב סכ"ב). וכן מוכח ממשנה ברכות טז, ב (גבי קבלת תנחומים על עבד) שמייירי באיסור דרבנן (הגר"א).

קב. משנה ברכות טז, ב. וראה לקמן הל' ממרים פ"ו הי"א (גבי אביו). וראה הל' כלאים פ"י הכ"ט גבי בגד כלאים שקורעו אפילו מרבו שלימדו חכמה. קג. מו"ק ז, ב. חגיגה יד, ב. כלומר, אע"פ שלא לימדו, שבזה מדובר במו"ק וחגיגה שם (הגר"א). וראה גם סנהדרין קא, א (לימדתנו רבנו) ובחדא"ג מהרש"א שם.

קד. בפני אחרים. קה. ברייתא ברכות כז, רע"ב. קו. ראה ירושלמי ברכות פ"ב ה"א (ר"מ אמר שמועה משמיה דרבי ישמעאל, ולא אמר משמיה דר"ע, משום דכולא עלמא ידעין דר"מ תלמידו דר"ע). והטעם, כדי שלא יטעו לומר שגם זה משל רבו, כי סתם שמועה הוא משל רבו (ב"י יו"ד סי' רמב).

קז. ברייתא מו"ק כו, א. וראה גם לקמן הל' אבל פ"ט ה"ב, וראה שם ה"ה: „ומנין שקורע על רבו כדרך קרע אביו, שנאמר (מלכים ב ב, יב): והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד, ויחזק בבגדיו ויקרעם לשנים קרעים, מכאן שחייב להבדיל השפה“. קח. ראה מו"ק כד, א (שמואל קרע תריסר מאני על רב).

קט. ראה גם לקמן הל' אבל שם ה"ג ובכס"מ שם. קי. ברייתא שם כו, רע"א. וראה גם הל' אבל שם.

פה. ירושלמי כתובות פ"א ה"א. פיג. ראה ע"ז יט, א (רבי, נתת לנו רשות לעמוד). פיז. יומא נג, א. פיא. ואם הרב הוא בנו – ראה לקמן הל' ממרים פ"ו ה"ד.

פכ. קידושין לג, א. ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג. פכז. יומא שם. ירושלמי שם. פכח. סוכה כז, ב. כלומר, לבקרו. פכט. ב"ב קיט, ב.

פכז. ראה הל' עבדים פ"א ה"ז (להוליך אחריו כליו לבית המרחץ, לחלוץ לו מנעלו, לספר לו שערו, לכבס לו כסותו, לאפות לו עיסתו). וראה הל' ממרים פ"ו ה"ג (לענין כיבוד אב, מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, ומוציא ומכניס, ומשמשו בשאר דברים שהשמים משמשים בהן את הרב).

פכח. כתובות צו, א. פכט. בזמן שהיו הולכים עם תפילין כל היום, ומי שאינו מניח תפילין נראה כעבד.

פכט. עבד כנעני (רש"י שם), כי עבד עברי אינו חולק מנעלים לאדונו, כדלקמן הל' עבדים שם.

פכט. כתובות שם (וכגירסת הרי"ף קידושין יד, א: חוץ מהתרת מנעל והנעלת מנעל).

פכט. רבי יוחנן כתובות שם. עשיית חסד. פכט. רב נחמן בר יצחק כתובות שם. וכדלעיל הלכה

א „מורא רבך כמורא שמים“. וראה גם ברכות ז, ב „גדולה שימושה יותר מלימודה“.

קי. ברכות כז, ב.

במה דברים אמורים קיא? ברבו מובהק קיב שלמד ממנו רוב חכמתו קיד, אבל אם לא למד ממנו רוב חכמתו – הרי זה תלמיד חבר, ואינו חייב בכבודו בכל הדברים האלקיד, אבל עומד מלפניו קסט, וקורע עליו קסז, כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהן קיז.

אפילו לא למד ממנו אלא דבר אחד, בין קטן בין גדול קיח – עומד מלפניו, וקורע עליו.

י וכל תלמיד חכם שדעותיו מכוונות קיט – אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה קכ, אף על פי שלא למד ממנו כלום.

יא הרב המובהק שרצה למחול על כבודו בכל הדברים האלו או באחד מהן, לכל תלמידיו או לאחד מהן – הרשות בידו קכא. ואף על פי שמחל – חייב התלמיד להדרו קכב, ואפילו בשעה שמחל קכג.

יב כשם שהתלמידים חייבין בכבוד הרב – כך הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבן. כך אמרו חכמים קכד: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשל חברך קכה. וצריך אדם להזהר בתלמידיו ולא להבין קכז, שהם הבנים קכח המהנין קכח בעולם הזה קכט ולעולם הבא קל.

יג התלמידים מוסיפין חכמת הרב קלא, ומרחיבין לבו. אמרו חכמים קלב: הרכה חכמה למדתי מחברי יתר מרבותי, ומתלמידי יתר מכולם. וכשם שעין קטן

מהדורת בלאו סי' שגכ בסופו. וראה שו"ע אדה"ז סי' סו ס"א שמי ש, הוא שגדול ממנו בחכמה – אינו בכלל מורא אלא בכלל כבוד".

קכא. כרב יוסף קידושין לב, סוע"א.

קכב. כדלקמן פ"א ה"א מדין כיבוד ת"ח (ולא מדין כיבוד רבו).

קכג. קידושין לב, ב.

קכד. אבות פ"ד מ"ב.

קכה. כך גורס הרמב"ם באבות שם. אבל הגירסא הנפוצה באבות היא „כשלך“.

קכו. ראה ירושלמי ברכות פ"ב ה"ח: „תלמידיה דבר נש חביב עליה כבריה“.

קכז. כדלעיל פ"א ה"ב. וראה גם סנהדרין יט, ב: „כל המלמד את בן חבירו תורה – מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו“.

קכח. גורמים הנאה וקורת רוח.

קכט. כדלקמן הי"ג.

קל. ראה ב"מ פה, א: „המלמד את בן חבירו תורה – זוכה ויושב בישיבה של מעלה“.

קלא. אבות פ"ו מ"ו (המחכים את רבו). חגיגה יד, א.

קלב. תענית ז, א ומכות י, א (לגירסת הרמב"ם).

קיד. שחייב לכבדו בכל פרטי הכבוד שזכרו לעיל. קיב. ב"מ לג, א (לענין השבת אבדה לפני אביו).

קידושין לג, א (לענין לעמוד מלפניו כמלוא עיניו). „רבו מובהק“, היינו שברור ומוחלט שהוא רבו, והוא מלשון בואק ובהירות.

קיג. רבי יהודה כבריתא ב"מ לג, א. וראה גם לקמן הל' גזילה ואבידה פ"ב ה"ב (שרוב חכמתו של תורה ממנו). וגדול הדור הוי כרבו מובהק (כס"מ פ"ו סוף הי"ב).

קיז. ראה ברכות כז, ב. עירובין סג, א.

קטו. כדלקמן פ"ו ה"א.

קטז. ב"מ לג, א (ת"ח שבכבל עומדין זה מפני זה וקורעין זה על זה).

קיז. היינו קריעת טפח בבגד העליון, כדלקמן בהלכות אבל פ"ח ה"ב.

קיח. ראה אבות פ"ו מ"ג.

קיט. מדותיו מתוקנות. וראה פ"ו המשניות אבות פ"ה מ"ז שהחכם הוא שלם ומתוקן הן בחכמה והן במדות.

קכ. משנה אבות פ"ה מ"ז (כגירסת הרמב"ם „בחכמה“, אבל לכמה גירסאות וכן גירסת אדה"ז בסידורו „בחכמה ובמנין“). וראה גם שו"ת הרמב"ם

מדליק את הגדול – כך תלמיד קטן מחדד את הרב^{קלג}, עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה^{קלד}.

פרק שישי

א כל תלמיד חכם מצוה להדרו^א, ואף על פי שאינו רבוב, שנאמר: „מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן” – זה שקנה חכמה. ומאימתי חייבין לעמוד מפני החכם? משיקרב ממנו בארבע אמות, עד שיעבור מכנגד פניו.

ב אין עומדין מפניו לא בבית המרחץ ולא בבית הכסא, שנאמר: „תקום, והדרת” – קימה שיש בה הידור^א. ואין בעלי אומניות חייבין לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתן, שנאמר: „תקום, והדרת”, מה הידור שאין בו חסרון כיס^א – אף קימה שאין בה חסרון כיס^ב. ומניין שלא יעצים עיניו מן החכם כדי שלא יראהו עד שלא יעמוד מפניו? תלמוד לומר^ט: „ויראת מאלהיך”^ט, הא כל דבר שהוא מסור ללב – נאמר בו „ויראת מאלהיך”^ט.

ג אין ראוי לחכם שיטריח^ח את העם ויכוון עצמו להן כדי שיעמדו מפניו, אלא ילך בדרך קצרה ומתכוון שלא יראה אותו אחד, כדי שלא יטריחו לעמוד.

קלג. תענית שם.

(כס"מ).

קלד. ראה ב"מ פד, סוע"א (רווחא שמעתא).

א. לכבדו, ובכלל זה לעמוד מפניו. וראה גם לשונו

במנין המצות מ"ע רט „מצות עשה לכבד החכמים”. ובפירוט המצות שבכותרת להל' ת"ת: „לכבד מלמדיה ויודעיה”.

ב. ראה ב"מ לג, א (ת"ח שבכבל עומדים זה מפני זה). וכ"כ בספר המצות מ"ע רט שמצוה זו חובה על כל אדם, ואפילו תלמיד חכם צריך לעמוד מפני תלמיד חכם אחר השווה לו.

ג. ויקרא יט, לב. במנין המצות שם הביא רק תחילת הפסוק („מפני שיבה תקום”).

ד. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

ה. לעיל כתב תלמיד חכם וכאן כתב חכם (וראה לקמן הל' אישות פ"ה ה"ה), משום שלענין החיוב לעמוד מפניו אין הבדל ביניהם. אבל ראה לקמן הלכה ז שיש ביניהם הבדל בחובת הכבוד בהכנסם לבית המדרש.

ו. קידושין לג, ב. וכיון שעבר – ישב (לקמן הלכה ו).

ז. בגמרא שם לג, א מחלקים בין החדר החיצוני של בית המרחץ מקום שבני אדם לבושים (ששם יש לעמוד מפני הת"ח), לבין החדר החיצוני מקום שעומדים ערומים (ששם אין לעמוד מפני הת"ח), והרמב"ם שכתב כאן „בית המרחץ” כוונתו בדומה ל„בית הכסא”

ח. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

ט. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

י. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

יא. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

יב. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

יג. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

יד. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

יז. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

יח. רבי שמעון בן אלעזר ברייתא לב, ב („מנין לזקן שלא יטריח תלמוד לומר: זקן ויראת”, שאף הזקן יירא – רש"י). כאן כתב הרמב"ם רק „אין ראוי”, אבל ראה בשו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סי' רסב שכתב „אסור”.

י. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

יא. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

יב. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

יג. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

יד. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

יז. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

יח. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

יט. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

כ. רבי יוסי בברייתא קידושין לב, ב (אפילו יניק וחכים).

כד . מדע . הלכות תלמוד תורה . פרק ו

והחכמים^ט היו מקיפין והולכין בדרך החיצונה שאין מכיריהן מצויין שם, כדי שלא יטריחו.

ד רוכב – הרי הוא כמהלך^ב, וכשם שעומדין מפני המהלך – כך עומדין מפני הרוכב.

ה שלושה שהיו מהלכין בדרך – הרב באמצע, גדול מימינו, וקטן משמאלו^א.

ו הרואה חכם – אינו עומד מלפניו^{בב} עד שיגיע לו לארבע אמות, וכיון שעבר – יושב^{בג}. ראה אב בית דין^{בד} – עומד מלפניו משיראנו מרחוק מלוא עיניו, ואינו יושב עד שיעבור מאחוריו ארבע אמות^{בה}. ראה את הנשיא^{בז} – עומד מלפניו מלוא עיניו, ואינו יושב עד שישב במקומו^{בח} או עד שיתכסה מעיניו^{בט}. והנשיא שמחל על כבודו – כבודו מחול^{כט}.

כשהנשיא נכנס^י – כל העם עומדין, ואינן יושבין עד שיאמר להם „שבו“^{לא}. כשאב בית דין נכנס – עושין לו שתי שורות עומדין^{לב} מכאן ומכאן, עד שנכנס וישב במקומו^{לג}, ושאר העם יושבין במקומן.

ז חכם שנכנס, כל שיגיע לו בארבע אמות^{לד} – עומד מלפניו, אחד עומד^{לה} ואחד יושב^{לו}, עד שנכנס וישב במקומו^{לז}. בני חכמים^{לח} ותלמידי חכמים^{לט}, בזמן שהרבים צריכין להם^מ – מקפצין^{מא} על ראשי העם ונכנסין למקומן^{מב}. ואין שבה

גדול. וראה גם לעיל פ"ה ה"ז (גבי רבו מובהק, ושם הוסיף „ולא יראה קומתו“). וראה גם לקמן הל' ס"ת פ"י ה"ט (גבי ס"ת).

כט. קידושין לב, ב. כתובות יז, א. וראה לקמן הלכות סנהדרין פכ"ז ה"ו (שאינו יכול למחול על קללתו).

ל. לעיל כתב דרך כיבודם כשפוגשם בשוק, וכאן כותב דרך כיבודם בהכנסם לבית המדרש (הגר"א).

לא. ברייתא הוריות יג, ב.

לב. כלומר, שתי שורות של עומדים.

לג. ברייתא שם.

לד. כדלעיל הלכה ו.

לה. זה שהחכם הגיע לד' אמותיו.

לו. זה שהחכם עבר מלפניו.

לז. ברייתא שם.

לח. שיושבים בין הגדולים מפני כבוד אביהם.

לט. כלומר, תלמידי חכמים עצמם.

מ. כלומר, שצריכים לתורתם (ט"ז יו"ד סי' רמד סק"ז). אבל אם אין הרבים צריכים להם – אסור להם להפסיע על ראשי עם קדוש (יבמות קה, ב. וכדלקמן הל' סנהדרין פכ"ה ה"ב).

מא. כ"ה בתוספתא סנהדרין סופ"ז, אבל בברייתא הוריות שם „מפסיעין“, ואפשר דהיינו הך.

מב. ברייתא שם.

יט. אביי ורבי זירא (קידושין לג, א).

כ. קידושין לג, ב. דלאו בתריה דידיה אזלינן אלא בתר בהמה הנושאתו (רש"י שם).

כא. ברייתא יומא לו, א. אין הכוונה מימינו ומשמאלו ממש אלא קצת לאחוריו, כדלעיל פרק ה הלכה ו (כס"מ שם).

כב. כלומר אינו חייב לעמוד מפניו (כדלעיל הלכה א), כי לא נאמרה קימה אלא במקום שיש הידור, והעומד מפניו מרחוק אין בו הידור (ברייתא קידושין

לב, ב), כי לא מוכח הדבר שמפניו הוא עומד (רש"י שם).

כג. קידושין לג, סוע"ב. בגמרא שלפנינו „וכיון שעבר ד' אמות ישב“, וכ"כ רש"י שם, אבל כנראה שלא היה כן בנוסח הגמרא שהיה לפני הרמב"ם, אלא „וכיון שעבר ישב“. וכ"ה בירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג. וראה גם לעיל הלכה א.

כד. משנה לראש הסנהדרין (לקמן הל' סנהדרין פ"א ה"ג).

כה. גמרא שם.

כו. ראש הסנהדרין (לקמן שם).

כז. גמרא שם.

כח. כנראה למד זאת מהפסוק (שמות לג, ט): „והביטו אחרי משה עד בואו אהלה“, המובא בגמרא שם. וראה גם ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג (גבי כהן

מדע • הלכות תלמוד תורה • פרק ו בה

לתלמיד חכם שיכנס באחרונה^{יג}. יצא לצורך^{יד} – חוזר למקומו^{יח}. בני חכמים, בזמן שיש בהן דעת לשמוע – הופכין פניהם כלפי אביהם^{יט}, אין בהן דעת לשמוע – הופכין פניהם כלפי העם^כ.

ה תלמיד שהוא יושב לפני רבו תמיד – אינו רשאי לעמוד מלפניו אלא שחרית וערבית בלבד, שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים^{כא}.

ז מי שהוא זקן מופלג בזקנה^{כב}, אף על פי שאינו חכם – עומדין לפניו. ואפילו החכם שהוא ילד^{כג} עומד בפני הזקן המופלג בזקנה, ואינו חייב לעמוד מלוא קומתו, אלא כדי להדרו^{כד}. ואפילו זקן גוי – מהדרין אותו בדברים^{כה}, ונותנין לו יד לסומכו^{כו}, שנאמר^{כז}: „מפני שיבה תקום” – כל שיבה במשמעו^{כח}.

י תלמידי חכמים^{כט} אינן יוצאין לעשות בעצמן^ל עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה^{לא} וכיוצא בהן, כדי שלא יתבוז בפני עמי הארץ^{לב}. ואין גובין מהן לבנין החומות ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן^{לג}, ולא לתשורת המלך^{לד}. ואין מחייבין אותם ליתן המס, בין מס שהוא קצוב על בני העיר, בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש^{לה}, שנאמר^{לו}: „גם כי יתנו בננים עתה אקבצם, ויחלו מעט

נד. כאביי שם.
נה. ויקרא יט, לב.
נו. איסי בן יהודה שם לב, ב (וכרבי יוחנן שם לג, א דמשמע שלומד בדברי איסי אפילו זקן גוי).
נז. אף שאינם מופלגים (רמב"ם בפ"י המשניות אבות פ"ד מ"ז).
נח. אלא שוכרים פועלים (רש"י ב"ב ח, א).
נח. בבא בתרא ת, א. וראה גם לקמן הל' שכנים פ"ו ה"ה, ושם „לתיקון הדרכים והרחובות”.
ס. לקמן שם: „שאיין דרך תלמידי חכמים להזדלזל בפני עמי הארץ”. וראה לקמן סופ"ז שאין רשאים למחול על בזיונם.
סא. גמרא שם. כלומר, כל מה שצריך לשמירת העיר. וראה גם לקמן הל' שכנים שם, ושם הוסיף הטעם: „שאיין תלמידי חכמים צריכים שמירה, שהתורה שומרתן”. וראה פ"י המשניות אבות פ"ד מ"ז, שגם אם יש לת"ח ממון רב אין חייב לתת.
סב. גמרא שם (והלך זו ארנוגא). כגון תשורה או ארוחה שעושין למלך כשעובר עליהן (ר"ף שם ה, ב). וראה גם שו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו) סי' שכה (לתשורת המלך).
סג. גמרא שם. וראה גם שו"ת הרמב"ם שם.
סד. הושע ת, י. בגמרא שם מובא שיש בזה איסור מהתורה (וכ"כ בשו"ת הרמב"ם שם), ועל זה מביאה הגמרא שם פסוק מהתורה (דברים לג, ג): „אף חובב עמים כל קדושו גוי”, אבל הרמב"ם העדיף להביא פסוק מהנביאים, כיון שהוא מבואר יותר (לחם משנה).

נג. תוספתא סנהדרין סופ"ז. ברייתא ברכות מג, ב (גנאי לו לת"ח), ובגמרא שם משום דקרו ליה „פושע” (עצלן, רש"י), וראה בחדא"ג מהרש"א שגורס „פוסע”, משום שכשמגיע באחרונה – יצטרך לפסוע על ראשי העם.
נד. לנקביו, בין קטנים בין גדולים (גמרא הוריות שם).
נה. ברייתא הוריות שם.
נו. כדלעיל פ"ד ה"ד „כדי שיהיו כולם רואים הרב ושומעים את דבריו”.
נז. ברייתא שם.
נח. קידושין לג, רע"ב. שהרי אינו מקבל עול מלכות בקריאת שמע אלא שחרית וערבית בלבד (כס"מ).
נח. כשמגיע לגיל שיבה, כלשון הפסוק „מפני שיבה תקום”, והיינו מבן שבעים ומעלה, שהרי „בן שישים לזקנה” (אבות ספ"ה), וא"כ „מופלג בזקנה” היינו „בן שבעים לשיבה” (אבות שם). וכ"ה בשו"ע יו"ד סי' רמד ס"א.
נ. כאיסי בן יהודה בברייתא קידושין לב, ב: „מפני שיבה תקום – כל שיבה במשמע” (אפילו אינו חכם, ואפילו גוי, כדלקמן). וראה גם ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג שרבי מאיר היה קם מפני זקן עם הארץ.
נא. צעיר.
נב. כיון שהוא עצמו חכם שצריכים לנהוג בו כבוד – אין עליו חיוב לעמוד מלוא קומתו מפני הזקן (טור יו"ד סי' רמד).
נג. כרבא קידושין לג, א (הידור עביד להו).

ממשא מלך (ו)שרים"ס. וכן אם היתה סחורה לתלמיד חכם – מניחין אותו למכור תחילה, ואין מניחין אחד מבני השוק למכור, עד שימכור הוא^{טו}. וכן אם היה לו דין, והיה עומד בכלל בעלי דינין הרבה – מקדימין אותו^{טז} ומושיבין אותו^{טז}.

יא עוון גדול הוא לבנות את החכמים^{טז}, או לשנוא אותן^ע, לא חרבה ירושלים עד שביזו בה תלמידי חכמים, שנאמר^{עז}: „ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו“^{עח}, כלומר בוזים מלמדי דבריו^{עט}. וכן זה שאמרה תורה^ע: „אם בחוקותי תמאסו“ – מלמדי חוקותי תמאסו^{עא}. וכל המבזה את החכמים^{עב} – אין לו חלק לעולם הבא^{עג}, והרי הוא בכלל „כי דבר ה' בזה“^{עד}.

יב אף על פי שהמבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא^{עט}, אם באו עדים שביזוהו אפילו בדברים^פ – חייב נידוי^{פא}, ומגדין אותו בית דין^{פב} ברכים^{פג}, וקונסין אותו ליטרה זהב^{פד} בכל מקום^{פה}, ונותנין אותה לחכם^{פו}. והמבזה את החכם בדברים אפילו לאחר מיתה – מגדין אותו בית דין^{פי}, והם מתירין אותו כשיחזור

קו"א סק"ח „דסבירא ליה להרמב"ם שכל אלו אינם כאפיקורוס גמור לענין מורידין, אלא שחכמים כינו אותם בשם אפיקורוס ואמרו שאין להם חלק לעולם הבא כמו אפיקורוס, שכן דרכם של חכמים שכל העבירות הקלות בעיני הבריות כינו אותם בדומות להם מן החמורות, כדי להרחיק את האדם מן העברה“.

עח. במדבר טו, לא. ברייתא שם צט, א (זה אפיקורוס).

עט. ואם כן יש עליו כבר עונש.

פ. וכל שכן במעשים.

פא. מו"ק טז, ט. ענינו יתבאר לקמן פ"ז ה"ד.

פב. ראה גם הלכות סנהדרין פכ"ו ה"ה (אף שלא

היתה התראה). וראה עוד שם ש"אם רצו הדיינין להכותו מכת מרדות – מכין ועונשין כפי מה שיראו“.

פג. דסתם נידוי הוא ברכים ובפרהסיא – ראה מו"ק

שם. קידושין ע, א. וראה גם לקמן פ"ז ה"א.

פד. ירושלמי ב"ק פ"ח ה"ו. וראה גם לקמן הל' חובל

ומזיק פ"ג ה"ה, ושם כתב השיעור: „משקל חמשה

ושלשים דינר מן הזהב, שהוא משקל תשעה סלעים

פחות רביע“.

והוא שיעור ליטרה, כמבואר לקמן הל' עירובין פ"א ה"ב והל' מתנות עניים פ"ו ה"ח.

פה. ראה הלכות חובל ומזיק פ"ג ה"ה: „וקבלה היא

בידינו שגובין קנס זה בכל מקום, בין בארץ בין בחוץ

לארץ“.

פו. ירושלמי שם (דמי בושתו). וראה גם לקמן הל' חובל ומזיק שם.

פי. ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א (המבזה זקן אפילו לאחר

מיתה). וראה גם ברכות יט, א (המספר אחר מיטתו של

ת"ח).

סח. בגמרא שם: „אי תנו כולהו (אם כולם יעסקו בתורה, רש"י) – עתה אקבצם (בקרוב אקבצם, רש"י), ואם מעט מהם (יהיו העוסקים בתורה) – יחלו ממשא מלך ושרים (יהיו בטלים מלשאת משא מלך ושרים, רש"י)“.

טו. וראה גם שו"ת הרמב"ם שם שאם לוקחים מס מת"ח – גזל הוא בידם.

טז. ב"ב כב, א. ואם היה רוכל, קובע לו מקום בכל מקום שירצה שלא מדעת בני העיר (לקמן הלכות

שכנים פ"ו ה"ט).

עז. שבויעות ל, סוע"א. נדרים סב, א. וראה גם לקמן

הלכות סנהדרין פכ"א ה"ו (דין תלמיד חכם קודם לדין עם הארץ).

עח. שבויעות ל, ב (מותבינין ליה לצורבא מרבנן כו').

עט. וראה גם לקמן שם פכ"ו ה"ד (ת"ח ועם הארץ שבאו לדין – מושיבין את החכם, ואומרים לעם הארץ שב).

פ. שבת קיט, ב.

פא. ספרא בחוקתי פ"ב. דרך ארץ רבה פ"א.

פב. דברי הימים ב לו, טז.

פג. שבת שם.

פד. וראה לקמן סוף הל' טומאת צרעת.

פה. ויקרא כו, טו.

פי. ראה ספרא שם (תגעל נפשכם – לסוף שונא את החכמים).

פז. פסיקתא זוטרתי בחוקתי שם (לסוף שאתם מבזים את החכמים).

פח. ראה לקמן הל' תשובה פ"ג ה"ד: „הרגיל בהן“.

פט. משנה סנהדרין צ, א (ואלו שאין להם חלק

לעזה"ב כו' ואפיקורוס), וגמרא צט, ב (אפיקורוס זה

המבזה ת"ח). וראה גם הל' תשובה שם. אבל ראה שם

ה"ח „שלשה הן הנקראין אפיקורסים כו“, ולא הזכיר

„המבזה את החכמים“. וראה שו"ע אדה"ז יו"ד סי' א

מדע • הלכות תלמוד תורה • פרק ו

בתשובה^{פ9}. אבל אם היה החכם חי – אין מתירין לו עד שירצה זה שנדוהו בשבילו^{פ9}.

וכן החכם עצמו מנדה לכבודו^{צ3} לעם הארץ^{ק3} שהפקיר בו^{צ3}, ואינו צריך לא עדים^{צ3}, ולא התראה^{צ3}. ואין מתירין לו, עד שירצה את החכם^{צ3}. ואם מת החכם – באין שלושה ומתירין לו^{צ3}. ואם רצה החכם למחול לו ולא נידהו – הרשות בידו^{צ3}. וכן הרב שנידה לכבודו – חייבין כל תלמידיו לנהוג נידוי במנודה. אבל תלמיד שנידה לכבוד עצמו – אין הרב חייב לנהוג בו נידוי^{צ3}, אבל כל העם חייבין לנהוג בו נידוי^{צ3}. וכן מנודה לנשיא – מנודה לכל ישראל. מנודה לכל ישראל – אינו מנודה לנשיא. מנודה לעירו – מנודה לעיר אחרת. מנודה לעיר אחרת – אינו מנודה לעירו^{ק3}.

יד במה דברים אמורים^{ק3}? במי שנדוהו מפני שביזה תלמידי חכמים, אבל מי שנדוהו על שאר דברים שחייבין עליהם נידוי, אפילו נידהו קמון^{ק3} שבישראל – חייב הנשיא וכל ישראל^{ק3}. לנהוג בו נידוי, עד שיחזור בתשובה מדבר שנדוהו בשבילו, ויתירו לו^{ק3}.

על ארבעה ועשרים דברים מנדין את האדם^{ק3}, בין איש בין אישה^{ק3}, ואלו הן:

- (א) המבזה את החכם, ואפילו לאחר מותו^{ק3}.
- (ב) המבזה שליח בית דין^{ק3}.
- (ג) הקורא לחברו עבד^{ק3}.
- (ד) המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים^{ק3}, ואין צריך לומר בדברי תורה.
- (ה) מי ששלחו לו בית דין וקבעו לו זמן ולא בא^{ק3}.

פ9. ירושלמי שם.

פ9. ראה מועד קטן טז, א (אזל ופיסיה כו). וראה גם לעיל הל' דעות פ"ו ה"ו. וראה לקמן הל' תשובה סופ"ב (אם מת החכם לפני שהספיק לפייסו).

צ. מו"ק שם (תלמיד שנידה לכבודו).

צא. אבל לא לחכם השווה לו בחכמה (ב"י יו"ד סי' שלד בסופו). ואפשר שאין לדייק כן מלשון הרמב"ם כי נקט המציאות הרגילה.

צב. שהחציף כלפיו וגינהו בדברים שהם גנאי לחכם, אבל לא משום שאינו מכבדו כמו שחייב לכבדו בקומה והידור (שו"ע אדה"ז הל' שחיטה סי' יח קו"א סק"ט).

צג. ראה מו"ק יז, א (עביד דינא לנפשיה במילתא דפסיקא ליה).

צד. ראה מו"ק טז, א (לאפקרותא לאלתר).

צה. כדלעיל.

צו. כדלקמן פ"ז ה"ז.

צז. כדלקמן פ"ז ה"ג. וראה גם לקמן הל' חובל ומזיק פ"ג ה"ו. הל' סנהדרין פכ"ו ה"ו.

צח. ברייתא מו"ק טז, א.

צ3. גמרא שם יז, רע"א.

ק. ברייתא שם טז, א.

קא. שאם רצה החכם למחול הרשות בידו (כדלעיל ה"ב), ושמנודה לתלמיד אינו מנודה לרב (כדלעיל ה"ג).

קב. בחשיבות. ראה גמרא שם גבי „שפחה של בית רבי – לא נהגו חכמים קלות ראש בנידויה“.

קג. אפילו במנודה לעיר אחרת.

קד. גמרא שם יז, רע"א (במילי דשמיא, אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה').

קה. ברכות יט, א.

קו. כדלקמן אות כב.

קז. כדלעיל הלכה יב.

קח. קידושין ע, ב. כדלקמן הל' סנהדרין פכ"ה ה"ה.

קט. קידושין כח, א. וראה רש"י שם „עבד כנעני“.

קי. ברכות שם (המזלזל בנטילת ידים). ירושלמי

מו"ק פ"ג ה"א (המפקפק בדבר אפילו מדברי סופרים כו). כאן מיירי ב„מזלזל“, ולקמן אות יא, יב מיירי בעובר על דברי סופרים (כס"מ).

קיא. ב"ק קיב, ב. כדלקמן הל' סנהדרין פכ"ה ה"ח.

- (ו) מי שלא קיבל עליו את הדין – מנדין אותו עד שיתן קיב.¹
- (ז) מי שיש ברשותו דבר המזיק קיב, כגון כלב רע קיב או סולם רעוע – מנדין אותו עד שיסיר הזקן קסט.²
- (ח) המוכר קרקע שלו לגוי – מנדין אותו, עד שיקבל עליו כל אונס שיבוא מן הגוי לישראל חברו בעל המצר קסט.³
- (ט) המעיד על ישראל בערכאות של גוים והוציא ממנו בעדותו ממון שלא כדין ישראל – מנדין אותו קיב עד שישלם קיח.⁴
- (י) טבח כהן קיט שאינו מפריש המתנות ונותן לכהן אחר – מנדין אותו עד שיתן קכ.⁵
- (יא) המחלל יום טוב שני של גלויות קכא, אף על פי שהוא מנהג קכב.⁶
- (יב) העושה מלאכה בערב הפסח אחר הצות קכג.⁷
- (יג) המזכיר שם שמים לבטלה קכד או לשבועה בדברי הבאי קכה.⁸
- (יד) המביא את הרבים לידי חילול השם קכו.⁹
- (טו) המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ קכז.¹⁰
- (טז) המחשב שנים קכח וקובע חדשים קכט בחוצה לארץ קל.¹¹
- (יז) *המכשיל את העיור קלא.¹²
- (יח) המעכב את הרבים מלעשות מצוה קלב.¹³

השנת הראב"ד:

א"א, כגון המכה בנו הגדול.

לקמן הל' קדוש החדש פ"ו הי"ד (מנהג בלבד). ומנדין אותו כיוון שעיקרו מדברי סופרים, כדלקמן הל' יו"ט שם, והל' קדוש החדש פ"ה ה"ו, ה"ח, והי"ב. ואין סתירה, כי מתחילה נתקן מדברי סופרים בגלל הספק, וכיום שאין ספק עושים אותו בגלל המנהג.

קכג. פסחים ג, ב. כדלקמן הל' יו"ט פ"ח הי"ז.

קכד. נדרים ז, ב (השומע הזכרת ה' מפי חברו חייב לנדותו). וכדלקמן הל' שבועות פ"ב ה"ט (או שברוך ברכה שהיהודי נותן – אסור למכור לגוי. וראה שו"ת הרמב"ם (מהד' הנ"ל) סי' קע שהוא הדין בהשכיר.

קכז. לשוא. ולקמן שם ה"ט: או שנשבע לפניו בדברי שקר.

קכח. ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א.

קכט. ברכות יט, א. ביצה כג, א. פסחים ג, א.

קכח. לעבר.

קכט. כלומר, ראשי חדשים.

קל. ברכות סג, א (מעבר שנים וקובע חדשים).

כדלקמן הל' קידוש החדש סופ"א.

קלא. מו"ק יז, א (המכה בנו גדול), וכפירוש הראב"ד, וכדלקמן הל' ממרים פ"ו ה"ט. והיינו, שמא יבעט באביו, ונמצא שאביו הכשילו (רש"י שם). אבל בשאר דברים שהם בגדר מכשיל את העיור (ראה לדוגמא לקמן הל' רוצח ושמירת נפש פ"ב הי"ד) – לא מצינו שיהיה חייב נידוי.

קלב. ירושלמי מו"ק פ"ג ה"א.

קיב. שם קיג, א.

קיג. כדלקמן הל' רוצח פ"א ה"ד.

קיט. כדלקמן הל' נזקי ממון פ"ה ה"ט (ושם: כלב).

קסט. ב"ק טו, ב. כתובות מא, ב.

קסט. ב"ק קיד, א. כדלקמן הל' שכנים פ"ב ה"ז (ושם

הוסיף: עד שינהוג הגוי עם בן המצר שלו בדיני ישראל בכל). וראה שו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו) סי' ז וסי' מד וסי' שצד, שאפילו אם הגוי נותן הרבה יותר ממה שהיהודי נותן – אסור למכור לגוי. וראה שו"ת הרמב"ם (מהד' הנ"ל) סי' קע שהוא הדין בהשכיר.

קיז. ב"ק קיג, ב. וראה גם לקמן הל' חובל ומזיק פ"ח ה"ה (במסרה ביד גוים). סוף הל' סנהדרין (הדן בערכאות – הרי זה רשע, וכאילו חרף והרים יד בתורת משה).

קיח. ראה גם לקמן הל' חובל ומזיק שם.

קיט. ששוחט ומוכר בשוק, אבל אם שוחט לעצמו פטור ממתנות (לקמן הל' ביכורים פ"ט ה"ט).

קכ. חולין קלב, ב (וכגירסת הרי"ף, "כהנא טבחא").

כדלקמן הל' ביכורים שם.

קכא. פסחים ג, א. וראה לקמן הל' יו"ט פ"א הכ"ב, ואפילו יו"ט שני של ר"ה, בין בדבר שהוא משום שבות, בין במלאכה, בין שיצא חוץ לתחום – מכין אותו מכת מרדות או מנדין אותו אם אינו מן התלמידים. וראה לקמן הל' עדות פ"י ה"ג שפסול לעדות מדרבנן.

קכב. ביצה ד, ב (מנהג אבותינו בידינו). וראה גם

מדע • הלכות תלמוד תורה • פרק ז

כט

(יט) טבח שיצאת טריפה מתחת ידו^{קל"ג}.

(כ) טבח שלא בדק סכיניו לפני חכם^{קל"ד}.

(כא) המקשה עצמו לדעת^{קל"ה}.

(כב) מי שגירש את אשתו ועשה בינו ובינה שותפות או משא ומתן המביאין

להן להיזקק זה לזה, כשיבואו שניהן לבית דין – מנדין אותן^{קל"ו}.

(כג) *חכם ששמועתו רעה^{קל"ז}.

השגת הראב"ד:

א"א, ויש אחרים הרבה, חכם שהורה להתיר

מים שאין להם סוף לינשא לכתחלה^{קל"ח}, וכן

מי שעובר על נדרו – כל בית דין שנוקק לו לשאלה בר שמתא הוא^{קל"ט}, ואיכא טובא^{קל"ט}.

השגת הראב"ד:

א"א, דבר זה הוציא ממעשה דריש לקיש דהוה מנשר פרדסא וכי^{קל"ט}, אמר ליה ההוא אדרבה^{קל"ט}, ואמרו לו שלו נידוי. ובהיי ראשי אין

כאן פלפול, כי הדברים שהוא מונה בית דין צריכים לנדותו, ובכי האי גוונא לא היו בית דין נוקקין לנדות לרבי שמעון בן לקיש^{קל"ט}, אבל

אותו שנידה והקפיד על כבודו – נידויו נדוי.

פרק שביעי

א חכם זקן בחכמה^א, וכן נשיא^ב או אב בית דין^ג שסרח^ד – אין מנדין אותו

דרכו.

קמ"א. מו"ק יז, א (ממעשה דריש לקיש, וכפי שהביא

הראב"ד בסמוך).

קמ"ב. שהיה שומר פרדס, ובא אדם אחד ואכל

תאנים, הרים עליו ריש לקיש את קולו והוא לא שם

לב אליו, וריש לקיש נידה אותו.

קמ"ג. תהיה אתה בנידוי, ליהוי ההוא גברא בשמתא,

אם ממון נתחייבתי לך נידוי מי נתחייבתי לך, בא ריש

לקיש לבית המדרש ואמרו לו: שלו נידוי (כיון שנידית

את מי שלא היה חייב נידוי), שלך אינו נידוי (כיון

שהוא לא חייב נידוי).

קמ"ד. והכסף משנה כתב לתרץ, שכנראה הרמב"ם

סובר שאם הוא לא היה מנדה אזי הב"ד היו מנדים

אותו, שאם לא כן לא היה חל הנידוי של אותו האיש.

א. ריש לקיש מו"ק יז, א (תלמיד חכם. וכנראה רבנו

מפרש שהכוונה לחכם מופלג (כס"מ), אבל סתם ת"ח

דינו מבואר להלן. אבל ראה שו"ת הרמב"ם מהדורת

בלאו סי' קיא שכן הוא בכל צורבא דרבנן). ירושלמי

מו"ק פ"ג ה"א (זקן). והיינו מופלג בחכמה, אף שאיננו

זקן בשנים (כס"מ). וראה שו"ת צ"צ יו"ד סי' רלז, חכם

זקן מופלג).

ב. ירושלמי הוריות פ"ב ה"ב. והיינו נשיא

הסנהדרין, כדלקמן הלכות סנהדרין פ"א ה"ב.

ג. מו"ק שם (באושא התקיננו). והוא המשנה לנשיא

(הל' סנהדרין שם. וראה צ"צ שם, דלאו דוקא, אלא כל

מי שהוא כמו אב"ד בעירו).

ד. שחטא באחד מכ"ד הדברים שחייבים עליהן

נידוי, כדלעיל פ"ו ה"ד.

קל"ג. סנהדרין כה, א. כדלקמן הל' מאכלות אסורות

פ"ח ה"ט. הל' שחיטה סופ"י.

קל"ד. חולין יח, א. כדלקמן הל' שחיטה פ"א הכ"י

„בודקין אותו אם נמצאת יפה ובדוקה – מנדין אותו,

לפי שיסמוך על עצמו פעם אחרת ותהיה פגומה

וישחוט בה". ולא משום כבוד החכם, כי אין מנדין

אלא על ביזוי החכם ולא על אי נתינת כבוד לחכם

(שו"ע אדה"ז הל' שחיטה סי' יח קו"א סק"ט).

קל"ה. נדה יג, ב (המקשה עצמו לדעת יהא בנידוי).

וראה לקמן הל' איסורי ביאה פכ"א הי"ח: „אלו

שמנאפין ביד כו' – העושה זה בנידוי הוא יושב". ושם

בהי"ט: „וכן אסור לאדם שיקשה עצמו לדעת או יביא

עצמו לידי הרהור".

קל"ו. כתובות כה, א. כדלקמן הל' איסורי ביאה פכ"א

הכ"ז (וגרושה שבאה עם המגרש לדין – מנדין אותו

או מכין אותו מכת מרדות).

קל"ז. מו"ק יז, א (רב יהודה שמתיה לה הוא צורבא

מרבנן דהוו סנו שומעניה). כלומר, שהעם מרננים

אחריו שהוא עובר על העריות, והוא שיהיה קול

שאינו פוסק, ולא יהיו לו אויבים ידועים שמוציאין

עליו שמועה רעה (לקמן הל' סנהדרין פכ"ד ה"ה).

והיינו בחכם שאינו מופלג, אבל בחכם מופלג – ראה

לקמן פ"ז ה"א (שו"ת צ"צ יו"ד סי' רלז).

קל"ח. יבמות קכא, א. והביאו הרמב"ם לקמן הל'

גירושין פ"ג ה"כ.

קל"ט. נדרים כ, א. והביאו הרמב"ם לקמן הל' נזירות

פ"ד הט"ז.

קמ". ראה בכסף משנה שמביא רשימה גדולה של

חייבי נידוי שלא הובאו כאן ברמב"ם, ומיישב זאת ע"פ

בפרהסייה^ה לעולם, אלא אם כן עשה כירבעם בן נבט וחבריו, אבל כשחמא שאר הטאות – מלקין אותו בצנעה^ה, שנאמר^ט: „וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה“, אף על פי שכשלי – כסהו כלילה^{יב}, ואומרין לו^{יג}: „הכבד ושב בביתך“^{יד}.

וכן כל תלמיד חכם^{טו} שנתחייב נידוי – אסור לבית דין לקפוץ ולנדותו במהרה^{טז}, אלא בורחין מדבר זה ונשמטין ממנו^{טז}. וחסידי החכמים^{יז} היו משתבחין שלא נמנו מעולם לנדות תלמיד חכם, אף על פי שנמנין להלקותו^{יח} אם נתחייב מלקות^{יט}, ואפילו מכת מרדות^כ נמנין עליה להכותו.

ב וכיצד הוא הנידוי? אומרין: „פלוני בשמתא“^{כא}, ואם נידוהו בפניו – אומרין: „פלוני זה בשמתא“^{כב}. והחרם^{כג}? אומרין: „פלוני מוחרם“. וארוך^{כד} – בו אלה^{כה}, בו שבועה^{כו}, בו נידוי^{כז}.

ג וכיצד מתירין הנידוי או החרם? אומרין לו: „שרוי לך ומחול לך“^{כח}. ואם התירוהו שלא בפניו^{כט} – אומרין: „פלוני שרוי לו ומחול לו“.

ד מה הוא המנהג שינהוג המנודה בעצמו ושנהוגו עמו? מנודה אסור לספר

ה. ברבים ובמפורש בלשון נידוי (כס"מ), כדי שלא לבזותו ברבים (מנחות צט, רע"ב. רש"י מו"ק שם), אבל אומרין לו בצנעה: „הכבד ושב בביתך“, כדלקמן.
ו. אפילו כשחזר וחסא, וכריש לקיש בגמרא שם.
ז. ירושלמי מו"ק שם. שאז מנדין אותו, מפני שחטא והחטיא את ישראל, ראה מלכים א יד, טז.
ח. ירושלמי הוריות שם (בבית דין של שלשה). וראה לקמן הל' סנהדרין שם סופ"ז „ראש ישיבה שחטא – מלקין אותו בפני שלשה, ואינו חוזר לשרתו, גם אינו חוזר להיות כאחד משאר הסנהדרין, שמעלין בקודש ולא מורידין“.
ט. הושע ד, ה.
י. ונתחייב נידוי או מלקות.
יא. כסהו – אל תבזה אותו בפרהסיא, כלילה – שחשיכה ואין אדם רואה (רש"י מו"ק שם).
יב. שלא בלשון נידוי (כס"מ).
יג. ע"פ מלכים ב יד, י. כלומר, עשה עצמך כאדם שכבד עליו ראשו ושב בביתך, או התכבד כבודך שתשב בביתך (רש"י מו"ק שם).
יד. שאינם חכמים מופלגים.
טו. מיד. אלא אי"כ חזר וחסא, או באחד מהאופנים שמנדים אפילו חכם מופלג. ומשמע, שכשמנדים, מנדים אותו בפרהסיא.
טז. ממעשה דמר זוטרא בגמרא שם שהיה קשה עליו לנדות ת"ח (כס"מ).
יז. רב פפא בגמרא שם. וכן נהגו במערבא (גמרא שם. פסחים נב, א).
יח. מו"ק שם. פסחים שם. כי חומרת המלקות פחותה מחומרת הנידוי (ראה פסחים שם וברש"י).

יט. כשעבר על לאו של תורה.
כ. מלקות מדרבנן, כפי ראות עיני הבית דין (רמב"ם הל' עדות פ"ח ה"ו). כשעבר על דברי חכמים.
כא. משמע שלדעת הרמב"ם נידוי היינו שמתא. אלא שזה בלשון משנה וזה בלשון תרגום וגמרא (ראה נדרים ז, ב). שמתא – שם מיתה, או שממה תהיה (רב ושמואל מו"ק שם).
כב. ראה מו"ק יז, א: „ליהוי הוא גברא בשמתא“.
כג. ראה לקמן הלכה ה (דיני המוחרם), והלכה ו (אימתי מחרימים). וראה שו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו) סי' שטט שהחרם הוא בס"ת. וראה פי' המשניות להרמב"ם חולין פ"א מ"ב שהיה מקובל לעשות חרם למי שעבר עברה שחייב עליו מיתת בית דין, הואיל ואין דינין דיני נפשות בזמן הזה, לכן היו מחרימים אותו חרם עולם בספרי תורות, ואין מתירים אותו לעולם.
כד. האומר „ארור“, הרי זה משתמע בג' לשונות שונים לפי ענינם (רש"י שבועות לו, א).
כה. האומר „ארור הוא לך“ – קללה היא, וחייב, כדלקמן הל' סנהדרין פכ"ו ה"ג. ושם „בו קללה“.
כו. האומר „ארור לה“ מי שאכל דבר פלוני – שבועה היא, כדלקמן הל' שבועות פ"ב ה"ב.
כז. אם נתחייב נידוי ואמר לו החכם בלשון „ארור“ – מנודה הוא וצריך לפרוש ממנו. בשבועות לו, א: ארור בו נידוי בו קללה בו שבועה. ולקמן בהל' סנהדרין שם: וארור בו שבועה ובו קללה ובו נידוי.
כח. וראה לקמן הל' שבועות פ"ו ה"ה גבי התרת שבועה: שרוי לך או מותר לך או מחול לך.
כט. כשנידוהו שלא בפניו, כדלקמן הי"ג.

מדע • הלכות תלמוד תורה • פרק ז לא

ולכבס^א כאבל^ב כל ימי נידויו, ואין מזמנין עליו^ג, ולא כוללין אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה^ד, ולא יושבין עמו בארבע אמות^ה. אבל שונה^ו לה הוא לאחרים, ושונין לו^ז, ונשכר^ח, ושוכר^ט. ואם מת בנידויו – בית דין שולחי^י ומניחין אבן^{יא} על ארונו, כלומר, שהן רוגמין אותו^{יב}, לפי שהוא מובדל מן הציבור. ואין צריך לומר שאין מספידין אותו ואין מלווין את מימתו^{יג}.

ה יתר עליו המוחרם, שאינו שונה לאחרים, ואין שונין לו^{יד}. אבל שונה הוא לעצמו, כדי שלא ישכח תלמודו^{טו}. ואינו נשכר, ואין נשכרין לו. ואין נושאין ונותנין עימו, ואין מתעסקין עימו אלא מעט עסק כדי פרנסתו^{טז}.

ו מי שישב בנידויו שלשים יום ולא ביקש להתירו^{טז} – מנדין אותו שניה^{טז}. ישב שלושים יום אחרים ולא ביקש להתירו – מחרימין אותו^{טז}.

השנת הראב"ד:

ככמה מתירין הנידוי או החרם בשלשה אפילו הדיומות ויחד מומחה מתיר הנידוי לבדו. א"א זה אינו כן, אלא כחשבון המנדין – כן צורך המתירין, וכחשיבותן^י. ואפשר כל זה כשירצו להתירו תוך זמן הנידוי, אבל כששלם הזמן – כל שלשה או יחד מומחה מתירין לו, אי נמי כשנדהו יחד ואפילו אינו מומחה על דבר עברה, וכששלם לו הזמן – מתירין לו כל שלשה או יחד מומחה, אבל נידוהו רבים – צריכים רבים כמותו.

ז * בכמה^{טז} מתירין הנידוי או החרם? – בשלשה,

אפילו הדיומות. ויחד מומחה^{יז} מתיר הנידוי לבדו^{יז}. ויש לתלמיד להתיר הנידוי או החרם, ואפילו במקום הרב^{יח}.

מג. ברייתא מו"ק טו, א.
מח. בברייתא שם: כדי שלא יפסיק את תלמודו, ודברי רבנו כאן הם ע"פ המבואר לעיל פ"א ה"י.
מח. ברייתא שם (ועושה לו חנות קטנה בשביל פרנסתו).
מח. שלא חזר בתשובה, או שלא ריצה עדיין את החכם שנתגדה בעבורו כדלעיל פ"ו ה"ב, שאם פייס – מתירים אותו מיד (כס"מ).
מח. כשלא התרו בו קודם הנידוי הראשון ונידויו היה מחמת ממון, אבל אם התרו בו, או שנידויו משום שביזה ת"ח – מחרימים אותו מיד (הל' סנהדרין פכ"ה ה"א). וחמור נידוי שני מהנידוי הראשון, שמכים אותו מכת מרדות (הל' טוען ונטען פ"א ה"ה).

מח. מו"ק טז, א.
מח. נדרים ת, ב. מו"ק שם. וראה בהל' שבועות פ"ו ה"א ובהלכות נדרים פ"ד ה"ה.
נ. כדלקמן הל' נדרים פ"ד ה"ה גבי נדר, ונידוי הוא כמו נדר (כס"מ).
נא. ראה פ"י המשניות לרמב"ם בכורות פ"ד מ"ג: דע שענין מומחה שיהא האיש הוא כבר עמד בניסיונות וקושיות ונמצא בחכמה גדול ומובהק.
נב. וכן החרם.
נג. נדרים ת, ב.
נד. נדרים שם.
נה. ראה גם שו"ת הרמב"ם סי' שמש, כי אחר שנאסור אנו לא יתכן לכם להתירו לבדכם".

ל. ברייתא מו"ק טו, רע"א.
לא. ראה הל' אבל פ"ה ה"א. ולענין שאר דברים המנויים שם: לרחוץ, ולסוך, ולנעול הסנדל, ולעשות מלאכה, ולקרות בתורה, ולזקוף המטה, ולפרוע את ראשו, ולשאול שלום, הם בעיות שלא נפשטו בגמרא שם, ורבנו השמיטם כאן. וראה לקמן הל' איסורי ביאה פכ"א ה"ב שאסור בתשמיש המטה. וראה הל' ביאת המקדש פ"ב ה"א לענין לשלח קרבנותיו.
לב. בשלשה או בעשרה.
לג. ראה עזרא י, ח (והוא יבדל מקהל הגולה). שאם מצטרף מה הועילו בתקנתם שהבדילוהו מאגודתם (שו"ע אדה"ז סי' נה ס"ד). אבל אם יש עשרה זולתו ונכלל ממילא – מותר להתפלל עמו (שו"ת הרמב"ם סי' שי"א. שו"ע אדה"ז שם).
לד. כ"מ נט, ב. וכן אין לעמוד בד' אמותיו, אבל לדבר עמו מרחוק – מותר (שו"ת הרמב"ם סי' שי"א).

לה. מלמד.
לו. ברייתא מו"ק טו, א.
לז. למלאכת אחרים.
לח. אחרים למלאכתו. ברייתא שם.
לט. שלוח.
מ. עזיות פ"ה מ"ו (אבן). ברייתא מו"ק שם (אבן גדולה).
מא. משנה שם. ברייתא שם. כלומר, הנחת האבן ענינה להראות שכאילו סוקלים אותו.
מב. ראה גם שו"ת הרמב"ם סי' שמש (ואין משתתפים עמהם בחיים ולא כמות, וקבורתו בלא צידוק הדין).

לב . מדע . הלכות תלמוד תורה . פרק ז

מ"י שלשה שנידו והלכו להי"ט, וחזר זה מדבר שנידוהו בגללו"ט – באין שלשה אחרים"ט ומתירין לו"ט.

י מי שלא ידע מי נידהו – ילך אצל הנשיא"ט ויתיר לו נידויו"ט.

יא נידוי על תנאי אפילו מפי עצמו"ט – צריך הפרה"ט. השגת הראב"ד:
*תלמיד חכם שנידה עצמו"ט, ואפילו נידה עצמו על דעת פלוני"ט, ואפילו על דבר שחייב עליו נידוי"ט – הרי זה מפר לעצמו"ט.
תלמיד חכם שנידה עצמו, ואפילו נידה עצמו לדעת פלוני כו'. א"א זה אינו מחוור, אם כן יהודה למה לא הפר לעצמו"ט, ועל כל זה קשה לי יעקב למה לא התירו"ט.

יב מי שנידוהו בחלום"ט, אפילו ידע מי נידהו"ט – צריך עשרה בני אדם"ט ששונין הלכות"ט להתירו מנידויו"ט. ואם לא מצא"ט – מורה אחריהם"ט עד פרסה"ט. לא מצא – מתירין לו עשרה ששונין משנה. לא מצא – מתירין לו מי שיודעין לקרות בתורה. לא מצא – מתירין לו אפילו עשרה שאינן יודעין לקרות. לא מצא במקומו עשרה – מתירין לו אפילו שלשה"ט.

יג מי שנידוהו בפניו – אין מתירין לו אלא בפניו"ט. נידוהו שלא בפניו – מתירין לו בין בפניו בין שלא בפניו"ט. ואין בין נידוי להפרה כלום"ט, אלא מנדין ומתירין

- נ. חסר הצינן להלכה ח.
ז. למדינת הים ואין בדעתם לחזור, או שמתו (ב"ח ס"י שלד).
נח. כדלקמן הי"ג.
נט. אף שאינם חשובים כראשונים (לח"מ).
ס. מו"ק טז, א.
סא. ראש הסנהדרין, הגדול והחשוב שבכולם (הלכות סנהדרין פ"א ה"ג).
סב. ברייתא מו"ק יז, א.
סג. כלומר, נידה עצמו בתנאי מסוים (שו"ת הרמב"ם ס"י רסד).
סד. מכות יא, רע"ב (וכגירסת הר"ח והשאליות). אפילו לא נתקיים התנאי (שו"ת הרמב"ם ס"י רסד).
סה. נדרים ז, ב. ומיירי כשנידה עצמו סתם, ולא כשתלה נידויו במעשה (כס"מ).
סו. שהנידוי יחול בתנאי שירשה זאת פלוני – צריך הפרה גם אם פלוני לא הרשה (שו"ת הרמב"ם שם).
סז. ראה ר"ן נדרים שם (שכן מוכח מלשון הגמרא שם "פשיטא").
סח. גמרא שם. ואין אומרים "אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים" (שם).
סט. כשנידה עצמו אם לא יביא את בנימין ליעקב, כמובא בנדרים שם. ותיירץ הכס"מ שרק אם החכם נידה עצמו סתם – יכול להתיר נידויו בעצמו, אבל לא כשתלה את נידויו בעשיית דבר פלוני לפלוני, שלזה צריך התרת חכם אחר.
ע. ותי' הכס"מ שיעקב היה סבור שלא צריך התרה, כיון שיהודה קיים את נדרו (שהביא את בנימין לפני
- יעקב).
עא. נדרים ח, א. (וראה ברכות נה, ב).
עב. גמרא שם. אין בכח אותו אדם להתירו (אף שקיימא לן (מו"ק יז, א) מי שמנדה בידו גם להתיר), כי רק לנדוהו עשוהו שליח ולא להתירו (נדרים שם). אף שבהלכות מעשר שני פ"ו ה"ז ובהל' זכיה פ"י ה"ז פסק רבנו שדברי חלומות אין מעלין ואין מורידין – לענין נידוי חשש להן.
עג. לפי שאפשר שבשליחות המקום נתנדה, ולכן צריך עשרה בני אדם ששכינה עמהם כדי להתירו (ר"ן נדרים שם).
עד. ראה לקמן בהוספות.
עה. נדרים ח, א. אבל אם התירוהו בחלום – אין זה כלום, משום שאין חלום בלא דברים בטלים, ואפשר שההיתר הוא הדברים בטלים (גמרא ורש"י שם).
עו. במקומו.
עז. אחרי עשרה ששונים הלכות.
עח. בגמרא שלפנינו: ליתב אפרשת דרכים כו', וכנראה שלרבנו היתה גירסא אחרת בגמרא. וכ"ה בשאלתות פ' מקץ.
עט. כל זה אינו בגמרא שלפנינו, וכנראה כך היתה גירסת הרמב"ם בגמרא. וכ"ה בשאלתות שם.
פ. נדרים ז, א. דכיון שבפניו נדהו – אלים נידויו ולא נעקר אלא בפניו (ר"ן שם בטעם הא'). וראה הלכות שבועות פ"ו ה"ז.
פא. גמרא שם.
פב. גמרא שם. שלא צריך להיות יום או יומיים בנידוי (רש"י שם).

מדע • הלכות תלמוד תורה • פרק ז • לג

ברגע אחד, כשיחזור המנודה למוטב. ואם ראו בית דין להניח זה בנידויו כמה שנים – מניחין כפי רשעו¹⁹.

וכן אם ראו בית דין להחרים לזה לכתחילה²⁹, ולהחרים מי שאוכל עמו ושותה עימו, או מי שיעמוד עמו בארבע אמות³⁹ – מחרימין כדי לייסרו, וכדי לעשות סייג לתורה עד שלא יפרצו החוטאים³⁹.

אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו³⁹, אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה, אלא מעלים אוזניו מדברי עמי הארץ, ולא ישית לבו להן, כענין שאמר שלמה בחכמתו³⁹: „גם לכל הדברים אשר ידברו, אל תתן לבך“.

וכן היה דרך חסידים הראשונים – שומעין חרפתן ואינן משיבין³⁹. ולא עוד, אלא שמוחלין למחרף וסולחין לו³⁹. וחכמים גדולים³⁹ היו משתבחין במעשיהן הנאים, ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודן. וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה³⁹.

כמה דברים אמורים³⁹? בשביוהו או חירפוהו בסתר. אבל תלמיד חכם³⁹ שביוהו או חירפו³⁹ אדם בפרהסיא³⁹ – אסור לו למחול על כבודו. ואם מחל – נענש³⁹, מפני שזה בזיון תורה³⁹. אבל נוקם ונוטר הדבר³⁹ כנחשק³⁹, עד שיבקש ממנו מחילה, ויסלח לו³⁹.

19. אבל שאר אדם ראוי להם למחול בכל ענין ולהיות מן הנעלבים ואינם עולבים (ב"ח סי' שלד. שו"ע אדה"ז סי' קנו ס"ג).

29. כלומר, צער הגוף, אבל בצער שבממון גם לת"ח אסור לנקום ולנטור (גמרא שם, וכדלעיל הל' דעות פ"ז ה"ז-ח).

39. בעשרה, ראה הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד. אבל ראה בב"ח י"ד סי' שלד, שכאן אפילו בפני שנים חשוב כפרהסיא.

39. ראה יומא כב, ב דשאל נענש מפני שמחל. וראה לחם משנה.

39. ואם ימחול מראה שאין תורתו חשובה בעיניו ואינו מקפיד על בזיונה (שו"ע אדה"ז סי' קנו ס"ג).

39. בלבו (רש"י יומא כג, רע"א).

39. שנוטר איבה, כמפורש בפסוק (בראשית ג, טו): „ואיבה אשית גר“.

39. יומא כג, א. וראה גם לעיל הל' דעות פ"ו ה"ו.

לקמן הל' תשובה פ"ב ה"י. שבפיוס זה כבר נתקן כבוד התורה (שו"ע אדה"ז שם).

19. מו"ק יז, א.

19. מו"ק טז, א. כלומר, בלי להמתין שלושים יום כדלעיל הלכה ו.

39. גמרא שם. אף שמן הדין אינם חייבים אפילו בנידוי, ודאי שלא בחרם.

39. שלא ירבו החוטאים, שעל ידי הרתעת נידוי וחרם יחששו החוטאים ויתמעטו. וראה גם הל' סנהדרין פכ"ד ה"ז, „וכן יש לדיין לנדות ולהחרים מי שאינו בן נידוי, כדי לגדור פרץ כפי מה שיראה לו שהשעה צריכה לכך“.

39. כדלעיל פ"ו ה"ב-ג.

39. קהלת ז, כא.

39. ברייתא יומא כג, א. וראה גם לעיל הל' דעות פ"ב סוף ה"ג (שכן דרך הצדיקים).

39. ראה מגילה כז, א (מר זוטרא כשהיה עולה על מיטתו היה מוחל וסולח לכל מי שציער אותו). ומשמע אפילו כשלא ביקשו ממנו מחילה (כס"מ).

39. רבי יהושע בן לוי בירושלמי מו"ק פ"ג ה"א.

39. לכל אדם.

39. שבידו למחול.

לקט ביאורים מרבתינו נשיאנו

הלכות תלמוד תורה

בתחילתו. שניה לכבר מלמדיה ויודעיה.

לא הזכיר שיש מצוה לכבד זקן סתם שאינו ת"ח, וכן בספר המצות מ"ע רט כתב, "שציונו לכבד החכמים ולקום מפניהם ולגדל אותם", ולא הזכיר זקן סתם (אף שהאריך שם בפרטי כבוד תלמיד חכם). וכן לקמן פרק ו הלכה א כתב, "כל תלמיד חכם מצוה להדרו", ואילו בהלכה ט כתב, "מי שהוא זקן .. אע"פ שאינו חכם – עומדים לפניו", ולא הזכיר לשון "מצוה"^א. ומשמע דס"ל להרמב"ם דעיקר המצות עשה גם אליבא דאיסי בן יהודה^ב הוא דוקא בתלמיד חכם^ג.

ויש להביא הוכחה לכך שס"ל להרמב"ם דאין המצוה בעיקרה אלא כבוד ת"ח, ממה שכתב במורה נבוכים ח"ג פל"ו: "המצות .. אשר ספרנום בהל' יסודי התורה .. וכבוד חכמי התורה .. ובכלל זאת ג"כ להתנהג בבושת ובענווה .. אמרו מפני שיבה תקום".

(נ"פ אג"ק אדמו"ר ז"ע ח"א ע' יא"ב)

פרק א

ה"א. נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה.

יש להבין למה פתח הרמב"ם את הל' ת"ת בפטורים מתלמוד תורה עוד לפני שכתב על עצם החיוב^א?

ויש לומר, שפתיחת דבריו, "נשים ועבדים פטורים מתלמוד תורה" היא הקדמה להמשך דבריו, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה, להדגיש שהקטן מצד עצמו פטור מתלמוד תורה, ורק אביו חייב ללמדו, ומכיון שפתח בפטור הקטנים – אזי כלל איתם גם "נשים ועבדים" כלשון הרגיל בש"ס, "נשים ועבדים וקטנים", שכן היא גם דרך הרמב"ם בספרו, לכלול אותם יחד.

אלא שזה עצמו צריך ביאור, למה פתח הרמב"ם את הל' ת"ת בחיוב האב ללמד את לבנו ולא בחיוב הכללי של לימוד תורה של האדם בעצמו?

ויש לומר בזה שני טעמים: א) מכיון שהחיוב של לימוד התורה בפועל מתחיל מגיל קטנות, לכן פתח בחובה זו, ב) הציווי העיקרי שממנו נלמד חיוב לימוד התורה הוא מהפסוק (דברים ו, ז) "ושננתם לבניך", כמבואר בספר המצות ובמנין המצות להרמב"ם (מ"ע יא), שזה כולל "ללמוד

א. וראה לשון השו"ע ביו"ד סי' רמד, "מצות עשה לקום מפני כל חכם", וכן מצוה לקום מפני שיבה.

ב. קידושין לב, ב, "מפני שיבה תקום – אפילו כל שיבה במשמע".

ג. וצ"ע לשון הגמרא "כל שיבה במשמע".

א. אף שאין זו קושיא גמורה, כיון שבכותרת להל' ת"ת כבר כתב הרמב"ם שיש מצות עשה ללמוד.

תורה וללמדה", ומכיון שפשטות הפסוק מדבר על לימוד בנו הקטן, לכן פתח הרמב"ם בחיוב ללמוד תורה עם בנו הקטן.

(ע"פ לקו"ש ח"י"ד נ' 236 וח"י"ט נ' 38-39)

ה"ב"ג. כשם שאדם חייב ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך ולא בנו וכן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מירא לא ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינם בניו שנאמר ושננתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידך . . אם כן למה נצטווה על בנו וכן בנו להקדים בנו לבן בנו וכן לבן חבירו.

וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחינם.

במהות החיוב שמוטל על אדם ללמד את בן בנו: מדינא א"צ ללמדו בעצמו אלא תורה [שבכתב]¹ קודם שיוכל לילך לבית הספר להיות שם כל היום, ואח"כ מוטל עליו להוליכו לשם. ומיהו אפשר² דהיינו דוקא במקום שמלמדים בחנם, או אפילו בשכר אלא שאבי אביו יכול ללמוד עמו בעצמו, רק שאינו רוצה מפני שחפץ ללמוד לעצמו, או שאין לו פנאי מחמת טרדת פרנסתו, ומשום הכי אינו נפטר מחיובו עד שיעמיד לו מלמד ואפילו בשכר. מה שאין כן בבן חבירו שא"צ ללמדו כשיש גדול ממנו בעיר, וגם בדליכא, אין צריך רק מי שהגיע למדה זו ללמד לתלמידים, שכבר שימש תלמידי חכמים כל צרכו, כמו שדקדק הרמב"ם³ בלשונו, "על כל חכם כו", חכם ולא תלמיד, שלימוד לעצמו משנה וגמרא קודם בודאי מללמוד התינוקות מקרא. ואילו בבנו, שכל תלמיד חייב ללמדו מקרא ומשנה שלמד כבר אם אינו מוצא מלמד אחר, והוא הדין לבן בנו. (אך אם אין לו פנאי, אפשר⁴ דלא עדיף מלימוד לעצמו, דנפטר מחמת עסק פרנסתו. ולא דמי לאביו שחייב לשכור מלמד בכהאי גוונא מקרא יתירא, כדלקמן, וצ"ע).

ומה שהקשה הרמב"ם, "א"כ למה נצטוה כו"⁵, ולא משני שהציווי הוא למי שאינו חכם אלא תלמיד, יש לומר, דזהו מה שכתב הרמב"ם⁶, "וחייב לשכור מלמד כו"⁷, כלומר, דקרא ד, והודעתם וגו"⁸, "ולמדתם וגו"⁹ דכתיבי סתמא, איכא לאוקמי בכל אדם בין בחכמים בין בתלמידים, בחכמים להקדים, ובתלמיד שצריך ללמוד לעצמו ישכור לו מלמד.

- ב. אף שפירשו רז"ל (הובא ברמב"ם פ"א ה"ב): "לבניך" – אלו תלמידך, הרי זהו כשמפרטים הציווי, אבל הציווי בכללותו ובפשטותו, "לבניך" משמעו לבנים ממש.
- ג. ובאופן אחר קצת יש לומר, שהוא כסדרם בפסוק: בתחילה, "ושננתם לבניך", ואח"כ, "ודברת בם" (דנדברי תורה הכתוב מדבר, ראה ספרי עה"פ. יומא יט, ב).
- ד. וכאמור בגמרא קידושין ל, א: הכא מקרא לבד.
- ה. שהחייב לשכור מלמד לבנו (כשאינו יכול ללמדו בעצמו) הוא רק על האב, משא"כ אבי האב אינו חייב אלא להוליכו כו' במקום כו'. ויתבאר לקמן שאפשר שגם הרמב"ם הסתפק בזה.
- ו. ולקמן במוסגר מסתפק בזה אדה"ז.
- ז. וכן בן בן בנו.
- ח. פ"א ה"ב. וראה שם פ"ה ה"ד החילוק בין חכם לתלמיד.
- ט. דלא כמו שנתבאר לעיל בפשיטות, שגם בזה חייב עליו לשכור מלמד לבן בנו.
- י. ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא, יט), אחר שכבר נאמר (שם ו, ז) ושננתם לבניך (אלו התלמידים), ואחר שכבר נאמר (שם ד, ט) והודעתם לבניך ולבני בניך. שמשמע זה חייב אף כשאינו יכול ללמוד, כדלקמן.
- יא. ומתריך שהקרא יתירה הוא רק לענין להקדים.
- יב. בהמשך לזה (בריש ה"ג), שגם בזה בא לתריך למה נצטוה כו'.
- יג. לבנו ללמדו, ואינו חייב ללמד לבן חבירו אלא בחנם.
- יד. דברים ד, ט (לבניך ולבני בניך, שמשם לומדים החיוב גם על בן בנו).
- טו. שם יא, יט (שמשם לומדים החיוב המיוחד על בנו).

ובכלל זה משמע ממילא, שיש חיוב על האב להוליכו מביתו אל המלמד¹⁰ אם אינו חפץ מעצמו לילך, מאחר שאינו לומד עמו בעצמו בביתו כמצווה עליו, משא"כ בחכם המלמד תלמידים אחרים אין עליו חיוב לכופף לכל מי שאינו רוצה לילך ללמוד, וגם בתינוקות של בית רבן אמרינן¹¹ דלא קרי ליהוי צוותא לחבריה, דהיינו רק שלא יניחנו לילך משם. ומשום הכי לא משני הרמב"ם האי שינוי על קושיית "למה נצטוו כו", משום דזה נכלל במה שכתב, "וחייב לשכור מלמד כו", דממילא יתחייב להוליכו.

ולפיכך שינה הרמב"ם, שפתח תחלה, "חייב אדם כו"¹² ואח"כ כתב, "על כל חכם וחכם כו"¹³, משום דפשיטא ליה דאת בנו חייב ללמד גם מי שאינו חכם, כל שיכול ללמוד עמו ואינו מוצא מלמד אחר. ואם האב אינו יודע ללמוד חייב לשכור לו מלמד.

אבל אבי אביו אפשר שאינו דינו כאביו ממש¹⁴ שחייב לשכור לו מלמד, משום דחיובא דאבי אביו לא נפיק מחד קרא עם חיובא דאביו אלא מקרא אחרינא ד, והודעתם לבניך ולבני בניך", והאי קרא מיירי להקדים בנו לבן ובן בנו לאחריהם¹⁵, א"כ י"ל דכמו דבן חבירו מיירי בחנם, דהא א"צ ליתן כלל שכר בעד בן חבירו¹⁶, ה"נ מיירי בכהאי גוונא דין להקדים לבן בנו בחנם דוקא.

ואין לומר דקרא אתא לאשמעינן ליתן שכר בעד בן בנו ולא בעד בן חבירו¹⁷, דא"כ "לבניך" למה לי, הרי כבר נאמר, "ולמדתם אותם את בניכם" וממילא נשמע דאם אינו מלמדו בעצמו חייב לשכור לו מלמד, דא"כ גם בבן בנו מנ"ל לחייב לשכור, אלא ודאי דממילא משמע. ולכן עשה הרמב"ם פיסקא אות ג' קודם, "וחייב לשכור כו"¹⁸, לאשמעינן דלא קאי בפשיטות אקרא דלעיל¹⁹, לפרש עוד טעם, "למה נצטוו על בנו כו", כדמשמע בסמ"ג²⁰ ובכסף משנה²¹, אלא מילתא באפי נפשה היא (כמ"ש בלחם משנה²²). וגם אפשר דקאי אקרא דלעיל²³, מדכתב, "וחייב כו", בו"ו (וגם חיוב השכר לבנו אין כאן מקומו וכפול לקמן²⁴). וי"ל דאיצטריך "לבניך" להקדים לבן בנו, ותרוייהו שמעינן מהאי קרא, משום דבהאי קרא איכא למימר הכי ואיכא למימר הכי.

ומשום הכי נמי סתם הרמב"ם ולא פירש בבן בנו אם חייב ליתן שכר כמו בבנו, ולא כתב פטורו בפירוש כי אם בבן חבירו (א"נ י"ל דס"ל לחלק בין אם יכול ללמדו בעצמו דחייב לשכור

10. מרדכי קידושין רמז תצו.

11. ב"ב כא, א.

12. ללמד את בנו כו' את בן בנו כו'.

13. מישראל ללמד את כל התלמידים.

14. ברמב"ם ה"ג: וחייב לשכור מלמד לבנו ללמדו ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחנם. ומסתפקים בכ"מ ה"ב, ובלחם משנה ה"ג, אם החיוב הוא גם בבן בנו. ולדעת הרש"ל (בהגהות הטור סי' רמה, וביש"ש קידושין פ"א סי' נח) שהחיוב הוא גם בבן בנו (וכ"ה בארחות חיים ה"ל תלמוד תורה ס"ד), ודעת הרדב"ז (ח"ה סי' קיד) שהחיוב הוא רק בבנו. ובלחם משנה שם מסתפק אם החיוב הוא גם באינו יודע ללמד.

15. רמב"ם פ"א ה"ב.

16. רמב"ם פ"א ה"ג.

17. וא"כ יהיה דינו לענין שכר כמו בן ממש.

18. כ"ה ברוב דפוסי הרמב"ם. וראה כללי הפוסקים וההוראה כלל רה.

19. שאין לומדים החיוב לשכור מקרא והודעתם לבניך ולבני בניך (שהובא ברמב"ם ה"ב), אלא מקרא ולמדתם אותם את בניכם. והיינו שהחיוב לשכור הוא רק בבנו.

20. עשין יב.

21. פ"א ה"ב.

22. פ"א ה"ג.

23. והודעתם לבניך ולבני בניך. והיינו שהחיוב לשכור הוא גם בבן בנו.

24. שם ה"ז (וכאן הביאו רק כדי לבאר דין בן בנו שבפסוק והודעתם גו').

לו, לאם אינו יכול, ומשום הכי סתם בלשונו משום דלא פסיקא מילתא, משא"כ לבנו חייב בכל ענין), כנודע דרכו שלא לכתוב דבר שאינו מפורש או מוכח טובא בגמרא⁸².

אך בבנו, גם אי "והודעתם" מיירי להקדים לחודיה בלי שכר, מכל מקום הא תנא ביה קרא עוד דכתיב "ולמדתם וגו'" לחייב גם שכר אפילו אינו יודע ללמוד בעצמו, דאל"כ פשיטא, דמי ביקש מידו שיתן שכר, ילמדנו בעצמו.

(ע"פ הל' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א סק"א)

ה"ג. מי שלא לימדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר.

ומקורו בגמרא קידושין כט, ב: "היכא דלא אגמוריה אבוה – מיחייב איהו למיגמר נפשו", ויש לומר דמיירי כשהגדיל, אבל הרמב"ם כתב, "חייב ללמד את עצמו כשיכיר" (ומשמעו אפילו כשהוא קטן). ויש לומר דתלמוד תורה לא דמי לשאר מצות, דבשאר מצות אין האב מחוייב לחנך בנו מדאורייתא אלא מדברי סופרים, אבל בתלמוד תורה מחוייב האב מדאורייתא ללמד את בנו, אם כן שמא גם על הקטן יש חיוב מדאורייתא. וכהאי גוונא איכא מאן דאמר בפ"ה דנדה (דף מו, סו"ע"א) דקטן שהקדיש ואכל לוקה, ואע"ג דלא קיימא לן כן, מ"מ גבי תלמוד תורה אפשר דמיחייב.

ועוד דהא אמרינן (קידושין שם): "כל שאחרים מצוין ללמדו – מצווה ללמד את עצמו", אם כן כיון שהקטן אביו מצווה ללמדו – יש לומר דגם הוא מצווה ללמד את עצמו. מיהו זה אינו ראייה, דהתם יש לומר הפירוש "מצווה ללמוד את עצמו" – כשיגדיל, משא"כ אשה דגם גדולה פטורה.

(פ"ד צ"צ חידושים על הרנוב"ם)

כתב הצמח צדק⁸³, שמדיוק לשון הרמב"ם "חייב ללמד את עצמו כשיכיר", ולא "כשיגדיל"⁸⁴, יש לומר "שמא גם על הקטן יש חיוב מדאורייתא, דת"ת לא דמי לשאר מצות, דבשאר מצות – אין האב מחוייב לחנך בנו מדאורייתא אלא מד"ס, אבל בת"ת – מחוייב האב מדאורייתא ללמוד את בנו".

אבל מדברי אדה"ז לכאורה לא משמע כן, שהרי כתב בהמשך דבריו, "וכשלומד לעצמו כשיגדיל ויכיר ויוכל ללמוד", ומשמע ש"יכיר" היינו אחר "שיגדיל".

אך יש לומר שגם אדה"ז כוונתו שהחיוב הוא "כשיכיר" לפני שיגדיל, כדמוכח מזה דכשמיירי על עצם החיוב לא כתב "חייב ללמד את עצמו כשיגדיל ויכיר", אלא כתב רק "כשיכיר". ומה שכתב אח"כ "כשיגדיל ויכיר" הוא רק בנוגע להמשך "לא ילמוד תחילה כל המקרא ואח"כ כל המשנה ואח"כ התלמוד, כמשנ"ת למעלה בנערים שאין יכולין ללמוד משנה ותלמוד בתחלה, כי זה שיכול אינו רשאי לעשות כן", שזהו רק "כשיגדיל ויכיר ויוכל ללמוד". אבל עצם החיוב בלימוד התורה ישנו על הקטן מיד "כשיכיר".

82. יד מלאכי כללי הרמב"ם אות ב.

83. בפס"ד חי' על הרמב"ם בתחילתו. [נעתק בקטע הקודם].

84. כמו שכתב בריש הל' מילה (כשיגדיל חייב ללמוד את עצמו), ובהל' ביכורים פ"א ה"א (עבר האב ולא פדהו – כשיגדיל יפדה את עצמו).

אך צריך להבין: איך יתכן להטיל חיוב על הקטן (ובלשון הגמרא¹⁷ „חיובא לדרדקי“)?

ויש לומר, דאמנם אין זה חיוב ישיר על הקטן, אלא שכיון ש„ת”ת מחייב האב מדאורייתא ללמד את בנו“, היינו שיש חיוב מדאורייתא על מעשה הלימוד של הקטן (מצד חיוב האב) – „א”כ שמא גם על הקטן יש חיוב מדאורייתא“, כיון שממילא נעשה לימוד הקטן בגדר חיוב, ולכן כ„שלא לימדו אביו תורה“ – נשאר על הקטן חיוב ללמוד מצד התורה.

אבל עפ”י צריך להבין, שלא מצינו דוגמת זה בשאר מצות שחייב האב מהתורה לעשות לקטן כגון מילה ופדיון הבן (שיתחייב הבן כשיכיר עוד קודם שיגדיל)?

ויש לומר: א) בת”ת החיוב מהתורה שהאב ילמד יחד עם בנו (היינו שהבן עצמו ילמד תורה), ולא עוד אלא שהלימוד הוא באופן שהבן „ירגיל עצמו לקרות בתורה”¹⁸ – משא”כ במילה ופדיון הבן שכל מעשה המילה והפדיון הוא של האב, ורק שהמצוה מתקיימת בגוף הבן. ב) במילה ופדיון הבן אם יקיימנה עכשיו – לא יוכל לקיימה כשיגדל, משא”כ בתלמוד תורה.

(ע”י 9 לקו”ש ח”י”ד נ’ 233 238 וח”י”א נ’ 45)

ה”ג. מי שלא לימדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד.

מדברי הרמב”ם מובן, שמפרש התיבות „ושמרתם לעשותם” על עשיית המצות, והכתוב בא להדגיש הקדמת התלמוד למעשה, שבתחילה בא החיוב „ולמדתם אותם” ואח”כ „ושמרתם לעשותם”. ולכן ממשיך וכותב „וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה כו”.

אלא שצריך להבין, דמשמע מדבריו שגדר ויסוד חיוב לימוד התורה הוא להיותו מביא לידי מעשה, וכפי שמבאר הכסף משנה ש„מאחר שהוא חייב לעשות הוא חייב ללמוד”, והרי להרמב”ם חובת הלימוד כוללת לא רק לימוד הלכות הצריכות, אלא כמו שפסק להדיא (בהלכה יא) ש„חייב לשלש זמן למידתו, שליש בתורה שבכתב ושליש בתורה שבעל פה ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו וכו’ הנקרא תלמוד”, הרי שגם בתחילת לימודו חייב אדם ללמוד פלפולה של תורה, ולא רק הלכה למעשה¹⁹.

ונראה לומר, שאמנם אין כוונת הכסף משנה לבאר בדברי הרמב”ם שחייב ללמוד רק כדי שידע איך לעשות, אלא שמבאר שזוהי ראייה בדרך כל שכן וקל וחומר, דכיון שמצינו בכל מקום שהתלמוד קודם ויותר חשוב מענין המעשה, „מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד”, אם כן מי שחייב במעשה כל שכן וקל וחומר שחייב בתלמוד.

ועפ”י יוצא שכוונת הרמב”ם היא להגדיל את חשיבות הלימוד על המעשה, דמלבד חובת הלימוד מפני שהוא מביא לידי מעשה, הרי עצם חיוב הלימוד הוא יותר חשוב וקודם לענין המעשה. ומעלה זו היא מצד עצם מצות ידיעת התורה, ולכן פסק הרמב”ם שגם בתחילת שליש לימודו חייב ללמוד שליש זמנו בפלפולה של תורה „הנקרא תלמוד”.

17. פסחים קטז, א.

18. כלשון הרמב”א יו”ד סי’ רמה ס”ח.

19. ובפרט שלדעת הרמב”ם מספיק לימוד משנה שהיא הלכות פסוקות בלי טעמים, כדי לדעת את המעשה אשר יעשו, וכמ”ש בהקדמה לחיבורו שבלמוד „משנה תורה” יוכל האדם לפסוק הלכה למעשה, אף שאין שם טעמי ההלכה, וכמבואר בשו”ע אדה”ז הל’ ת”ת פ”ב בקו”א. וראה עוד לקמן בביאור ההלכה יא.

ועפ"ז מובן מה שהוסיף הרמב"ם בסיום דבריו, "ואין המעשה מביא לידי תלמוד", אף שלקמן בפרק ג הלכה ג, כשמדבר בהלכות הקשורות לכלל של קדימת התלמוד למעשה, לא הביאו. והטעם, משום שלענין דחיית התלמוד את המעשה באמת אין פרט זה מוסיף כלום להבנת הדברים, ולענין זה מספיק מה שכותב, "שהתלמוד מביא לידי מעשה". אבל כאן, כשרוצה לבאר את חשיבות התלמוד מצד עצמו על ענין המעשה, כותב ומפרט את שני הצדדים, הן, "שהתלמוד מביא לידי המעשה" והן ש"אין המעשה מביא לידי תלמוד", שבזה מודגש עוד יותר חשיבות תלמוד תורה מצד עצמו על ענין המעשה מצד עצמו.

(ע"פ לקו"ש חל"ה ע' 18 ואילן)

ה"ה. לעולם ילמד אדם תורה ואחר כך ישא אשה.

מה שכתב הרא"ש¹⁷ דקצבה לאותו לימוד לא ידענא, הנה כתב הרמב"ם בהדיא¹⁸ דיש קצבה לתורה שבע"פ¹⁹ (בהי"ב): "ושליש בתורה שבע"פ כו', ולא לעסוק תמיד בתורה שבע"פ כו', ויפנה כל ימיו לגמרא כו'". וכיון שהגמרא לפי דעת הרמב"ם אין לה קץ ותכלית, דסבירא ליה²⁰ שהיא להבין דבר מתוך דבר ע"י עיון ופולפול בעמקי ההלכות, שזהו ודאי דבר שאין לו גבול וקץ, כדכתיב²¹ ארוכה מארץ וגו', הילכך אין לו ליבטל ממצות עשה²² ד"פרו ורבו" בשבילה, אלא יש לו לקיים מצוה זו תחלה ואח"כ יעסוק כל ימיו בעיון הגמרא כפי הפנאי שלו.

ואף שיהיו רחיים בצוארו ולא יוכל לעסוק בזה הרבה כל כך, כי צריך לו ג"כ לחזור על תלמודו לעתים²³, הרי בלאו הכי גם כן לא יוכל לירד לתכלית וסוף העיון ופולפול, ועל כן אין לו ליבטל ממצות עשה המוטלת עליו בשביל לימוד שאין לו קץ וסוף.

ומכל מקום, אין זו²⁴ אלא עצת חכמים המורים לאדם דרך ישרה שיבור לו²⁵, אבל ליכא איסורא²⁶ כלל במילתא אם חפץ ללמוד תורה כל ימיו ולא לישא אשה כלל כבן עזאי²⁷. ואפילו שלא בעיון הגמרא ופולפול משום דלאו בר הכי הוא, רק לחזור על תלמודו תמיד, כדמשמע מסתימת לשון הרמב"ם הלכות אישות פרק ט"ו²⁸ שכל אדם שחפץ לעשות כבן עזאי אין בידו עון. והטעם פירש שם הרמב"ם תחלה²⁹ שהעוסק במצוה פטור כו'.

לז. קידושין פ"א ס' מב.

לח. פ"א הי"א, שמחלק בהדיא בין תורה שבע"פ לבין גמרא (וכ"ה לעיל פ"ב ה"ב). ומסתבר שמה שפסק (פ"א ה"ה, ובהל' אישות פט"ו ה"ב) לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה, הכוונה היא שיסיים תורה שבע"פ (ולא גמרא).

לט. וכדלעיל פ"א ה"ה.

מ. פ"א הי"א-ב.

מא. איוב יא, ט.

מב. בראשית א, כה. יבמות סה, ב. רמב"ם הל' אישות פט"ו ה"א.

מג. כמבואר ברמב"ם פ"א הי"ב.

מד. זה שנתבאר לעיל, שיש לו לקיים מצוה זו ולישא אשה.

מה. עפ"י אבות רפ"ב.

מו. רמב"ם הל' אישות פט"ו ה"ב. שו"ע אהע"ז ס' א ס"ד. ודעת הרא"ש בזה מבוארת לקמן (ד"ה ורבנן). ובפנים לא הובאה הלכה זו.

מז. ביבמות סג, סע"ב.

מח. הלכה ג: מי שחשקה נפשו בתורה (משמע אפילו אינו לומד בפולפול התלמוד כו'). ודעת הרא"ש בזה מבוארת לקמן (ד"ה ורבנן).

מט. בהלכה ב.

נ. מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה. וכדלעיל ס' לח ס"ז (לענין מצות) וש"נ.

ואף שמבטלין תלמוד תורה למצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים, כדאיתא במ"ק דף ט"ז^{נא} ובירושלמי דברכות פ"ק^{נב}: ולית ליה לרשב"י שמפסיקין לעשות סוכה ולולב כו' הלומד שלא לעשות כו', היינו להפסיק לפי שעה וזמן מה ואח"כ לחזור לתלמודו^{נג}, אבל לא להיות רחיים בצוארו שהוא ביטול תמידי עולמית, ויוכל לבא לידי שכחה לשכוח דברי תורה הרבה כשלא יהיה לו פנאי לחזור על תלמודו כראוי. ואין ידיעת התורה נדחית מפני מצוה זו ד"פרו ורבו", אף שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים^{נד}, כמו שאינה נדחית בתחלת לימודו של אדם שאמר^{נה} ילמוד תורה ואח"כ ישא, ובטל ממצוה זו שנים רבות מאד אחר כ"ף, כל זמן שלומד תורה ע"ש ברמב"ם^{נו}, וע"כ הטעם משום ידיעת התורה עדיפא ממעשה^{נז}, דאי משום שיוכל לקיימה אח"כ^{נח} אטו מי ידע כמה חיי^{נח}, וא"כ הוא הדין אחר שלמד, אם ישכח תלמודו, דדומה לאשה שיוולדת וקוברת^{נח}. ולדעת הרמב"ם היינו טעמא דבן עזאי שלא נשא לעולם, משום דלעולם יש לחוש לשכחה כל זמן שאינו עוסק בתלמוד תורה, כמ"ש בהלכות תלמוד תורה^{נח}, עד יום מותו שכל זמן שאינו לומד שוכח ע"ש.

(ע"פ הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג קר"א סק"א)

ה"ו. ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו מוליכו אצל מלמד התינוקות.

והנה הסמ"ג (הסובר כעומד בשיטת הרמב"ם) כתב (מ"ע י"ב): „ואח"כ מלמדו מקרא מעט, כדאיתא בקידושין (ל, א): מקרא זו תורה, ומלמדו עד שיהא בן שש או בן שבע לפי בוריו כו'". ופירוש זה אתי שפיר טפי כפרש"י באבות פ"ה, וכן הוא בתנחומא פרשת קדושים (אות יד), ד"בן חמש למקרא" היינו בחמישית^{נא}, דלפ"ז יוכל להיות הא דאמר רבא „מקרא זו תורה" אפילו לגמור כל התורה, לפי שקרוב הדבר מאוד ברוב התינוקות לגמור התורה בנקודותיה לפחות בלי טעמים ופירוש המלות^{נא}, בב' שנים שעד סוף בן ו', וכ"ש עד סוף ז' בכחוש.

ומה שלא הביא הרמב"ם הברייתא ד"בן חמש למקרא", יש לומר משום דגם קודם בן חמש מגלגל עמו ומלמדו פסוקים פסוקים^{נא}, אלא שקודם שידוע אותיות התורה מלמדו בעל פה ואח"כ בכתב. ומשום הכי לא חש הרמב"ם להאריך ולחלק בין בכתב שהוא מבין ה' ואילך לבעל פה שקודם לכן, כנודע דרכו לקצר ולא להאריך ולבאר ביאור שאינו מבואר ומפורש בגמרא.

ואף גם זאת, ד"בן חמש למקרא" היא ברייתא שלא הובאה בגמרא, ואינה משנה לגירסת

נא. רע"ב. וכדלקמן פ"ד ה"ג. וראה גם לעיל אר"ח סי' לח ס"ט וש"נ. וטעם החילוק בזה בין תורה למצוות ראה לקמן שם ולעיל אר"ח סי' תמד ס"ח.

נב. סוף ה"ב. וכדלקמן שם.

נג. וכ"ה כאן בפנים, ולעיל אר"ח סי' תמד ס"ח. ומקור חילוק זה יתבאר לקמן (ד"ה אבל מ"ש וד"ה והנה חילוק).

נד. כדלקמן (ד"ה אבל אין).

נה. קידושין כט, ב. וכנפסק כאן בפנים וש"נ.

נו. בהל' אישות פט"ו ה"ב: הרי זה מותר להתאחר (אחר עשרים שנה).

נז. וכ"ה כאן בפנים, שנדחית מפני מצות תלמוד תורה השקולה כנגד כל המצות.

נח. כמבואר לקמן בפנים ה"ב (יגמור בעשרים שנה או יותר), ונאמר שדוחה מטעם אפשר לקיים שניהם.

נח. עפ"י קידושין ל, א. וכדלעיל פ"ב ה"א.

ס. סנהדרין צט, סע"א. וכדלעיל בפנים פ"ב סוף ה"ד.

סא. פ"א ה"י.

סב. כמו ובשנה החמישית תאכלו, שבקדושים יט, כה.

סג. כי בימיהם דיברו בלשון הקדש ולא הוצרכו ללמדם פירוש המלות (הל' ת"ת לאדה"ז פ"א ה"א).

סד. רמב"ם שם.

הרמב"ם בפירושו המשניות^{סה}, עיין שם במדרש שמואל^{סו}, ויש מקום ופתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר דפליגא אגמרא דידן בבבא בתרא (כא, א) ובכתובות (נ, א) ד"בר שית למקרא", ולא הזכירו כלל חיוב גלגול במקרא קודם שית.

אלא שלמסקנה אין לדחות ברייתא זו מהלכה, משום דאתי שפיר בפשיטות לשינוי קמא בגמרא שם דבר שית היינו „למיספי ליה“, אבל אביו מתגלגל עמו משיודע לדבר בעל פה ומבן חמש בכתב, כברייתא דאבות.

(ע"פ הל' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א טק"א)

ה"ו. עד שיהיה בן שש או בן שבע

וכתב התוס' בכתובות דף נ' ע"א כתבו, דבר שית דומיא דבר י"ג למצות (היינו שלימות). וגם הרמב"ם ס"ל הכי, דבכל מקום שכתב איזה דין מדיני התורה התלוי במבן כך וכך שנים ואילך דווקא ולא קודם לכן, כוונתו לעולם בלשונו בתבורו בן כך וכך שנים שלימות דוקא^{טז}.

אלא דהרמב"ם לא ס"ל ההכרח שבתוס' ממשנה דאבות דומיא דבן י"ג למצות, דהא תנן נמי התם „בן שמונה עשרה לחופה“, ולרמב"ם היינו תחלת שמונה עשרה^{טז}. אלא ס"ל דמוכרע כן מההיא ד„בן שש יוצא בעירוב אמו“^{טז} ופטור מסוכה^{טז} (והיינו בשנה השישית), ומאי שנא תלמוד תורה מסוכה שהיא ג"כ דאורייתא^{טז} דמכניסים להתלמד כבן ו' (בשנה השישית). ודוחק לומר משום דחינוך לתורה מדאורייתא על האב^{טז}, דמכל מקום הא אפשר לקיימה כמו שנה אח"כ ולא הוה ליה לצער ולהצר להתניוק^{טז}. אלא ודאי כמ"ש התוס' דבר שית היינו שלימות^{טז}. רק דלרמב"ם אינן שש שנים ויום אחד, אלא פחות ל' יום, כבבן סריס ובבת איילונית, דלא מיקרו בן עשרים אלא כשלא נשתיירו שלשים יום^{טז}.

(ע"פ קו"א הל' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א טק"א)

ה"ו. היה מנהג המדינה ליקח מלמד התינוקות שכר נותן לו שכרו והייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה.

וכתב הכסף משנה: „פרק קמא דקידושין ל, א [למדו מקרא אין מלמדו משנה כו', ואמר רבא מקרא זו תורה], ומשמע לי דמכאן ואילך [תורה שבעל פה] – אין חייב ללמדו אפילו בחינם“.

סה. שלא פירש כלום על משנה זו.

סו. שאינו מסדר מסכת זו.

טז. כמבואר ממש' בהלכות שביתת עשור ספ"ב ע"ש במגיד משנה. וכן הוא בריש פט"ו מהלכות אישות לגירסא שלנו. וטעמו ונימוקו עמו, דאזיל לשיטתו פ"ב מהלכות אישות, דלא קיי"ל שלשים יום בשנה חשוב שנה, ולא מקרי בן עשרים ובת עשרים אלא כשלא נשתיירו שלשים יום.

טז. ראה הל' אישות פט"ו ה"ב.

טז. עירובין פב, א"ב. רמב"ם הל' עירובין פ"ו הכ"א.

ע. סוכה כח, א. רמב"ם הל' סוכה פ"ו ה"א.

עא. בכל זאת אינו חייב בסוכה אלא בן שש שלימות.

עב. משא"כ בסוכה שחובת החינוך רק מדברי סופרים.

עג. עיין שבת קמא, סו"ע"ב וברש"י שם שיכול לבוא לידי חולי אם יש לו געגועים.

עד. דלא כב"י י"ד ס"י רמה ס"ה ומ"ש בפחות בדעת הרמב"ם, דהיינו בתחלת שש, שלכן הביא הא דבן שש ולא הביא

הא דבן חמש למקרא.

עה. ראה הל' אישות פ"ב ה"ד והי"א.

ודבריו צריכים עיון גדול, דהסמ"ג^ט פירש בהדיא דבגמרא^ט מיירי לענין שילמדנו בעצמו קודם שיהיה בן שש או בן שבע, שאז יוליכנו אצל מלמדי תינוקות^ט ע"ש. וטעמו ונימוקו עמו^ט, דאי אפשר לומר כדמשמע לכאורה מלשון רש"י^ט דאין חובת בנו עליו רק לענין לימוד מקרא לחוד, דא"כ לענין משנה ותלמוד בנו הוא כאחר ממש, ואמאי נדחית מצות תלמוד תורה לעצמו שהוא חיוב דאורייתא בשביל לימוד בנו כשהוא נבון ומשכיל יותר^ט. אלא ודאי דבלימוד בנו מקיים מצות „ולמדתם אותם את בניכם”^ט גם בלימוד תורה שבעל פה^ט. ואדרבה, עיקר הכתוב קאי אתורה שבעל פה, כדאיתא בריש פ"ב דברכות^ט „כי היכי דליגרסו בהו”, דהיינו תורה שבע"פ שיכול לגרוס גם כשהולך בדרך^ט, משא"כ דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה^ט. ועוד, דאיך יסתום התלמוד^ט נגד הספרי^ט ד„ושנתם לבניך” – אלו התלמידים^ט כו'. וכפרט דרישא דספרי ד„ושנתם” – שיהיו דברי תורה מחודדים כו' הובאה בגמרא שם^ט.

ומשום הכי פירש הסמ"ג הסובר כשיטת הרמב"ם^ט, דכל הסוגיא מיירי לענין לימוד האב בעצמו עם בנו^ט. וזה היה ענין תמוה בימיהם, עובדא דזבולון בן דן שלימדו אבי אביו בעצמו מקרא כו', ולא הוליכו למלמדי תינוקות שלומדים אצלם כל הנערים שבעיר מקרא, וגם היו מלמדים ממונים וקבועים למשנה כדאיתא בירושלמי^ט הובא בסמ"ג^ט. ואמר רבא „מקרא זו תורה”, ולא קאמר כל התורה דוקא אלא תורה סתם^ט, דהיינו שתחלת לימודו של הבן קודם שיגיע לבן שש שיוכל לעזוב את אביו לילך לבית הספר לכל היום, ילמוד עמו אביו תורה מעט מעט^ט כמה שיוכל שאת, עד שיהיה בן שש וילך אצל מלמדי תינוקות, ושם יקרא נביאים וכתובים משנה ותלמוד, אם כבר גמר את התורה בבית אביו, ואם לאו יגמרנה שם ג"כ. וגם אפשר דע"פ הרוב יוכל לגומרה בבית אביו מאחר שמהתחיל לדבר מלמדו מעט מעט^ט, והיינו בכתב כדמשמע

עו. עשין יב.

עז. שאמרו מקרא זו תורה.

עח. שיקרא תורה שבכתב כולה גם נביאים וכתובים.

עט. שאפילו בתורה שבע"פ חובת בנו עליו, ומכ"ש בנביאים וכתובים.

פ. שם ד"ה אינו מלמדו משנה (אין חובת בנו עליו אלא במקרא) וד"ה תורה (ולא נביאים וכתובים). וראה בהמשך הקו"א שם שגם ברש"י יש לפרש כדעת הסמ"ג.

פא. כדלעיל ה"ד.

פב. דברים יא, יט.

פג. ראה עבודת המלך הל' ת"ת פ"א ה"ז.

פד. יג, ב. ורש"י שם ד"ה ה"ג.

פה. ולמדתם אותם גו' ובלכתך בדרך.

פי. גיטין ס, ב.

פז. קידושין ל, א (שהחיוב הוא רק על מקרא זו תורה).

פח. דברים ו, ז. הובא לעיל ה"ב.

פט. דהיינו גם תורה שבעל פה (וכקושיית מהרש"א שם ד"ה עד. לח"מ פ"א ה"ב), וכ"ש בבנו.

צ. קידושין ל, א (דמיירי בתורה שבעל פה).

צא. יד מלאכי כללי הרמב"ם אות מו.

צב. ראה ב"ב כא, א ורש"י ותוס' שם ד"ה ולמדתם.

צג. נדרים פ"ד ה"ג.

צד. שם (שמקשה והא רואים שמלמדי המשנה נוטלים שכר, ומשני שכר בטלה הם נוטלים).

צה. שהרי גם נביאים וכתובים לומד אצל המלמד ולא אצל האב.

צו. רמב"ם פ"א ה"ו. סמ"ג שם.

צז. רמב"ם שם.

בסמ"ג^צ, אבל נביאים וכתובים ודאי לא שכיחא כלל שיוכל לגמור קודם שיהיה בן שש ברוב התינוקות, ומשום הכי מפרש רבא ד"מקרא זו תורה" הוא שמלמדו האב בעצמו.

אבל משייך לעזוב את אביו וליילך לבית הספר, אין חובה על האב אלא לטרוח למצוא לו מלמד שילמדנו, ואם לא מצא בחנם יתן שכר, אבל ליכא שום מצוה ללמוד עמו בעצמו דוקא, דלא שייך הכא לפסוק דין קדימה, לומר דמצוה להקדים האב דוקא למלמדים אחרים, דהא איכא טובא דעדיפא מיניה, וגם בדליכא, הרי לא מן הכל אדם זוכה ללמוד^צ, דאפילו לחוץ לארץ מותר לצאת מהאי טעמא^ק, הלכך לא שייך בזה כלל מצות קדימה למסקנא^ק.

(ע"פ הל' ת"ת לאדה"ז פ"א ק"א טק"א)

ה"ח. חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה.

עיינן לחם משנה שהקשה על הרמב"ם, שבדבריו כאן סותר את עצמו למה שכתב בהל' תמידין פ"ה ה"ד כרבנן^ק דרבי יוסי, ואיך פסק כאן דיוצא בפרק אחד שחרית כו' שזהו כרבי יוסי^ק, ונכנס בדחוקים לחלק בין לשון "לפני תמיד" ובין "לא ימוש". וזה דוחק.

ונראה לתרץ, דהרמב"ם ס"ל דרבנן נמי מודו דבמי שעול הפרנסה עליו – הרי אי אפשר לו לקיים "והגית בו יומם ולילה" ממש, ולא דמי לסידור בזיכין, דשם אפשר ואפשר לקיים "לפני תמיד" ממש. והכא נמי במי שאפשר לו – יש לו לקיים "לא ימוש" ממש^ק.

(ע"פ חידושי צ"צ פאה יט, א)

ה"י. עד אימתי חייב אדם ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שלא יעוסק בלימוד הוא שוכח.

אף שמקור דברי הרמב"ם הוא בברייתא ובגמרא מנחות (צט, ב), ושם מפורש דהשוכח דבר אחד ממשנתו – עובר בלאו, שנאמר (דברים ד, ט): "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וגו'" – לא מנה הרמב"ם את איסור שכחת התורה במניין המצות כלאו בפני עצמו^ק, וגם בחיבורו לא הביא איסור לאו זה, משום דס"ל דאזהרה זו ד"השמר לך גו' פן תשכח וגו'", דמייירי, במסירם מלבן (כמבואר בגמרא שם), והיינו מחמת "שאינו עוסק בלימוד" (כלשון הרמב"ם) – הוא "השמר דעשה"^ק (שהוא גם כן לאו^ק, אלא) שאינו לאו בפני עצמו, כי מצות עשה דתלמוד תורה כהלכתה ולא דשכחה הם דבר אחד לפי דעת הרמב"ם, כמו שכתב בהדיא "עד אימתי חייב ללמוד, עד יום מותו, שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, וכל זמן שאינו עוסק בלימוד הוא שוכח".

צח. שם: מלמדו מקרא מעט מעט כו' מקרא זו תורה.

צט. עירובין מז, רע"ב.

ק. רש"י שם ד"ה לצידן. רמב"ם הל' אבל פ"ג הי"ד.

קא. לתירוץ הגמרא קידושין שם, שגם שמואל סובר כמו רבא.

קב. שלחם הפנים היה מונח תמיד ממש על השלחן "אלו מושכין ואלו מניחים, וטפחו של זה בתוך טפחו של זה".

קג. שאמר "אפילו סילק את הישנה שחרית וסידר את החדשה ערבית – אין בכך כלום".

קד. ראה גם הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג בקו"א.

קה. כשאר מוני המצות (סמ"ק סי' קה) שמנו איסור זה כלאו בפ"ע.

קו. וכן דעת הרמב"ם בהל' תפילין פ"ד הי"א, וכפי שיתבאר שם.

קז. כרבי יוחנן במנחות לו, ב. אלא שאינו נמנה כלאו בפני עצמו במנין המצות, כיון שהוא דבר אחד עם המ"ע שבדבר.

הלכות תלמוד תורה • פרק א

מה

וכל זה „במסירם מלבו“ (שאינו עוסק בלימוד^{קט}), אבל השוכח מחמת שאינו חוזר על לימודו כראוי, שאינו בכלל הפטור של „תקפה עליו משנתו“^{קט}, חיובו הוא מפי השמועה ככל דיני תורה שבע“פ. ולא ד„השמר“ ו„פן“ בשוכח מחמת שאינו חוזר לימודו כראוי^{קיא}, הוא רק אסמכתא לקבלת חכמים איש מפי איש שצריך לזכור כל התורה^{קיב}.

ומה שלא כתב הרמב“ם חיוב זה בפירוש (לחזור על לימודו כראוי), כי סמך על מה שכתב בהלכה י“ב: „אבל כשיגדיל בחכמה כו“, יקרא תורה שבכתב ותורה שבע“פ בעיתים מזומנים, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני התורה“, וממילא משמע דגם בתחילת לימודו צריך לחזור כל כך שלא ישכח דבר מדיני התורה, שאל“כ לא יועילו לו אח“כ „עיתים מזומנים“.

(ע“פ הל’ ת”ת לאדה“ז פ”ג בקו“א ד”ה ואפילו)

הי“א. ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר וידין במידות שהתורה נדרשת בהן עד שידע היאך הוא עיקר המידות והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה וענין זה הוא הנקרא תלמוד.

הרמב“ם עשה עיקר התלמוד להבין דבר מתוך דבר ולדמות דבר לדבר, כמו שכתב (בהי“ב) „ובשלוש אחרים מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר“. ועוד כלל בכלל התלמוד לידע מקור ההלכות במדות שהתורה נדרשת בהן. ולא ס“ל כפרש“י שעשה עשה עיקר התלמוד לידע טעמי ההלכות התלויים בסברא שהיו נותנים טעם לדברי המשנה כו, ע“ש בברכות דף מ”ז ע”ב^{קיג}, ובסוטה דף כ”ב ע”א ד”ה ולא שימש ת”ח ללמוד סברת כו^{קיד} ע”ש. ואזיל הרמב“ם לשיטתו, שחיבר ספרו משנה תורה בלי נתינת טעמים להלכות כלל, ועשאו להורות מתוכו לבדו, כמו שכתב בהקדמתו שם: „שלא יצטרך אדם לחיבור אחר בעולם כו, שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואח“כ כו“.

ומה שכתב בתשובה^{קט} ללמוד את חיבורו עם ספר הרי”ף, לא כתב כן אלא לשואל סדר הלימוד בקביעות למי שתורתו אומנתו ולא לענין הוראה כלל, ע”ש^{קט}.

והא דהמורין הלכה מתוך משנתם הם מבלי עולם^{קיז}, ס“ל לרמב“ם כאידך טעמא בפירש“י שם^{קיח} דיש משניות הרבה דיחידאה היא ולית הילכתא כו, והיינו במשניות דוקא, משא“כ חיבורו שחיברו מתוך מסקנת התלמוד.

קח. ועל זה שייך לומר שזה חלק ממצות עשה דת”ת כהלכתא.

קט. כי דוחק שהרמב“ם יפרש זאת שלא כפשוטו, ונגד כל המפרשים, וא”כ למה אינו עובר בלאו.

קי. ואינו עובר על איסור לאו מהתורה. וכמו החיוב שלשל זמן לימודו (שאינו מהתורה, אלא) שכך קבלו חכמים ביאור מצות והנהגת הלימוד איש מפי איש.

קיא. כפי שהעמידו המפרשים (רכנו יונה והרע”ב אבות פ”ג מ”ח).

קיב. ועיקר החיוב הוא מקבלת חכמים, וכן מפורש בדברי הנביאים כמובא בגמרא יומא לת, ב מהפסוק (הושע ד, ו): „ותשכח תורת אלקיך“ – כל המשכח דבר אחד מתלמודו כו. משא“כ לדעת הסמ”ק ס” קה שמנה את החיוב של השוכח מחמת שאינו חוזר על לימודו כראוי ללאו בפני עצמו, ס”ל דאינו אסמכתא, אלא הוא לימוד גמור. וכן פסק אדה”ז בהל’ ת”ת פ”ב ה”ד.

קיג. ד”ה שלא שמש ת”ח. וראה גם שם ה, א ד”ה זה גמרא. יא, ב ד”ה אף לגמרא.

קיד. הגמרא בטעמי המשנה.

קיז. שו”ת הרמב“ם (פאר הדור) ס” קמב ד”ה ואמנם. אגרות הרמב“ם, מהדורת שילת, ס” כ ע’ שיב.

קטז. וראה גם בהקדמתו לספר המצות: שאחבר חבור יכלול כל דיני התורה ומשפטיה .. עד שלא יחסר שום שאלה שצריכה שלא אזכרה, או אזכור שרש תצא ממנו השאלה ההיא מהר מבלתי עיון דק, כי כוונתי בו גם כן הקיצור עם הכללות עד שימצא בו כל מה שימצא במשנה ובתלמוד.

קיז. סוטה כב, א.

קיח. ד”ה שמורין. וראה גם חגיגה י, א ד”ה מתלמוד למשנה.

והרא"ש שכתב בתשובה כלל ל"א סימן ט' כל המורים מתוך דברי הרמב"ם כו' טועים כו' סבור שמבין כו' אינו מבין דבר לאשורו כו', ס"ל כטעמא קמא בפרש"י שמדמין לה כו'. וכן היה המעשה בתשובת הרא"ש שלא הבין השואל כוונת הרמב"ם כלל. ומהאי טעמא אסור להורות אפילו דבר שנראה להמורה שהוא מפורש בפירוש בחבורו, כי שמא טועה בדמיונו^{ק"ט}. וכן משמע בפרש"י שם ד"ה ולא שימש כו' רשע הוא שאין תורתו על בורייה כו'. ולזה נתכוין הרא"ש, הובאה ברבינו ירוחם נתיב ב' סוף ח"ה^{קכ}, כל מעשה שבא אינו בגמרא כו', רוצה לומר שזו המעשה שבאה לפני המורה לא באה היא בעצמה ממש לפני חכמי הגמרא, ואף שהמורה רואה מעשה כזו ממש נפסק עליה בגמרא, שמא יש איזה חילוק ביניהם נעלם ממנו ולא ידע^{קכא}. וכל שכן במורה מתוך חיבור הרמב"ם שהוא בלי טעמים לגמרי.

(הל' ת"ת לאדה"ז פ"ב קו"א טק"א)

הי"א. ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר כו' וענין זה הוא הנקרא תלמוד.

בענין שלישי בתלמוד הנחלקו הרמב"ם ואדה"ז, דלשיטת הרמב"ם שלישי בתלמוד – הרי זה פלפולה של תורה, ואילו אדה"ז סובר^{קכב} ששלישי בתלמוד הוא לימוד טעמי ההלכות בדרך קצרה.

ויסוד מחלוקתם הוא בגדר מצות ידיעת התורה: לדעת הרמב"ם הוא חיוב בפני עצמו, לידע את כל התורה, ולכן ס"ל להרמב"ם דמה שאמרו חכמים^{קכג} לשלש זמן למידתו: שלישי במקרא שלישי במשנה ושלישי בתלמוד, היינו שצריכים לחלק זמן הלימוד בין כל חלקי התורה, מקרא משנה ותלמוד. אבל לדעת אדה"ז מצות ידיעת התורה היא ידיעת תרי"ג מצות שבתורה (וגדר הלימוד הוא על דרך קיום תרי"ג מצות אלא שזה במעשה וזה בלב^{קכד}), ולכן ס"ל ששלישי במקרא ושלישי במשנה ושלישי בתלמוד – אין הם ג' חלקים שונים, אלא הם מהווים חפצא אחת של ידיעת תרי"ג מצות התורה, ולדעתו פלפולה של תורה כיון שאינו נוגע לידיעת תרי"ג מצות התורה – אינו חלק ממצות ידיעת התורה^{קכה}.

(ע"פ לקו"ש חל"ו נ' 20)

פרק ב

ה"ב. ופחות מבן שש אין מכניסין אותו.

משמע, שבפחות מגיל שש אפילו אם הילד בריא לגמרי וחרף בשכלו – אין מקבלים אותו.

ק"ט. וכן הובא בפנים בשם יש אוסרין. וכ"ה לעיל ס"א א קו"א ס"ק ח.

קכ. לענין תלמיד חכם שאמר דבר הלכה בדבר השייך לו אין שומעין לו אפילו יש לו עיקר בגמרא.

קכא. ראה שארית יהודה הוספות רס"י לא.

קכב. הל' ת"ת פ"ב ה"א.

קכג. קידושין ל, א.

קכד. ופליגי בפירוש הפסוק (שהובא לעיל בדברי הרמב"ם ה"י): „ולמדתם אותם ושמתם לעשותם“, שהרמב"ם מפרש „ושמתם לעשותם“ על עשיית המצות, אבל אדה"ז מפרש שגם זה קאי על חובת הלימוד, והכוונה על שמירת התרי"ג מצות בלב.

קכה. וחייבוו בא רק לאחרי שהאדם גמר לימוד כל התורה כולה, וכמ"ש (שבת סג, א) „ליגמר אינש והדר ליסבר“,

ממבואר בהל' ת"ת לאדה"ז פ"ב ה"א וה"ב.

הלכות תלמוד תורה • פרק ג

מו

ויש לומר הטעם, משום שלימוד תורה לקטן מגיל שש ומעלה הוא באופן של „ספי ליה כתורא“^א (הלעיטהו תורה כשור, רש"י), והוא שלב נוסף בחינוכו של הילד לתורה, שאינו תלוי בדעת וכח הקטן אלא הוא משיעורי התורה. והוא על דרך „בן שלש עשרה למצות“, שאפילו אם הקטן הוא בר דעת גדול ביותר הוא פטור ממצות התורה עד שיגיע לגיל שלש עשרה.

(נ"פ לקו"ש חט"ו ע' 130)

ה"ו. מלמד תינוקות שבא חברו ופתח בית ללמד תינוקות בצידו כדי שיבואו תינוקות אחרים לו או כדי שיבואו מתינוקות של זה אצל זה אינו יכול למחות בידו שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

אף שבגמרא ב"ב כב, רע"א מובא הטעם משום „קנאת סופרים תרבה חכמה“, הביא הרמב"ם הטעם של „יגדיל תורה ויאדיר“ שלא נזכר בגמרא שם, והוא ע"פ המובא בכללי הרמב"ם שהרמב"ם מביא טעם ופסוק שלא נזכר בגמרא אם הוא מבואר יותר.

אבל צריך להבין, דאם טעמו של הרמב"ם מבואר יותר, למה לא הובא טעם זה בגמרא?

ויש לומר בשני אופנים:

א) הדין של „מושיבין סופר בצד סופר“ יש בו שני צדדים: (א) מצד השגת גבול, שאין בזה איסור השגת גבול, ולכן מי שמשגיגים גבולו אינו יכול לעכב. (ב) מצד מצות ת"ת, שיש בזה תועלת ללימוד התורה, ולכן המשגיג גבול חייב בדבר. והנה בגמרא מיירי מצד ענין השגת גבול שאינו יכול לעכב, ולכן הובא הטעם של „קנאת סופרים תרבה חכמה“, כלומר שהתועלת שיש למי שמשגיגים גבולו (כתוצאה מזה שמושיבין סופר נוסף לידו) – עולה על ההיזק שיש לו בהשגת גבולו, לכן אינו יכול לעכב. ואילו הרמב"ם מדבר מצד מצות ת"ת, ולכן הביא הטעם של „יגדיל תורה ויאדיר“, כלומר, מכיון שיש בזה הוספה בלימוד התורה, לכן לא רק שמותר לפתוח בית ללמד בו תינוקות אלא גם מחוייב בדבר.

ב) ועיקר, בגמרא מביא הטעם והסיבה – להרבות החכמה – ומעצמו מובן הדין (שמושיבין סופר ליד סופר), משא"כ הרמב"ם שמפרש דברי הגמרא (ע"פ הכלל שהאחרונים צריכים לפרש דבריהם יותר) כתב בפירושו את הדין עצמו, שבהושבת מלמד ליד מלמד יש בה משום „יגדיל תורה ויאדיר“. ויש להוסיף שהרמב"ם בהביאו גם את תחילת הפסוק „ה' חפץ למען צדקו“ מרמז בזה גם לטעם, שכיון ש„ה' חפץ למען צדקו“ – „לפיכך הרבה להם תורה כו“.

(נ"פ לקו"ש חט"ו ע' 301-299)

פרק ג

ה"א"ב. בשלשה כתרים נכתרו ישראל כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה זכה בו אהרן שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם. כתר מלכות זכה בו דוד שנאמר זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי. כתר תורה הרי מונח ועומד ומוכן לכל ישראל שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב כל מי שירצה יבא וימול. שמא תאמר שאותם הכתרים

א. כתובות נ, א. ב"ב כא, א.

גדולים מכתר תורה הרי הוא אומר בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק בי שרים ישורו הא למדת שכתר תורה גדול מכתר כהונה וכתר מלכות.

אמרו חכמים ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ שנאמר יקרה היא מפנינים מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים.

וכתב הכס"מ שמקורו הוא בגמרא יומא עב, ב. אלא ששם הלשון „שלשה זירים הן של מזבח ושל ארון ושל שולחן כו“.

בהגהות מיימוניות (סק"א) כתב שמקור דברי הרמב"ם הוא באבות דר"נ (רפמ"א). אבל שם: (א) שניים מהפסוקים (בנוגע לכתר מלכות וכתר תורה), הם לא אותם פסוקים שהביא הרמב"ם; (ב) הראיות הם לא לצד החיוב, כפי שמביא הרמב"ם, אלא לצד השלילה, שכתר כהונה וכתר מלכות לא ניתן לקבל, משא"כ כתר תורה, וז"ל: „כתר כהונה כיצד – אפילו נותן לו כל כסף וזהב שבעולם אין נותנים לו כתר כהונה, שנאמר: והיתה לו ולזרעו אחרייו, כתר מלכות, אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנים לו כתר מלכות, שנאמר: ודוד עבדי נשיא להם לעולם, אבל כתר תורה אינו כן, עמלה של תורה כל הרוצה ליטול יבוא ויטול, שנאמר: הוי כל צמא לכו למים^ב“.

ויותר נראה שמקורו הוא מלשון הספרי קרח פיסקא קיט. אלא שבספרי: (א) לא הובאו הפסוקים שברמב"ם, (ב) הלשון שם הוא „זכה אהרון ונטלו .. זכה דוד ונטלו“, ואילו ברמב"ם „זכה בו אהרן“, „זכה בו דוד“.

ענין נוסף הדורש ביאור: בהלכות מלכים (פ"א ה"ז) כתב הרמב"ם: „כיון שנמשך דוד זכה בכתר מלכות והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד עולם שנאמר (ש"ב ז, ט): כסאך יהי נכון עד עולם, ואילו כאן הביא כהוכחה ל„כתר מלכות זכה בו דוד“, פסוק שונה (תהלים פט, לז) „זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי“.

גם צ"ל בנוגע לפסוק הראשון שהביא הרמב"ם כראיה לכתר כהונה – „והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם“ (פנחס כה, יג), דורש ביאור: מדוע לא הביא פסוק המדבר על אהרן עצמו, כמו הפסוק דפרשת קרח (יה, יט) „ברית מלח עולם הוא .. לך ולזרעך אתך“.

והביאור בזה, ובהקדים הביאור אודות תמיהה בכללות הענין: הרי ספר היד הוא „הלכות הלכות“, ולכאורה, מה נוגע להלכה כל הענין ש„בשלושה כתרים נכתרו ישראל“ עם כל הפרטים שבדבר?

לכאורה י"ל, שההקדמה דכתר כהונה וכתר מלכות מדגישים את המעלה המיוחדת שבכתר תורה, שזה ענין הנוגע להלכה, וכפי שממשיך הרמב"ם (בה"ב) „ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ שנאמר יקרה היא מפנינים – מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים“. אולם, אם משום כך, היה על הרמב"ם לכתוב בקיצור שישנם עוד שני כתרים, כתר כהונה וכתר מלכות, וכתר תורה גדול

א. אלא שבזה יש לומר, שבאבות דר"נ מביא הטעם דנשיאות דוד היא לעולם, ואילו הרמב"ם מפרש את דברי אבות דר"נ ומביא התוצאה והמסובב מזה (ש„דוד עבדי נשיא להם לעולם“) – „זרעו לעולם יהיה וכסאו גו“ וגם מרומז בזה גם הטעם (שבאבות דר"נ), שהרי נאמר „זרעו גו' וכסאו“, כלומר דדוד (ע"פ לקו"ש ח"ו ע' 301).

ב. יש לומר הטעם שלא הביא הרמב"ם פסוק זה, כיון שאבות דר"נ מדבר על עמלה של תורה שייך להביא, ואילו הרמב"ם שמביא הלכה זו בהמשך ללימוד תינוקות של בית רבן, מיירי גם בתינוקות שבהם לא שייך „עמלה של תורה“ וצימאון של תורה עדיין, ולכן הביא פסוק אחר (ע"פ לקו"ש שם).

ג. אף שכ"ה באבות דר"נ, הרי הרמב"ם דרכו להביא פסוק או טעם שהוא מבואר יותר.

משניהם – ולמה האריך בזה? ומזה מובן, שפירוט הענינים דג' הכתרים ופרטיהם, נוגעים להלכה, בכדי להראות את מעלת הכתר תורה כשלעצמו, לא רק את מעלתו כלפי הכתרים האחרים.

והביאור בזה: בדיוק לשונו – מבאר הרמב"ם את הגדר והענין של כתר תורה. כלומר, בלשונו „כתר תורה“ אין כוונתו לכבוד התורה, או להלכות התורה, אלא לגדר מיוחד בתורה המכונה „כתר תורה“, אשר בכדי להבהירו ולהסבירו מביא הרמב"ם את הענין דכתר כהונה וכתר מלכות והראיות מהפסוקים, וכדלקמן:

כתר כהונה וכתר מלכות, אינם מבטאים את עבודת הכהונה ושלטון המלכות כשלעצמם – שהרי עוד קודם שזכה אהרון לכתר כהונה – כבר היה כהן והתעסק בעבודת הכהונה, וכן בנוגע למלכות – מלכות היתה כבר אצל שאול, עוד קודם שזכה דוד לכתר מלכות. לכן צריך לומר שענין ה„כתר“ הוא לא ענין המלכות כשלעצמו, אלא ענין מיוחד בנוסף לזה, והוא: כשזוכים בכתר כהונה וכתר מלכות – אזי המלכות והכהונה נשארת אצל הזוכה באופן נצחי, וכדמוכח בפסוקים שמביא הרמב"ם.

הגם שפסק הרמב"ם בהל' מלכים (שם) ש„המלכות ירושה“, לא רק במלכות דוד אלא במלכות בכלל (אפילו במלכי ישראל), וא"כ גם בלי המעלה של „כתר מלכות“ המלכות עוברת בירושה, מ"מ ירושת המלכות במלכות בית דוד היא באופן שונה במהותו.

והביאור בזה: אודות המלכות במלכי ישראל כותב הרמב"ם (הל' מלכים שם ה"ח): „נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל .. הרי זה מלך וכל מצוות המלכות נוהגות בו אע"פ שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך“. כלומר, למרות שישנה מלכות במלכי ישראל – מ"מ „עיקר המלכות“ הוא בדוד.

וההסבר בזה: ישנם ב' אופנים במלך ומלכות: א) שהוא עושה את תפקיד המלכות, את פעולות והנהגות המלוכה. ודבר זה יכול להתבצע גם ע"י משנה למלך. ב) שהוא מלך בעצם. וזוהי המעלה שבמלכי דוד, שמעלתם לא מתבטאת בזה שהם מלכים בפועל, היינו, שהם אלו שעושים את תפקיד המלכות, אלא שיש בהם את ה„עיקר“, עצם גדר המלכות.

עפ"ז יובן החידוש שכשדוד „זכה בכתר מלכות“ – „המלכות לו ולבניו .. עד עולם“, כיון שבהתאם לשינוי ב„חפצא“ של המלוכה, מגיע שינוי ב„גברא“ של המלך. כשהמינוי למלך הוא רק באופן של מינוי למילוי תפקיד, הרי אז המלוכה היא דבר נוסף על מציאות המלך. וזה שהמלוכה עוברת בירושה לבניו, הוא בדומה לכל ירושת נחלה, שבה יורשים את נכסי המוריש. אולם כשזוכה המלך לכתר מלכות – היינו, שהוא מקבל את „עיקר“ המלכות, שאז נפעל שינוי בגברא – הנה אז, ענין המלכות, נעשה חלק ממציאותו ומהותו, שמציאותו היא מציאות של מלך. ולכן כותב הרמב"ם בסהמ"צ (מל"ת שס"ב) שכל מלך שאינו מ„זה הזרע הנכבד (בית דוד) – לענין מלכות נכרי קרינא ביה, כמו זרע אחר בלתי זרע אהרון לענין עבודה זר קרינא ביה“. ובמילא זה נעשה ענין נצחי – לו ולבניו עד עולם. מאחר שהמלכות היא עצם המהות של אביו, והיורש הוא עצם המהות של המוריש – במילא, המלכות היא עצם ומהות של הבנים – עד עולם.

וזהו ההסבר בפסק הרמב"ם (הל' מלכים שם ה"ט): „מלכי בית דוד הם העומדים לעולם .. אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל תפסק המלכות מביתו“ – כי אף שגם אצל מלכי ישראל עוברת המלכות בירושה, מ"מ לא קיימת אצלם המעלה של נצחיות; משא"כ „מלכי בית דוד הם העומדים לעולם“ – כיון ש„זכה דוד בכתר מלכות“, הוא קשור עם העצם והמהות של מלכות ומלך.

וכשם שהוא בנוגע למלכות, כך הוא בנוגע לכהונה: ישנה עבודת הכהונה, שרות הכהונה בפועל; ולמעלה מזה, קיים הענין של „כתר כהונה זכה בו אהרון“ – אהרון זכה לכתר כהונה, עצם הכהונה. ומכיון שיש לו את עצם הכהונה, ממילא הכהונה קשורה עם העצם והמהות של אהרון. ולכן, הכהונה אצלו היא באופן של „לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם“ – באופן נצחי, כאמור לעיל בנוגע למלך.

עפ"י יובן מדוע כשמדבר הרמב"ם אודות „שלושה כתרים“, כותב „זכה בו אהרון .. זכה בו דוד“, ומשמיט את „ונטלו“ שבספרי, כי על פעולות הנהגות המלוכה, וכן עבודת הכהונה – שייך לומר „ונטלו“; אולם על „כתר כהונה“ ו„כתר מלכות“ – עיקר הכהונה והמלכות, שפועל שינוי בגברא וקשור עם עצם מהות האדם – לא שייך לומר „ונטלו“ (מעצמם), אלא „נכתרו“ – ע"י הקב"ה, לא מעצמם.

עפ"י מובן מדוע הביא הרמב"ם בנוגע לכתר כהונה דוקא את הפסוק „והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם“, ובנוגע לכתר מלכות „זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי“ – משום שבפסוקים אלו מודגש הגדר הנ"ל: מהפסוק „והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם“, מוכח: א) שזה מגיע מהקב"ה, וזה מודגש ביותר אצל כהונת פנחס, שהקב"ה הביא לו את ענין הכהונה באופן מיוחד. ב) שהכהונה נעשתה חלק ממהותו, שלכן זה „לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם“ – זוהי אותה ברית עולם אצלו ואצל זרעו.

וכעין זה מוכח מהפסוק „זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי“ – המגיע בהמשך לפסוקים (תהלים פט, לא ואילך) „אם יעזבו בניו תורתיו ובמשפטי לא ילכו .. ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עיונם וחסדי לא אפיר מעמו“ ש„הקב"ה הבטיחו בכך“ ש„לא תכרת המלוכה מזרע דוד לעולם“ (הל' מלכים שם ה"ז), וממשיך בפסוקים „אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב, זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי“ – המלוכה היא באופן שכלל לא שייך הפסק, אלא זהו כסא נצחי, הנצחיות היא ב„זרעו לעולם“.

וע"פ כל הנ"ל מוסבר מדוע קודם לזה שמשביר הרמב"ם את הענין של „כתר תורה“ – מקדים את הפרטים דכתר כהונה וכתר מלכות והראיות מהפסוקים – כיון שדוקא עי"ז מוסבר הגדר של כתר תורה אצל בניי, ש„כתר תורה הרי מונח ועומד ומוכן לכל ישראל שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, כל מי שירצה יבוא ויטול“.

ובהקדם: כפי שבכתר מלך כפשוטו – ישנם כו"כ חפצי המלך עד „לבוש מלכות .. וסוס אשר רכב עליו“ וגם „כתר מלכות“, בפני עצמם, ואח"כ המלך נשתנה עי"ז – כמו"כ בתורה, ישנו „כתר של תורה“, שמשמעותו „הלכות שבתורה“, שהגברא (לא רק שהוא שונה הלכה, שלזה נדרש „ויטול“, אלא) נכתר בכתר תורה.

והנה, כשם שבכתר כהונה וכתר מלכות, גדר ה„כתר“ הוא: א) מצד החפצא; ב) מצד הגברא, שזה (קשור עם) מהותו; ג) ב„חס“ בין החפצא והגברא – יוצא שה„כתר“ לגברא הוא באופן של „נכתרו“ (מצד הקב"ה) ולאח"ז יכול להיות „ויטול“, נטילה ועשיה בשלימותן – עד"ז הוא בנוגע ל„כתר תורה“.

ועפ"י מגיעים לעומק נוסף ב„כתר תורה הרי מונח ועומד מוכן לכל ישראל .. כל מי שירצה

ד. משא"כ בפסוק „כסאך יהיה נכון עד עולם“ שהביא בהל' מלכים, „עד עולם“ הוא רק בנוגע לכסאך, ואינו מפורש בנוגע לזרעו, כי שם נוגע בנצחיות הכסא דדוד, אולם כאן בהל' ת"ת, הרי"ז הקדמה לכתר תורה שזה באופן של „מורשה קהלת יעקב“, כדלקמן בפנים, ולכן הביא דוקא פסוק הנ"ל.

יבוא ויטול": נוסף לפירוש שהקב"ה מביא את התורה באופן שכל מי שרוצה ללמוד תורה, תהיה לו היכולת לזה ("כל מי שירצה יבוא ויטול") – הנה גם ישנו "נכתרו ישראל", שהתורה ניתנה מהקב"ה באופן שזה קשור עם עצם המהות, זוהי "מורשה קהלת יעקב". כלומר, כוונת "מורשה קהלת יעקב", שכתר תורה "מונח ועומד ומוכן לכל ישראל", לא שזה מוכן "אי-שם" והבעלות מגיעה רק ע"י הנטיילה ("יבוא ויטול") – אלא זה מונח ונעשה העצם שלו. ה"יבוא ויטול" הוא רק בכדי שהכתר תורה יעמוד באופן כזה שיוכל לפעול בשלימות עם האדם.

ועפ"ז מובן ענין ההלכה שבוזה: הרמב"ם אינו מדגיש רק את המעלה של כתר תורה, שבגללו "ממזר ת"ח קודם לכה"ג עם הארץ" ו"אין לך מצוה בכל המצוות כולם שהיא שקולה כנגד ת"ת" – אלא בעיקר את הענין כיצד לכתר תורה יש שייכות וקשר עם כל יהודי כירושה, ומזה מובן, שהדרכים שמביא הרמב"ם בהלכות הבאות כיצד להגיע לזה (הלכה ו ואילך), אינם ענין של הידור מצוה וכי"ב, אלא זהו ענין של קיום "מצוה זו כראוי" (כלשון הרמב"ם שם).

(ע"פ לקו"ש חכ"ח ע' 104 ואילך)

וביתר ביאור (בענין ההלכה שבדבר), דהנה ההלכה בקשר לענין "כתר תורה" מבוארת היא ברמב"ם בהמשך הפרק, שבו מזכיר שלשה תנאים הנצרכים כדי "להיות מוכתר בכתר תורה": (א) "לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת" (ה"ו). (ב) שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי אחזור ואקרא, אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם (ה"ז). (ג) מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה ואכילה כו' אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה (ה"ח).

וצריך ביאור, שהרי בפרק זה מונה הרמב"ם עוד כו"כ תנאים הנצרכים כדי שדברי תורה יהיו "מצויים וקיימים" אצל האדם כמו: "לא בגסי הרוח היא מצויה כו" (ה"ח); האדם צריך להסיר "התאוות ותענוגי הזמן מלבו" (ה"ט); "אין ד"ת מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן" (ה"י); "כל המשמיע קולו כו" (ה"יב) – ובכל אלו לא הזכיר הרמב"ם שהוא "מוכתר בכתר תורה", משא"כ בג' תנאים הנ"ל.

ויש לומר הטעם בזה: העילוי ד"מוכתר בכתר תורה" הוא בזה שהאדם שקוע כל כך בתלמוד תורה עד שזה נעשה כל מציאותו. כלומר: לא זו בלבד שלומד תורה, ועוד זאת ש"תלמודו מתקיים בידו" – אבל עדיין אפשר להפריד בין מציאות האדם הלומד והדברי תורה שלמד, שהוא מציאות בפני עצמו שיש לו "רכוש", "קנה" דברי תורה – כי אם שהוא מוכתר (ומסובב) בדברי תורה באופן שזה נעשה מציאותו ועצמותו. וכדי להגיע למעלה זו מוכרחים לשלשה תנאים הנ"ל, שכל אחד מהם מורה ומוכיח שלא זו בלבד שהוא לומד תורה, אלא שהתורה נעשית כל מציאותו ואי אפשר להפריד בינו ובין התורה, כדלקמן.

התנאי הראשון הוא – "לא יסיח דעתו לדברים אחרים". והיינו: לא רק שבפועל אינו עוסק בדברים אחרים, אלא שגם דעתו ומחשבתו מושקעת כל כולה בתורה, עד שאינו מסיח דעתו מתורה.

תנאי שני – "שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא כו'", והחידוש בזה לגבי "לא יסיח דעתו לדברים אחרים", דלכאורה: מאחר שידעין שאין לו להסיח דעתו לדברים אחרים – כש"כ שאם יתעסק בפועל בקיבוץ ממון (גם לפי שעה) אי אפשר לו לזכות בכתר תורה. אלא, האמירה (והמחשבה) לקבץ ממון כדי שיוכל לחזור ולקרוא, אינה היסח הדעת "לדברים אחרים", שהרי אדרבא כל כוונתו ומטרתו בעסק זה היא רק כדי שיוכל ללמוד (אח"כ) תורה במנוחה. אבל בכל

זאת, כדי להיות מוכתר בכתר תורה אי אפשר שיעבור יום שמלאכתו קבע (גם אם מטרתו בשביל שיוכל ללמוד אח"כ במנוחה), כי זה מורה שאפשר להפריד בינו ובין התורה (עכ"פ לשעה קלה), כ"א צ"ל (כהמשך דברי הרמב"ם בהלכה זו), "תורתך קבע ומלאכתך (רק) עראי".

ויתירה מזו: מפשטות לשון הרמב"ם משמע שעצם אמירה ומחשבה זו כבר פוסלת אותו מלזכות בכתר תורה – כי מחשבה זו מורה שאין דעתו שקועה לגמרי בת"ת.

והתנאי השלישי – „יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן“, כי הבחינה שהתורה חדרה לעצם מציאותו היא בזה שאינו מאבד אפילו לילה אחד, והחסרון לאבד לילה אחד אינו בזה שביטל זמן שהיה צריך להקדיש ללימוד התורה (כי אפשר שישלים הזמן שהחסיר – ביום). אלא, מכיון שהלילה הוא הזמן המיוחד ללימוד התורה (דאין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה), הרי מי שתורה נעשית כל מציאותו, אי אפשר לו שיאבד אפילו לילה אחד, כי שום דבר בעולם אינו יכול לדחות ענין ששייך ונוגע לעצם מציאותו.

(ע"פ לקו"ש חכ"ז ע' 243-4)

ה"א. כתר תורה הרי מונח ועומד ומוכן לכל ישראל שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב כל מי שירצה יבא ויטול.

והנה בספרי קרח פיסקא קיט (שמשם מקורו של הרמב"ם) איתא „כתר תורה מונח כדי שלא ליתן פתחון פה לבאי העולם.. הרי כתר תורה מונח לכל באי העולם“. ובפשטות „באי העולם“ הכוונה גם לאומות העולם. וכן מפורש במדרש לקח טוב ר"פ חוקת „כדי שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם“. ונמצא שגם אומות העולם שייכים לכתר תורה, והיינו בלימוד שבע מצות שלהם.

אם כי מובן שכתר תורה השייך בנן נח אינו כמעלת כתר תורה דבני ישראל, שהרי גבי בני ישראל כתר תורה הוא למעלה מכתר כהונה, ולכן „ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ“, משא"כ נכרי שעוסק בתורה הוא רק ככהן גדול (ראה סנהדרין נט, רע"א ותוס' ע"ז ג, א).

אבל הרמב"ם כאן כתב „מונח ועומד ומוכן לכל ישראל“, ולא העתיק שכ"ה גם אצל כל באי העולם, כי זה שיש כתר תורה גם אצל כל באי העולם הוא בשביל „לסלק פתחון פה“, ואינו נוגע להלכות של ישראל.

(ע"פ לקו"ש חכ"ז ע' 246)

ה"ה. תחילת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד ואחר כך על שאר מעשיו. לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

ולכאורה צ"ע, דהא גם בשאר מעשים נמי אמרינן הכי: „לעולם יעסוק בתורה ובמצות כו"ל. וגם הרמב"ם כתב כן בסוף הלכות תשובה גם בנשים שפטורות מתלמוד תורה¹⁰.

ה. וראה גם רמב"ם הל' שמיטה ויובל בסופו.

ו. אבל בלימוד תורה ומצות השייכים לישראל איתא בסנהדרין נט, רע"א וברמב"ם הל' מלכים פ"י ה"ט: נכרי שלמד תורה חייב מיתה.

ז. סוטה מז, רע"א וש"נ.

ח. וא"כ מהו שכותב הרמב"ם שמפני שתחילת דינו של האדם הוא על התלמוד ורק אח"כ על שאר מעשיו, לכן אמרו חכמים שיש לעסוק בתורה תמיד אפילו שלא לשמה.

ט. פ"י ה"ה (לעולם כו') לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, והכוונה על המצוות ולא רק על ת"ת, שהרי הזכיר גם נשים, והנשים הרי פטורות מת"ת.

אלא ודאי דבמצות אתי שפיר, שהמצוה נעשית כתקנה עכ"פ, אלא שמחשבתו אינה לשם מצוה⁸⁸, אבל בתלמוד תורה כשלומד ואינו מקיים מה שלומד⁸⁹, הרי עליו נאמר⁹⁰: „ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי“, וסלקא דעתך אמינא שראוי לו שלא ילמד, ועל זה קא משמע לן⁹¹ דאפילו הכי התלמוד מביא לידי מעשה לבסוף עכ"פ, שהמאור שבה מחזירו למוטב⁹², וסופו ללמוד ולקיים לשמה.

והא דאין מלמדין לתלמיד שאינו הגון⁹³, יש לומר דהרב אינו צריך להכניס את עצמו לבית הספק, שמא לא יחזור בו ונמצא זורק אבן למרקוליס⁹⁴, אבל הוא עצמו חייב להכניס את עצמו, דמה יפסיד. ואף ששגגות נעשים כזדונות⁹⁵, אין הפסדו שקול כנגד שכרו⁹⁶, אם יזכה ויסור למוטב. ואם לא יזכה – „דמו בראשו“⁹⁷ והלעיטהו לרשע וימות⁹⁸. וגם הרב יש לומר דצריך להכניס את עצמו לבית הספק אם אי אפשר בענין אחר, אלא אם אפשר להחזירו תחלה למוטב, על ידי זה שלא יכניסוהו לבית המדרש, מדחים אותו תחלה. ותדע דתניא⁹⁹: „לעולם תהא שמאל דוחה כו' ולא כיהושע בן פרחיה כו'“.

(ע"פ הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד קו"א טק"א)

ה"ו¹⁰⁰. מי שנשאו לכו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחד. כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל¹⁰¹. ז. שמא תאמר עד שאקבץ ממון ואחזור אקרא עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור אקרא אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי.

מדברי הרמב"ם „מי שנשאו לכו לקיים מצוה זו כראוי כו' עם עושר וכבוד כו' תורתו קבע כו'“, מכלל מי שעושה מלאכתו קבע כדי „לקנות עושר“ – אינו מקיים המצוה כראוי, משום דס"ל דדברי רבי אחא בסוף פ"ק דיומא „ודברת בס" – „עשה אותם קבע ואל תעשם עראי“, דרשה גמורה היא ולא אסמכתא בעלמא, דלא קיי"ל כרבי אמי (במנחות צט, ב דבפרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים לא ימוש), דהא גבי לחם הפנים נמי לא קיי"ל כר' יוסי אלא כת"ק¹⁰².

י. כלומר יש חילוק בין שלא לשמה שבמצות לבין שלא לשמה שבלימוד תורה, ולכן במצות אין חידוש כ"כ שהאדם יעסוק במצות אפילו שלא לשמה, כי סו"ס הוא מקיים המצוה כתיקונה, ועיקר החידוש הוא בת"ת כדלקמן.
יא. כלומר ה„שלא לשמה“ שבמצות היינו שהוא עושה המצוה אלא שמחשבתו אינה לשם מצוה.
יב. שזוהו הפי' „שלא לשמה“ האמור כאן (שלא כבהל' תשובה שם), כדמוכח מלשונו „לפיכך כו'“ [כלומר, שכיון שת"ת שקול כנגד כל המצות ותחילת דינו של אדם הוא על ת"ת ורק אח"כ על שאר, לכן יש לו לאדם לעסוק בתורה אפילו שלא על מנת לקיים] – ע"פ הערת אדה"ז בהל' ת"ת פ"ד ה"ג, ובמאמרי אדה"ז הקצרים ע' תקסט.
יג. תהלים ג, טז. תגיגה טו, ב.
יד. הרמב"ם.
טו. ע"י חזרתו תמיד על האזהרות (מאמרי אדה"ז הקצרים ע' תקסט).
טז. חולין קלג, א. רמב"ם פ"ד ה"א.
יז. חולין שם.
יח. שאע"פ שידוע שעובר לא מנע תאוות לבו (תוס' סוטה כב, ב ד"ה לעולם).
יט. ראה אבות רפ"ב.
כ. ע"פ יהושע ב, יט. כלומר, הוא גרם לעצמו.
כא. ב"ק סט, א.
כב. סוטה מז, א.
כג. במשנה מנחות צט, ב: אלו מושכין ואלו מניחין וטפחו של זה כנגד טפחו של זה שנאמר (שמות כה, ל) לפני תמיד,

ומיהו היינו רק „לקנות עושר“, אבל ל„די מחסורו“ שרי מדאורייתא^{כז}, כדכתיב^{כח} „ואספת דגנך“ סתם, הנהג מנהג דרך ארץ^{כט}, ולא נתנה תורה קצבה ושיעור למלאכה, אלא מסתמא יעשה כדי צרכו לדי מחסורו.

ומה שכתב הרמב"ם „חיי צער תחיה כו“^ל, לאו חיובא דאורייתא הוא, אלא שזו „דרכה של תורה“ דייקא, ומי שרוצה להיות מוכתר בכתרה אי אפשר בענין אחר, אבל מי שאינו רוצה להיות מוכתר, רק לקיים מצות עשה דאורייתא ודרבנן שהן חובה, לא אשכחן שחייבה תורה לסבול חיי צער, לרבי ישמעאל ד„ואספת דגנך“ מיירי בעושים רצונו. וגם רשב"י לא פליג בהא כלל, אלא דס"ל דקרא מיירי באין עושיין רצונו, דאז אינה נעשית ע"י אחרים והתירה התורה לעשות בעצמו, וע"ז נאמר „ואספת דגנך“, משום דאז אי אפשר בענין אחר, מאחר שאין זוכים ליעשות ע"י אחרים, וכי ימותו ברעב, אבל כל אדם ראוי לו להיות עושה רצונו ולקיים „והגית יומם וליילה“ ככתבו, ולבטוח שמלאכתו תיעשה ע"י אחרים. ורבי ישמעאל לא ס"ל הכי שיסמוך אדם על זה, אי נמי משום דס"ל דאפילו בעושים רצונו כתיב „ואספת וגו'“. אבל לענין קבע ועראי לא פליגי ר' ישמעאל ור' שמעון, דכ"ע ס"ל דמדינא שרי עד שיהיה לו די מחסורו, ומשום הכי לא נתנה תורה שיעור וקצבה למלאכה ולא לתלמוד תורה. ואתי שפיר הא דתנן^מ דתלמוד תורה היא מדברים שאין להם שיעור אפילו למטה^{מא} ע"ש בירושלמי^{מב}. ומשום הכי נמי פסק הסמ"ג^{מג} כרבי אמי במנחות, והיינו בשעת הדחק שאי אפשר בענין אחר למצוא די מחסורו. ואתי שפיר נמי דדורות האחרונים לא עברו דאורייתא ח"ו^{מד}, אלא אמדת חסידות לחיות חיי צער כדי ליכות בכתר תורה, שאי אפשר אלא בתורתו קבע. ודורות הראשונים מתוך שחסידים הם היתה מלאכתן מתברכת^{מה} למלאכת די מחסרון במלאכת עראי. אבל ראוי ונכון לכל אדם לקבל עליו אפילו חיי צער, גם אם לא יזכה להיות מלאכתו מתברכת כדי ליכות בכתרה של תורה, שאי אפשר כלל במלאכתו קבע.

(ע"פ הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ק"א)

ה"ו. מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה כו' אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם.

פשוט שכל התנאים המבוארים בפרק זה נצרכים כדי להגיע לכתרה של תורה, שהרי על זה קאי כל הפרק, כלשונו בתחילת הפרק „בג' כתרים נכתרו ישראל“, אלא ששאר הענינים מוכרחים לא רק לכתר תורה אלא כדי שדברי תורה יהיו מצויים וקיימים אצל האדם, כמו „לא בגסי הרוח היא מצויה“ (הלכה ח"ט), צריך להסיר „התאוות ותענוגי הזמן מלבנו“ (הלכה ט), „אין דברי תורה

רבי יוסי אומר אפילו אלו נוטלין ואלו מניחין אף זה היתה תמיד. ופסק הרמב"ם בהל' תמידין ומוספין פ"ה ה"ד כתנא קמא. וראה לקמן חידושי צ"צ לפ"א ה"ח.

כד. אפילו לעשות מלאכתו קבע. וראה גם רמב"ם פ"א ה"ח שבעל אשה ובנים יש לו לקבוע עיתים לתורה ביום ובלילה ובזה יוצא י"ח מצות „והגית בו יומם וליילה“.

כה. דברים יא, יד.

כו. רבי ישמעאל בברכות שם.

כז. פאה פ"א מ"א.

כח. והיינו כשצריך לעבוד כל היום לדי מחסורו.

כט. פאה פ"א ה"א (לענין הפאה והבכורים והראיון). וראה חידושי צ"צ פאה רפ"א (יח, א).

ל. מ"ע יב (צח, א. הובא בהגהות מיימוניות פ"א אות ז. רמ"א ושב"ר ס"י רמו): בשעות דחוקות ... אפילו לא קרא אלא ק"ש שחרית וערבית קיים מצוה לא ימוש.

לא. שלא עשו מלאכתו קבע כדי לקנות עושר (שזהו חיוב מדאורייתא), אלא לדי מחסורו (שזהו רק מדת חסידות).

לב. ברכות לב, ב.

מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן" (הלכה יב), משא"כ התנאים להגיע ל"כתר תורה" מפורשים רק בב' ההלכות הנ"ל.⁷²

אלא שגם המובא בהלכה זו אינו תנאי בתור סיבה לזכות לכתר תורה, אלא לשלול: "שמא תאמר עד שאקביץ ממון אחזור ואקרא כו' אם תעלה מחשבה זו על לבך – אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם".

(ע"פ לקו"ש ח"ד ע' 43)

ה"ו. שמא תאמר עד שאקביץ ממון ואחזור אקרא עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור אקרא אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם .. ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה.

ויש לעיין, דמלשון הרמב"ם, "אחזור ואקרא" משמע⁷³, שהמדובר במי שכבר קרא ולמד, ומחשבתו היא רק לדחות חזרתו עוד הפעם, "אחזור ואקרא", "עד שאקביץ ממון כו'". ולכאורה, לשון המשנה (שמביא הרמב"ם בסיום ההלכה) הוא, "לכשאפנה אשנה" (סתם)⁷⁴.

ויש לומר, שכוונת הרמב"ם בזה ללמדנו, שהמדובר כאן הוא במי שרוצה לזכות בכתר תורה. כלומר: אין המדובר במי שרוצה ללמוד תורה לצאת י"ח שמחוייב ללמוד תורה שבע"פ כולה (כמבואר בהל' ת"ת) – שבזה פשיטא שמקודם צריך לקיים מצות ת"ת, ואין לדחותה עד שאקביץ כו' – כי אם בזה שכבר (יצא י"ח) ללמד תורה שבע"פ כולה; ולאחרי זה רוצה לזכות בכתר תורה ע"י שישים כל מעינו בתורה ב"עיון עומק ההלכות כו'", "אחזור ואקרא".

(ע"פ לקו"ש ח"ז ע' 244)

ה"י. כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם כו'.

אלא צריך לעשות מלאכה בכל יום מעט כדי חייו, כמו שכתב לעיל בהלכה ט.

והנה לקמן בהל' שמיטה ויובל בסופו כתב הרמב"ם, "כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו כו' ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים – הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו .. ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים .. ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי". וכתב הרדב"ז שם, "ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו, ולא שישליך עצמו על הציבור". אבל לפי זה קשה, דאם כן אינו "כמו שזכה לכהנים" (שהתפרנסו מהציבור לגמרי).

ואולי מכאן ראיה לדברי הכסף משנה בהל' ת"ת כאן, שכתב: "אפשר לומר שכוונת רבנו כאן היא שאין לאדם לפרוק עול מלאכה מעליו כדי להתפרנס מן הבריות כדי ללמוד, אלא שילמד מלאכה המפרנסת אותו, ואם תספיקנו – מוטב, ואם לא תספיקנו – יטול הספקתו מהציבור ואין בכך כלום, וזהו שאמר: כל המשים לבו כו'".

ואם כן יש ב' אופנים באדם הלומד תורה, א) "ה' מנת חלקי" – "כמו שזכה לכהנים" (שאינו

72. וכן בהלכה יג, וכדלקמן בביאור שם.

73. [יש לציין שבגירסאות הכת"י הלשון הוא, "ואחזור אקרא", כלומר כשאחזור מעסקי אזי אקרא, המו"ל].

74. והדוחק לומר שהרמב"ם מפרש בלשון המשנה "אשנה" מלשון פעם שנית.

יכול להתפרנס ממלאכתו, ומתפרנס מהציבור). ב, «אתה תומיך גורלי» – רק, «תומיך», כשיכול להתפרנס ממלאכתו – אזי צריך לעשות, «מלאכה בכל יום מעט כדי חייו».

(ע"פ אג"ק חכ"ג ע"י רלג)

הי"ג. מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה ואכילה ושתיה ושיחה וכיוצא בהן אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה.

ויש לעיין, דהרי לעיל בהלכה ו' כבר כתב הרמב"ם מה הם התנאים כדי להגיע לכתר תורה, ובלשונו: «מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה – לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחד, כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל». וא"כ מה מוסיף כאן עוד?

ויש לומר, דב, «כתר תורה» יש ב' ענינים¹²: א) הכתר שבתורה עצמה, היינו החלק הנעלה שבתורה¹³. ב) שהתורה היא כתר של האדם הלומדה. וזהו החילוק בין שתי ההלכות: בהלכה ו' כוונת הרמב"ם לכתר תורה באופן הב', שהתורה מכתירה את האדם והיא נעשית כל מציאותו, וכמו שכותב הרמב"ם, «ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת», שאז דברי תורה שלו הם כמו רכוש שקנה, שאפשר להפריד בין מציאות האדם הלומד ודברי התורה שלמד, אלא צריך שיהיה «מוכתר» ומסובב בדברי תורה באופן שהתורה תתאחד עם מציאותו. משא"כ כאן בהלכה י"ג אין כוונתו לזה שהתורה תהיה הכתר שלו, אלא לזכות לענין נעלה בתורה גופא (כאופן הא').

ושינוי זה בין ב' ההלכות רמז הרמב"ם במתק לשונו, שבהלכה ו' כתב, «להיות מוכתר בכתר תורה», והיינו שהתורה תהיה הכתר שלו, ואילו בהלכה י"ג כתב, «לזכות בכתר התורה», היינו שהוא זוכה לאיזה דבר נעלה, והוא הכתר שבתורה, כלומר לענין הכי נעלה שבתורה.

ועפ"ז יובן מה שהרמב"ם מדגיש בהלכה זו, «ולא יאבד אפילו אחד מהן .. אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה», שכוונת הרמב"ם ב, «דברי חכמה» היא ללימוד ענינים של, «פרדס» (המבוארים בד' פרקים הראשונים של ספר המדע), ונקראים «דברי חכמה»¹⁴ להיותם הענינים העמוקים שבתורה, המדברים על גדלות הבורא וכו', שעל ידי לימוד עניני «פרדס» וחכמת האמת – זוכים לעיקרה ומהותה של התורה, עד לדביקות בנותן התורה.

ולכן ממשיך הרמב"ם: «אמרו חכמים¹⁵ אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר¹⁶ קומי רוני בלילה, וכל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד משוך עליו ביום», להדגיש שאין הכוונה כאן רק לקנין דברי תורה והתיישבות בה, אלא גם לפנימיות התורה שהיא «רנה של תורה», והיא הפועלת שיהיה עליו, «חוט של חסד».

(ע"פ לקו"ש חל"ד ע' 44-43)

12. וראה הל' איסורי ביאה פכ"א הל"ב ששם משתמש הרמב"ם בלשון «כתר תורה» במובן של יוקר התורה.

13. ראה מגילה כה, ב שהלכות התורה נקראות בשם «כתרה של תורה».

14. ראה רמב"ם בהקדמתו לפ' המשניות בפ"י, «החכמה והמעשה», שעיקרו לצייר לנפשו אחדות הקב"ה, ע"ש באריכות.

וראה גם לשון הרמב"ם סוף הל' מלכים, «בתורה וחכמתה».

15. שמור"ר פמ"ז, ה. ויק"ר פ"ט, א. בשהש"ר (פה, יא) ומדרש שמואל לפנינו «גרנה של תורה». וראה מתנות כהונה

לשהש"ר שם.

16. איכה ב, יט.

פרק ד

ה"ה. חייב לרגוז עליהן

אף שכתב הרמב"ם בהל' דעות פ"ה ה"ג, "יראה עצמו בפניהם שהוא כועס .. ותהיה דעתו מיושבת .. והוא אינו כועס". יש לומר שאין כאן סתירה, כי שם מדבר הרמב"ם אודות בניו ובני ביתו או ציבור שמספיק ש"יראה עצמו" כועס, משא"כ כאן מדבר הרמב"ם אודות תלמידים שאי אפשר להטעותם, ולכן, "חייב לרגוז עליהן" ממש.^א

(ע"פ ליקוט פירושים כ' לאגה"ת ע' קנא)

פרק ז

ה"ב. צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להתירו מנדויו .. לא מצא במקומו עשרה מתירין לו אפילו שלשה.

מה שצריך עשרה ששונין הלכות, כלשון הגמרא (עירובין ה, א) "והוא דתנו", דהיינו שצריכים להיות ראויין לדבר דברי תורה – אין זה משום שרק אז השכינה שורה עליהם, כי הרי אמרו רז"ל (סנהדרין לט, א) "אכל ביה עשרה שכינתא שריא", והיינו אף שאינם מדברים בדברי תורה.^א אלא משום שכאן נוסף על הענין דשכינתא שריא^ב – בעינן חשיבות דבית דין, ולרמב"ם זהו העיקר, ומשום כך כתב אם "לא מצא במקומו עשרה – מתירין לו אפילו שלשה".

(ע"פ אג"ק חכ"ד ע' רנוה)

א. ואף שבהל' ת"ת לאדה"ז פ"ד הי"ט כתב "חייב להראות עליהם רוגז", יש לומר דאין כוונת אדה"ז שרק "להראות רוגז" (ולא לכעוס), אלא אדה"ז (ע"פ דרכו להביא הדברים בטעמיהם) מדגיש בדבריו את התכלית של הכעס, כדי שהתלמידים יראו שהוא רוגז. ואמנם יש במשמעות דבריו שהיכן שהוא יכול להטעותם שכאילו הוא רוגז – אסור לו לרגוז באמת.

א. ראה תניא אגה"ק סי' כג.

ב. כמבואר בר"ן עירובין שם.

לעילוי נשמת

הרב החסיד רבי חכם **רפאל** זצ"ל

אלאשוילי

רב ראשי ליהדות גרוזיא

הנהיג את עדת יהודי גרוזיא בגרוזיא, בארץ הקודש ובתפוצות

במשך למעלה מיובל שנים, מתוך מסירות נפש

נודע בדרשותיו חוצבי הלהבות

מקושר בלו"נ לכ"ק אדמו"ר זי"ע

•

נתבקש בישיבה של מעלה

ביום ה', כ"ג סיון, ה'תשס"ה

תנצב"ה

ISBN 0-8266-0899-X

9 780826 608994